

TIPE
ИМПП

1949

75

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

No 2/2024 Vol. LXXVI

Beograd

IZ SADRŽAJA

Tanja MIŠČEVIĆ, Nemanja PURIĆ
Institutional Aspects of the Withdrawal
Process from the European Union
– Brexit and Post-Brexit

Vladimir TRAPARA
Obrnuta Tukididova zamka:
struktura i proces rivalstva SAD i Kine

**Miroslav MLADENOVIĆ,
Miloš TOMIĆ**
Politička ekologija
u senci regionalne bezbednosti:
slučaj regiona Esekibo

**Milan IGRUTINOVIĆ,
Slađana ĆURČIĆ**
Snaga međuvladinog principa
u Zajedničkoj bezbednosnoj
i odbrambenoj politici i slabost
ambicija o strateškoj autonomiji
Evropske unije u kontekstu ukrajinske krize

Ana STOJKOVIĆ
Globalni gradovi kao subjekti
međunarodnih odnosa u XXI veku

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU
POLITIKU I PRIVREDU

INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

Napomena: naslovna strana ovog broja inspirisana je koricom časopisa iz devedesetih godina prošlog veka. Videti: „Međunarodni problemi”, god. XLIII, br. 1, januar-mart, str. 1-150, maj 1991. godine.

Note: The cover of this issue is inspired by the journal cover from the 1990s. See: “Međunarodni problemi” (International Problems), Vol. XLIII, No. 1, January-March, pp. 1-150, May 1991 (in Serbian language).

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

ISSN (Online) 2406-0690

UDK 327
MP, 76 (2024), br. 2, str. 171–352
izlazi tromesečno

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

dr Ivona LAĐEVAC

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

dr Nebojša VUKOVIĆ

Sekretar

dr Miloš PETROVIĆ

Izdavački savet

Prof. dr Dejan JOVIĆ, redovni profesor, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, predsednik

Prof. dr Dragan SIMIĆ, redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, redovni profesor, Hjuž Hol koledž,
Univerzitet u Kembridžu, Velika Britanija

Prof. dr Robert HEJDEN, profesor emeritus, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg, SAD

Prof. dr Irena KIKERKOVA, redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije,
Skoplje, Severna Makedonija

Dr Natalija VLADIMIROVNA KULIKOVA, vanredni profesor,
Ekonomski institut Ruske akademije nauka, Moskva, Ruska Federacija

Dr Aleksandar LUKIN, redovni profesor, Moskovski državni institut za međunarodne odnose,
Moskva, Ruska Federacija

Prof. dr Čaran VODVA, profesor emeritus, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi, Indija

Prof. dr Dražen DERADO, redovni profesor, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Hrvatska

Dr Sandro KNEZOVIĆ, naučni savetnik, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

Prof. dr Zoran JEFTIĆ, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Jelena KOZOMARA, redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Dejan MIHAILOVIĆ, redovni profesor, Univerzitet Monterej, Meksiko

Dr Marek HRUBEC, viši naučni saradnik, Odeljenje za moralnu i političku ekonomiju,
Češka akademija nauka, Prag, Češka

INTERNATIONAL PROBLEMS

Uređivački odbor

- Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, redovni profesor, Univerzitet za pravo,
političke studije i ekonomiju, Bordo, Francuska
- Prof. dr Dejan GUZINA, redovni profesor, Univerzitet Vilfrid Lorier, Vaterlo, Belgija
- Prof. dr Nikolaos CIFAKIS, vanredni profesor, Odeljenje za političke nauke i međunarodne odnose,
Univerzitet na Peloponezu
- Prof. dr Toni MILESKI, redovni profesor, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije,
Filozofski fakultet – Institut za bezbednost, odbranu i mir, Skoplje, Severna Makedonija
- Dr Miša ĐURKOVIĆ, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, redovni profesor, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Prof. dr Vanja ROKVIĆ, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- Prof. dr Čen SIN, redovni profesor, Institut za evropske studije,
Kineska akademija društvenih nauka, Peking, Kina
- Prof. dr Bazil ČIZEVSKI, redovni profesor, Univerzitet za poslovnu ekonomiju, Poznanj, Poljska
- Prof. dr Milenko PETROVIĆ, viši predavač, Univerzitet Kenterberi, Krajsčrč, Novi Zeland
- Prof. dr Dejan MOLNAR, vanredni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Dr Vladimir AJZENHAMER, docent, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- Dr Željko BUDIMIR, docent, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, Republika Srpska
- Dr Ivana POPOVIĆ-PETROVIĆ, vanredni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Dr Dejana VUKASOVIĆ, naučni savetnik, Institut društvenih nauka, Beograd
- Dr Milan IGRUTINOVIĆ, naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd
- Dr Dušan PROROKOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Juri KULINJCEV, naučni saradnik, Institut za studije Dalekog istoka, Ruska akademija nauka
- Dr Dejan VULETIĆ, naučni saradnik, Institut za strategijska istraživanja, Beograd
- Dr Marina KOSTIĆ ŠULEJIĆ, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Donat Graf doo, Beograd

Internet:

<https://www.internationalproblems.rs/>

MEĐUNARODNI PROBLEMI

NAUČNI ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXVI

BEOGRAD

BROJ 2/2024.

SADRŽAJ

Tanja MIŠČEVIĆ, Nemanja PURIĆ <i>Institucionalni aspekti procesa istupanja iz Evropske unije tokom i nakon Bregzita</i>	177
Vladimir TRAPARA <i>Obrnuta Tukididova zamka: struktura i proces rivalstva SAD i Kine</i>	201
Milan IGRUTINOVIĆ, Slađana ĆURČIĆ <i>Snaga međuvladinog principa u Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici i slabost ambicija o strateškoj autonomiji Evropske unije u kontekstu ukrajinske krize</i>	223
Miroslav MLADENOVIĆ, Miloš TOMIĆ <i>Politička ekologija u senci regionalne bezbednosti: slučaj regiona Esekibo</i>	249
Ana STOJKOVIĆ <i>Globalni gradovi kao subjekti međunarodnih odnosa u XXI veku</i>	271
PRIKAZ KNJIGE	295

INTERNATIONAL PROBLEMS

SCIENTIFIC JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXXVI

BELGRADE

No. 2/2024

CONTENTS

Tanja MIŠČEVIĆ, Nemanja PURIĆ <i>Institutional Aspects of the Withdrawal Process from the European Union – Brexit and Post-Brexit</i>	177
Vladimir TRAPARA <i>The Inverse Thucydides's Trap: The Structure and Process of the US-China Rivalry</i>	201
Milan IGRUTINOVIĆ, Slađana ĆURČIĆ <i>The Strength of the Intergovernmental Principle in the Common Security and Defence Policy and the Weakness of the EU's Strategic Autonomy Ambitions in the Context of the Ukrainian Crisis</i>	223
Miroslav MLADENOVIĆ, Miloš TOMIĆ <i>Political Ecology in the Shadow of Regional Security: The Case of the Essequibo Region</i>	249
Ana STOJKOVIĆ <i>Global Cities as Subjects of International Relations in the 21st Century</i>	271
BOOK REVIEW	295

Institutional Aspects of the Withdrawal Process from the European Union – Brexit and Post-Brexit

Tanja MIŠČEVIĆ¹, Nemanja PURIĆ²

Abstract: Interdependence in a globalized world implies managing processes in many areas that are regulated at the international level – this is the role that International Governmental Organizations have adopted during the century of their existence. Their work and success are causally linked to the competencies and decision-making processes, as well as to the breadth and agility of member states. This is the reason why many International Organizations do not provide options for withdrawal or exclusion from membership. In that regard, European Union, as a supranational international organization, is proving its uniqueness in the international organizing. Considering that the Lisbon Treaty envisaged for the first time institute of withdrawal in Article 50, this possibility has been the subject of numerous theoretical debates, but it also become practice. The UK's withdrawal agreement from the EU marked the beginning of new type of negotiations as well as the future relations between former Member State and the European Union. The paper analyzes three institutional aspects of the withdrawal process. Firstly, the procedure envisaged in Article 50 of the Treaty which is, in comparison to typical international organizations, more institutionalized. Secondly, the withdrawal negotiations concluded with the signing of the Trade and Cooperation Agreement that set standards for potential future withdrawals, and this paper examines its institutional aspects focusing on dispute resolution. Thirdly, the paper analyzes the institutional aspects of the Trade and Cooperation Agreement, which establishes a new form of association as a legal framework for the future relations between the withdrawing state and the European Union. The authors use a comparative method to determine the institutional peculiarities of the agreements.

Keywords: Brexit, United Kingdom, European Union, Association, Institutional Law.

¹ University of Belgrade, Faculty of Political Science, Full Professor, tanja.miscevic@fpn.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0009-0006-3230-262X>.

² University of Belgrade, Faculty of Political Science, Research Associate, nemanja.puric@fpn.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0009-0000-6783-864X>.

Introduction

Exiting from a typical International Organization is an integral part of its life cycle and relationship with its Member States. Undoubtedly, international organizing is based on respecting the sovereignty of states, and both membership and withdrawal are acts of sovereign will by the withdrawing state. The conditions for withdrawal are usually specified in the founding acts of international organizations. Through their analysis, we can conclude that, unlike other areas of International Institutional Law, withdrawal rules are not uniform. Different authors emphasize that different rules are “strongly determined by the size of the organization, the scope of its activities, institutional design, and the degree of institutional complexity, as well as different decision-making procedures” (Wessel 2016, 5). In addition to various limitations in founding treaties, the starting point of our research is the legal situation where the treaty is “silent” on withdrawal, meaning it does not contain any provisions governing this issue. The reason does not lie in overlooking this possibility, on the contrary, but in the intention to create a political and psychological barrier (Klabbers 2002, 21).

The European Union, a supranational IGOs *sui generis*, is a subject of International Institutional Law in terms of its institutional design and state interaction, as it continues to maintain procedures characteristic of typical international organizations, among which the withdrawal institute is certainly one of the most interesting. This relates to the series of judgments known as Solange I-IV from the Federal Constitutional Court of Germany, particularly the Solange III judgment or Bruner and others vs. The European Union Treaty. In this case, the Court gave an opinion on the legality of the ratification of the Maastricht Treaty by the Bundestag. For our research question, and for the question of the European integration process, the Court’s stance that the European integration process implies the right, not the obligation, of states to *transfer* sovereign competences is of crucial importance (Solange III 1994, 12). Additionally, the Court described the Union as Staatenverbund, or a “compound of states”, which, according to the author’s interpretations, is an appropriate term for a *sui generis* international organization (Wiegandt 1995, 895). To contextualize, considering that the state is identified as the master of integration, that it involves a transfer rather than a loss of sovereign rights, and that the new form of that time (the European Union) is labeled as an *organization*, theoretically, the question of withdrawal could be equated with the question in typical international organizations, and up until that point, international institutional law had recognized the practice of withdrawal from international organizations whose founding treaties did not include provisions on withdrawal.

There is a generic question whether it was possible to withdraw from an International Organization whose founding treaty did not envisage such a possibility. Although the line of argumentation in favor of the possibility of withdrawal could be equated with the same question posed in typical International Organizations, the supranational dimension of the Community/Union was another important determinant that fueled debates on whether the process of European integration was irreversible for a state, i.e., could integration be interrupted by an act of withdrawal (Rosamond 2016)? As there was no explicit answer to this question, research focused on finding indirect evidence that such a legal act was possible and could be implemented in practice. The first referendum on the United Kingdom's membership in the Community held in 1975 served as an important example that withdrawal was possible. To be precise, the referendum did not result in withdrawal (in fact, the actual intention of the United Kingdom was of an internal political nature), but the fact that the legality of holding the referendum was not contested was argued in favor of the possibility of withdrawal. Another practical example often emphasized in support of the possibility of withdrawal is the case of Greenland, which, as part of the territory of the Kingdom of Denmark, withdrew from the Community in 1985. Even though it was implemented in practice, however, international institutional law treats the case as a partial withdrawal (in territorial terms) (Schermers, Blokker 2003). Additionally, considering Greenland's status in Danish domestic law, which is identical to the status of the Faroe Islands that did not become part of the Community at the time of Denmark's accession (based on the authority of the Home Rule Act), this is a special case that cannot be taken as conclusive evidence of the permissibility of withdrawing from a supranational organization.

In the case of typical International Organizations, the authors suggest that in situation when treaty does not mention possibility of withdrawal "that a right of withdrawal was customary in nature, others that it was merely an application of the *rebus sic stantibus*³ doctrine, and yet others that it was rather best perceived as inherent, following from the sovereignty of states." (Klabbers 2002, 94). Also, guidance can be found in Vienna Convention on the Law of Treaties. To be precise, article 56 suggest that withdrawal from a treaty containing no provision is possible in two cases: „1. it is established that the parties intended to admit the possibility of denunciation or withdrawal, or; 2. a right of denunciation or withdrawal may be implied by the nature of the treaty“ (VCLT, art.56).

³ Fundamental change of circumstances

These discussions, of course, became redundant with the entry into force of the Lisbon Treaty, which included Article 50 that regulates the withdrawal process according to which “Any Member State may decide to withdraw from the Union in accordance with its own constitutional requirements” (TEU, art. 50). Although the possibility of withdrawal is now explicit, and Article 50, in comparison to typical international organizations, thoroughly regulates this issue, it is essential to emphasize that until the initiation of the procedure by the United Kingdom, the question of consequences was relatively underexplored in theoretical discussions about institutional design of the Lisbon Treaty. More precisely, what follows the withdrawal negotiations remained a complete theoretical and practical unknown.

The aim of this research is to analyze the institutional aspects of the withdrawal process divided into three parts. The starting hypothesis of the research is that the *differentia specifica* of withdrawal from the European Union as a supranational organization, in comparison to typical international organizations, necessitates the maintenance of future institutional relations between the withdrawing state and the Union. The case of the United Kingdom has made a significant contribution in terms of standardizing the negotiation process and building institutional post-withdrawal relations. In the first part of the research, we analyze the negotiation procedure itself, providing an assessment of its institutional design. In the second part, we analyze the Withdrawal Agreement with a specific focus on the bodies formed for its implementation and the dispute resolution mechanism. The reason for focusing on the dispute resolution mechanism is that it was the subject of lengthy negotiations between the two parties and reflects the supranational dimension of the European Union. The third part of the research focuses on the Trade and Cooperation Agreement between the United Kingdom as a third country, and the European Union. This Agreement has its peculiarities regarding negotiations and legal foundations, making it a crucial part of the research for our line of argumentation. The analysis of both agreements is based on comparison with other relevant agreements, allowing us to identify specificities that can be considered as standards for potential future withdrawals.

The United Kingdom’s Withdrawal from the European Union – a lengthy negotiation process

After the referendum regarding the membership of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in the European Union, held on June 26 in 2016, many political statements and speculations about the outcome of this unique

process ensued and the activation of Article 50 of the Lisbon Treaty followed, marking the first step in placing the entire process within an institutional framework. The newly established institutional framework for the withdrawal negotiations can be assessed as relatively unstructured.

Given that this is an unprecedented institutional process, two main visions of the direction the process should take emerged at the outset. The first, a *Hard Brexit*, argued that the process or outcome should resemble the procedures for exiting typical international organizations, which would imply that from the moment of formal withdrawal, the United Kingdom becomes a third state for the EU without special institutional ties. The second possible outcome, a *Soft Brexit*, would involve withdrawal while retaining economic benefits and advantages in terms of freedom of movement (Antonello, 2020.) In other words, such an outcome would mean retaining many benefits for the United Kingdom with reduced obligations compared to the status of a Member State. Additionally, subjects of debate included possibilities such as British participation in the European Economic Area, which could potentially bring up the issue of the United Kingdom's membership in the European Free Trade Association (EFTA), as well as interesting solutions for institutional relations inspired by the Swiss model (Purić 2020, 88).

However, the EU and its member states demonstrated unity on this issue by prioritizing their own interests with a clear intention to institutionalize the withdrawal process. This initiative can be seen in the statement by Donald Tusk, who resolved the aforementioned dilemmas by stating that “there will be no withdrawal without a hard withdrawal” (CEU, 2016). The first institutional steps were taken at the meeting of 27 heads of state and government, treated as an informal meeting due to the absence of representatives from the United Kingdom (IMHSG, 2016). During this meeting, a procedure consisting of six steps was presented:

1. The state activates Article 50, officially informing the European Council of its intentions to withdraw.
2. The leaders of the 27 member states adopt “guidelines,” including principles and the initial negotiating position. The guidelines can be changed during the negotiations if necessary.
3. At the proposal of the Commission, the General Affairs Council confirms the opening of negotiations.
4. The Council adopts guidelines on the substantive and institutional solutions of the draft Withdrawal Agreement. These can be changed and supplemented during the negotiations.

5. The Council will appoint the European Commission as the negotiator on behalf of the member states.⁴ It will report to the European Council on the progress of the negotiations, and the European Parliament will also be “closely and regularly informed.”
6. The Council and its preparatory bodies will ensure that the negotiations are conducted in line with the guidelines of the member states by providing guidance to the Commission.

All those envisaged steps are outlined in Article 50 of the Lisbon Treaty, and this approach can be characterized as consistent, primarily because it respects the original intention for the procedure to have a highly institutionalized form compared to typical international organizations while simultaneously allowing for political negotiations if necessary.

In addition to the fact that the procedure was used for the first time in practice, an important determinant was the political system of the United Kingdom, which implies the supremacy of the British Parliament. In the context of Brexit, the process was doubly determined. First, it should be noted that the institution of a referendum is not characteristic of the United Kingdom’s political system, and only three referendums have been organized so far (two on membership in the Community/Union). The concept of parliamentary sovereignty allows Parliament to make decisions that no other body in the state can challenge, but it also enables the creation of other legal frameworks for decision-making (Gordon 2016, 338). Such a framework was created with the enactment of the *European Union Referendum Act* (EURA 2015), which defined that the referendum is of a consultative nature. Furthermore, Parliament has exclusive authority to approve the triggering of Article 50, as confirmed in the decision of the Supreme Court of the United Kingdom in *Miller v. Secretary of State for Exiting the European Union* (SCJ par. 171). In this way, Parliament positioned itself as an equal actor in the process of negotiating the withdrawal from the EU.

Secondly, the majority electoral system of the United Kingdom, combined with deep party divisions regarding membership in the Union, further complicated reaching an agreement on withdrawal. Let’s recall that during the first referendum on at that time EEC Membership in 1975, the Labour Party had a strong vertical division where, despite the party leadership’s campaign for remaining, only 55% of the party members supported staying in the Community, noting that the broader membership showed a negative sentiment towards the membership in Community (Pierce, Valen, Listhaug 1983, 53). During the second referendum campaign,

⁴ The Commission appointed Michel Barnier as Chief negotiator.

although the main parties (Labour and Conservative) campaigned for remaining in the Union, a significant determinant was the center-periphery division, given that post-referendum analyses show that London, Scotland, and Northern Ireland predominantly supported remaining, while voters in the interior of England supported leaving (Electoral commission 2016). Party and social divisions on the issue of Union membership, as well as the political system in which loyalty to voters in their own constituency is the main determinant of MPs' actions in Parliament, resulted that Parliament was obstructive. Namely, in the bilateral relationship between the Union institutions vs. the UK Government, the Government's freedom in negotiations was limited by the views of Parliament members and the lively debate they conducted during the withdrawal process. Moreover, analyzing the negotiations from a time distance, we can conclude that the negotiations on withdrawal were tripartite in a political and institutional sense: the Government, the Parliament of the United Kingdom, and the institutions of the Union. This can be treated as another peculiarity of this withdrawal from membership.

Additionally, the Court of Justice of the European Union also played a role in institutionalizing the withdrawal process by answering the previous question in *the Wightman case* before the Court of Session (Supreme Civil Court of Scotland). Considering the issues in the negotiation process and the extension of the deadline for adopting the draft Withdrawal Agreement, the EJC responded to the question of whether it is possible to unilaterally interrupt the withdrawal procedure. After an extensive analysis of the *sui generis* nature of the Union, the Court answered that a state in the withdrawal process can "...revoke that notification unilaterally, in an unequivocal and unconditional manner, by a notice addressed to the European Council in writing, after the Member State concerned has taken the revocation decision in accordance with its constitutional requirements" (ECJ preliminary ruling 2018, para. 76). In the context of analyzing the institutional nature of this case, we can conclude that, just as states remain the *masters of integration*, they also remain the masters of the withdrawal process. In fact, the possibility for member states to reclaim their transferred competencies remains a priority in the European integration process, which is fully complementary to the Solange judgments. In this way, the institutional nature of the Union as an international organization is confirmed through the creation of withdrawal rules, where states, as in typical international organizations, can decide to terminate the withdrawal process.

The condition for a successful withdrawal was minimizing damage to the existing level of integration. The withdrawal process in a vertical sense, i.e., in the context of membership, certainly is disintegrative, considering the reduced number of member states. However, in a horizontal sense, it did not jeopardize the

integration process, i.e., the existence of supranational elements in the European Union. We could characterize such potential disintegration as systemic, but after the referendum, the withdrawal process, the regulated relations between the Union and the UK as a third country, and a certain amount of time, we cannot identify evidence of its existence.

The Institutional Aspects of the Withdrawal Agreement – end of the process or a new negotiating position?

Let's now focus on the Withdrawal Agreement (WA 2019.) itself and its institutional characteristics. Three questions were of crucial importance for the Agreement. First, considering the freedom of movement, the rights of UK citizens enjoying residency in other member states, and the rights of citizens of other member states in the UK were significant topics. Second, the historical determinant of the issue of Northern Ireland, particularly the rights of citizens of Ireland (now a member state compared to a non-member) and Northern Ireland, whose rights are guaranteed by the Good Friday Agreement. Third, the dispute resolution mechanism and the monitoring of the agreement's implementation.

Immediately after the withdrawal referendum, UK stakeholders defined a model for the best future contractual relationship with the EU, following the agreements the EU concluded with Canada (2017) and South Korea (2010), as presented in the White Paper in February 2017 in the UK Parliament (UKWBP 2017). The initial idea of the British side was to create a close partnership through a single agreement and establish an institutional framework that would minimize the role of EU law and the jurisdiction of the EJC in dispute resolution (Polak 2021, 4). The reason for this initial position is quite clear - the supranational component of the EU's functioning was one of the arguments in the longstanding debate on the UK's membership in the EU.

However, several obstacles exist for such an institutional solution. First, it is an agreement negotiated by activating Article 50 of the Treaty, so the subject of the Withdrawal Agreement can exclusively cover the regulation of the rights and obligations of the state exiting the membership during the withdrawal process, especially those related to the supranational functioning of the Union. In this sense, the Withdrawal Agreement cannot regulate the future economic relations between the Union and the UK. These can only be addressed the moment the Withdrawal Agreement enters into force, that is, from the moment the UK loses its rights and obligations stemming from the membership. Second, as emphasized earlier,

immediately after the referendum, the EU institutions and all member states showed unity in their stance that Brexit must be implemented. In that light, on April 29, 2017, the European Council adopted a document containing guidelines for the negotiation procedure after the activation of Article 50 by the United Kingdom. The content of the document once again confirmed the common position of all member states, with particular emphasis on the statement that “The withdrawal agreement should include appropriate dispute settlement and enforcement mechanisms... This should be done bearing in mind the Union’s interest to effectively protect its autonomy and its legal order, including the role of the Court of Justice of the European Union” (EUCO 20004/17, para. 17). Therefore, one of the primary interests of the Union was to ensure the role of the EJC, which we will discuss further.

Withdrawal Agreement stipulates for the establishment of a Joint Committee composed of representatives from the United Kingdom and the European Union. The Committee meets as needed, with the stipulation that it must meet at least once a year (WA 2019, art. 164). According to Article 164 of the Withdrawal Agreement, the Joint Committee has the authority to supervise and facilitate the implementation of the Agreement; seek appropriate means and methods to resolve issues arising from the interpretation and application of the Agreement; discuss all matters of interest in the areas covered by the Agreement and make amendments to the Agreement in areas where it is authorized to do so. Additionally, the Joint Committee is authorized to create its subsidiary bodies or special committees to assist in carrying out its tasks. We can characterize these as ad hoc special committees. This distinction is important because Article 165 of the Agreement envisions the establishment of special committees dealing with specific matters of interest to the relations between the United Kingdom and the Union: the Committee on citizens’ rights; the Committee on the other separation provisions; the Committee on issues related to the implementation of the Protocol on Ireland/Northern Ireland; the Sovereign Base Areas in Cyprus Protocol Committee; the Gibraltar Protocol Committee, and the Financial Provisions Committee (WA 2019, art. 165). Although special committees submit reports to the Joint Committee, the United Kingdom and the Union can directly raise issues with the Joint Committee even when they fall within the remit of a special committee (WA 2019, art. 165). We can note that the focus of establishing special committees is on issues characterized as institutional features of withdrawal from the Union – the issue of citizens’ rights, as well as the specificities of the United Kingdom as a member – issues related to its territories that have special relationships with other member states (Cyprus, Spain, and Ireland). However, we can characterize the institutional framework created by this Agreement as a standard for agreements in which the

Union is a signatory party (Dashwood 2020, 188). The strategy of the United Kingdom during negotiations on withdrawal was to eliminate the role of the Court of Justice, while the Union's interest was to protect its role. The Withdrawal Agreement designates the Joint Committee as the forum for cooperation in the interpretation and implementation of the Agreement. If either party believes that there is a dispute, "...The Union and the United Kingdom shall endeavour to resolve any dispute regarding the interpretation and application of the provisions of this Agreement by entering into consultations in the Joint Committee in good faith, with the aim of reaching a mutually agreed solution " (WA 2019, art. 169). If no mutually agreed upon solution is reached within three months, both parties have the right to request the establishment of an arbitration panel by sending a written request to the other party and to the International Bureau of the Permanent Court of Arbitration (WA, art. 170). The procedure outlined in this Agreement does not differ from a standard arbitration process, and the decisions made in arbitration are binding for both contracting parties (WA, art. 145).

The arbitration procedure is the result of lengthy negotiations and was treated as one of the more significant issues. In the draft Agreement the Commission presented on March 19, 2018, the originally proposed Article 162, which pertains to dispute resolution, envisaged that, in case the Joint Committee couldn't reach an appropriate solution within three months, the case would be referred to the Court of Justice. If the Joint Committee fails to do so, the United Kingdom or the Union have the right to bring the case before the Court as a party to the dispute (DWA 2018, art. 162). Additionally, if the case is not brought before the Court, the party to the dispute has the right to suspend the Agreement or part of the Agreement (except Part 2 – "Citizens' Rights") after informing the other party. The suspension will be subject to review by the Court (art. 163). Therefore, we can see that the jurisdiction of the Court in all cases where the matter is not resolved before the Joint Committee was unacceptable to the United Kingdom.

Some authors agree that such an outcome would be unprecedented, as a sovereign state agreeing to allow the jurisdiction of the court of another contracting party in an international treaty; they claim that imposing such an obligation on a non-member state would be unjust and unreasonable (Polak according to Fahey and Ahmed 2019). A withdrawal agreement based on the dispute resolution model proposed by the European Union could be characterized as a continuity agreement (between a state and an International Organization) with significantly reduced rights for the United Kingdom compared to its membership, which would bring about negative consequences, given the political context of the United Kingdom's membership and the referendum itself.

However, even though the role of the Court is diminished compared to the initial Union position, it is not entirely eliminated in the Withdrawal Agreement. It would have been unrealistic to expect as the protection of Union rights was of paramount importance during the negotiations. In line with this, Article 174 of the Withdrawal Agreement emphasizes that the arbitration tribunal cannot decide on “...a question of interpretation of a concept of Union law or a question of interpretation of a provision of Union law referred to in this Agreement” (WA art. 174). If such a question is raised, the arbitration tribunal is obliged to refer the matter to the Court, which will decide on the issue, and its decision will be binding for the contracting parties. Thus, considering this provision, the Union’s intention to prioritize the protection of the Court of Justice as the exclusive interpreter of Union law is entirely clear.

Although Union law confirms this, it is necessary to comment on the Union’s earlier activity that can serve as an example for finding the answer on dispute settlement issue - the European Economic Area (EEA). The authors presented its negotiation process as one of the possible models for Brexit negotiations. Of course, it is necessary to emphasize that the outcome of the negotiations is by no means the same, on the contrary, we are talking about the process of withdrawing from an international organization that, in practice, results in the termination of relations between states and the international organization. Still, the EEA is taken as an example of the closest possible institutional relationship with the Union that does not imply membership. The comparison, however, is in line with the initial hypothesis of this paper that, unlike the withdrawal from typical international organizations, the withdrawal from a supranational organization is a process that necessarily results in the creation of new institutional connections as a result of negotiations.

During negotiations on EEA there was an intention to create a judicial body responsible for resolving disputes, consisting of judges from the EFTA Court and judges from the Court of Justice. The court would have a role solely in resolving disputes arising from the European Economic Area agreements, but due to the risk of different interpretations, there would be no preliminary ruling procedure. National courts of EFTA member states would have the right to request the Court of Justice to “give its opinion” on the interpretation of the rules of the EEA agreement (Schermers 1992, 993). It is important to emphasize that this is a right, not an obligation, and nowhere is the phrase “preliminary ruling” mentioned. However, considering several legal uncertainties regarding compatibility with the founding treaty of the Community, the Court of Justice, at the request of the Commission, gave an opinion on the legality of the EEA Agreement. In the analysis, the Court states that situations in which an international agreement envisages a

judicial system competent to settle disputes between the contracting parties, decisions of such a court are binding on the Community's institutions, which also includes the Community's judicial body. Consequently, that means that when the court decides on the interpretation of the agreement in a preliminary ruling or in a direct action, such decisions are binding (Opinion 1/91, para. 39). Furthermore, the Court concludes that such an agreement is generally in line with law of the Community. However, in the specific case of the EEA, the main problem, according to the Court, is that "the agreement at issue takes over an essential part of the rules – including the rules of secondary legislation – which govern economic and trading relations within the Community and which constitute, for the most part, fundamental provisions of the Community legal order. Consequently, the agreement's objective of ensuring homogeneity of the law throughout the EEA will determine not only the interpretation of the rules of the agreement itself but also the interpretation of the corresponding rules of Community law". (Ibid. para. 41 and 42.). Given that the same provisions can be interpreted differently in different contexts (Schermers 1992, according to the Polydor Case), the existence of the EEA Court in this context would jeopardize the homogeneity in the interpretation of Community law (now Union law). Therefore, the existence of the EEA Court, in the Court's opinion, is contrary to Article 164 of the EEC Treaty (Opinion 1/91, para. 46).

In accordance with the Court's opinion, the proposal was abandoned, and the primary dispute resolution mechanism is in line with typical practices of international agreements – through the Joint Committee (EEA Agreement art. 111). The issue of interest for this research is the role of the Court of Justice, as stated in Article 111, paragraph 3: "If a dispute concerns the interpretation of provisions of this Agreement, which are identical in substance to corresponding rules of the Treaty establishing the European Economic Community and the Treaty establishing the European Coal and Steel Community and to acts adopted in application of these two Treaties and if the dispute has not been settled within three months after it has been brought before the EEA Joint Committee, the Contracting Parties to the dispute may agree to request the Court of Justice of the European Communities to give a ruling on the interpretation of the relevant rules" (Ibid.).

We can notice that the Court's opinion in the EEA case provides arguments for future cases of institutional relations of the highest intensity that do not involve membership. Consequently, it serves as an argument for further rule-building in the creation of new institutional relations in the case of the withdrawal process. However, it is important to note one difference. Article 174 of the Withdrawal Agreement uses the formulation that the Joint Committee "shall request" a decision from the Court of Justice, while Article 111 of the EEA Agreement uses the formulation that the parties to the dispute, after the expiry of the deadline for

resolving the dispute by the Joint Committee, “may agree to request the Court of Justice...” Therefore, we observe that the degree of obligation of the Court of Justice’s role in interpretation in the case of withdrawal is “higher.” More precisely, it is not higher in a quantitative sense; the Court is the exclusive interpreter of Community/Union law in both cases, but the role is more symbolically emphasized in the agreement itself. There are several reasons for such linguistic formulation. Firstly, we have emphasized that this outcome is a result of negotiations, and the United Kingdom’s goal was to eliminate the role of the Court of Justice, while the Union’s goal was to maximize that role. Secondly, this was the first time the withdrawal procedure had been implemented in practice, accompanied by theoretical and practical discussions about its consequences for both parties. Therefore, the interest of the Union and its member states was to standardize this process but also to make it more difficult in practice, considering the demotivation of future withdrawals. Thirdly, the Union’s ultimate interest was to protect its own legal order, meaning that the withdrawal process from the Union does not become a process of *European disintegration*, and this intention necessarily involves promoting the role of the Court of Justice.

Trade and Cooperation Agreement – Reverse Enlargement

In addition to the withdrawal procedure, the Withdrawal Agreement defined a transitional period in the relations between the United Kingdom and the Union, lasting from the entry into force of the Agreement until December 31, 2020. During this period, the Agreement regulated the rights and obligations of both parties and simultaneously created a timeframe for negotiating an economic-political agreement, with the aim of this agreement being to institutionalize the relations between the two parties, following the models of cooperation that the Union has with non-member states. In the event that an agreement was not reached, the United Kingdom would have become a third country in relation to the Union, bringing the withdrawal process closer to the typical mode of exit from international organizations that involves the cessation of all relations with the withdrawing state. However, such a straightforward break was not possible in the context of leaving the EU membership.

As mentioned earlier, at the beginning of the negotiations, there were various ideas about the different modalities of future relations between the two parties. The Trade and Cooperation Agreement falls under *association agreements* Article 1. of The Trade and Cooperationa Agreement refers that „Agreement establishes

the basis for a broad relationship between the Parties, within an area of prosperity and good neighbourliness characterised by close and peaceful relations based on cooperation, respectful of the Parties' autonomy and sovereignty" (TCA art1.), which is the wording from Article 217 TFEU on association agreements. Namely, as international institutional law recognizes several degrees of cooperation between a state and an international organization, and association implies the creation of the closest institutional ties that do not entail membership. Regarding the nature of institutional ties, association can be achieved through participation in the work of the organization's permanent bodies or by establishing special associated bodies (Mišćević 2009, 24). The European Union has a well-established practice of signing association agreements with various countries on the basis of Article 217 TFEU, involving the creation of specific bodies tailored to different states and their specific interests. However, these agreements can be categorized as association agreements with or without the prospect of membership, depending on whether further steps in the contractual relationship involve the possibility (and actual intention) of negotiating accession to the Union under the rules established by the EU Enlargement Policy.

After the negotiations were concluded, the Council made a decision with which it's adopting the proposed Agreement and explaining its nature and legal basis. In this regard, it referred to Article 217 of the Treaty on the Functioning of the European Union, which provides the Union with the possibility to "conclude with one or more third countries or international organisations agreements establishing an association..." (TFEU, art. 217).

However, when analyzing the practice of various association agreements with the EU, it is essential to emphasize that, despite sharing the same legal basis, this agreement is atypical, as it has specific features determined by the fact that the contracting party is a country that has withdrawn. Firstly, it was not communicated as an association agreement by either the EU or the UK. The authors highlight that this was driven by political interests, especially those of the UK government, which did not want to present the Agreement as a document creating the closest institutional ties before membership in the post-Brexit atmosphere (Phinnemore 2022, 9). On the other hand, EU institutions which mention the legal basis in Article 217, did not insist on the term *association* in official documents. Considering the previous insistence on the term in the case of Ukraine, which is undoubtedly a politically sensitive issue, the EU's interest could be interpreted as a lack of time for negotiations and a negative sentiment in the UK towards institutionalizing relations with the EU.

Another important characteristic of the association agreement is the fact that it was signed as an "EU-only" agreement, meaning that it was signed by the United

Kingdom and the European Union as an international organization. Association agreements can be divided into EU-only and mixed agreements, depending on whether they are signed by the Union and the state associating (EU-only agreements) or by the Union, Member States, and the state joining (mixed agreements). It is important to note that it is common practice for association agreements to be signed as mixed, given that the areas covered by such agreements fall partly under the exclusive competence of the Union, and partly under shared competence between the Union and its Member States. EU-only association agreements are signed in cases where there is an objective obstacle, as in the case of Kosovo*, which five Member States do not recognize as a sovereign state (Van Elsuwege 2017, 395). A political argument in favor of signing an EU-only association agreement is the legal condition for the ratification of a mixed agreement in all Member States. This involves a lengthy ratification process and the objective risk of blocking ratification by one or more states due to particular political interests or the sensitivity of the political issue within those states, as seen in the case of the advisory referendum in the Netherlands on the Association Agreement with Ukraine in 2016 (Conconi, Hergheleigu, Puccio 2021, 242-244).

If EU-only agreements are not common, the question arises as to why the United Kingdom signed such an agreement and whether it affects the legality and content of the agreement. In terms of the level of obligation for member states, there is no difference between EU-only and mixed agreements as, according to Article 216 of the Treaty, they are binding on member states and Union institutions (TFEU art. 216). The question arises as to whether it is possible for an agreement, which includes areas of exclusive Union competence and areas of shared competence between the Union and member states, like in the case of the Trade and Cooperation Agreement is, to be signed only by the Union. Examining the practice of agreements, our case is not unique. According to the institution of facultative mixity, even agreements that contain areas of shared competence can be signed as EU-only agreements by the political decision of member states (Conconi, Hergheleigu, Puccio 2021, 241). Emphasizing the political dimension of this decision, we can conclude that it is in line with the initial decision of member states to maintain a unified stance towards the UK's withdrawal process. In this way, we remain in line with the argument that the Union, with the support of member states, is fully completing the withdrawal process while actively building institutional law.

Although we emphasize the intention to build consistent withdrawal rules, we must highlight that this argument is a consequence of the actual state of negotiations. The negotiations were conducted without publicly disclosing details and with very limited access to information. In this sense, even before the end of

the negotiations, their democratic legitimacy was called into question. The negotiations took place within Union institutions, and the Council, in its decision to approve the clean agreement, relied on the interpretation of its legal service, the opinion of which was not publicly released. The unofficially leaked version of the opinion was deemed superficial, lacking a vertical analysis of the legal nature of the Agreement (Eckes, Leino-Sanberg 2022, 167). Consequently, the role of national parliaments in the negotiation process was minimized compared to the potential mixed nature of the agreement, and therefore the negotiation time was minimized as well, enabling the Agreement to be signed within the planned timeframe without delays, as was the case with the Withdrawal Agreement. In addition to the timeframe for signing, the ratification process of mixed agreements is often lengthy, as seen in the example of the Free Trade Agreement with South Korea, where the ratification process took almost five years (Cygan, Zelazna 2021, 23). In its justification for the clean nature of the agreement, the Council did not mention a practical approach determined by a limited timeframe, but argued that the decision is in line with the “exceptional and unique character of the agreement... signed with a state that has withdrawn from the Union” (CEU 2020, par. 6). This brings us back to the previous argument regarding adjustment for the conclusion of the withdrawal process.

On the other hand, the Union’s practice has shown that the argument of time constraints significantly determines this process. In this sense, unintentional spillover of the positive example occurred in the case of negotiating the so-called “Post-Cotonou” agreement, or negotiations for a new agreement after the expiration of the Cotonou Agreement with African, Caribbean, and Pacific countries. The negotiations were also determined by a limited timeframe, and the positive practice of a clean Trade and Cooperation Agreement with the United Kingdom has already been proposed by the Commission (COM 2021/312). However, all parties in the Bundestag expressed opposition to the proposal (Eckes, Leino-Sanberg 2022, 187). This example shows us that the Brexit case, or certain institutional solutions, is not only in the service of standardizing the withdrawal process, but can also influence the process of vertical integration. If this case were to serve as an example for a larger number of association agreements in the future, we could discuss the process of transferring competencies from Member States to the Union to deepen integration. However, the question is theoretical in nature because the current practice only shows the intention of restrictive use of the facultative mixity institute. Nevertheless, this practice shows us that, in a qualitative sense, Brexit cannot be solely linked to initial suspicions that it represents a process of European disintegration, but that it also has positive consequences for the development of institutional law.

The EU Enlargement Policy since the early 1990s and the initial steps of institutionalization of previous experiences represent a unique set of accession rules adapted to the supranational nature of the Union. One of the characteristics is the developed two-step process – association, i.e., signing association agreements⁵ precedes negotiations for accession to the Union. In this sense, the practice of withdrawal, in which the association agreement is considered an adequate legal instrument for future relations, suggests the possibility of treating withdrawal as something we tend to name “reverse enlargement.” Withdrawal from the European Union is also a two-step process, and now, association represents the second step. Additionally, the previously analyzed accession process shows us that the role of various interests, Union institutions, and member states is represented in the same way as in the case of accession negotiations. In the end, enlargement and withdrawal from the Union are two outcomes of the process of horizontal integration, so the institutional and political parallel between the two processes is clearly visible.

The institutional framework established by the Trade and Cooperation Agreement is typical for association agreements that EU concludes with third countries. Some authors emphasize that, in terms of competencies, the Agreement does not provide evidence of the privileged status of the United Kingdom as a state that has withdrawn from the European Union or as one of the Union’s most important trading partners (Phinnemore 2022, 9). This primarily concerns the absence of a political forum to address important international issues in which both parties are interested. The central body formed by this agreement is the Partnership Council, composed of representatives from the United Kingdom and the European Union, which can convene in different formats depending on the issue under discussion (TCA 2021, art. 7). In addition to the Cooperation Council, the Agreement envisages the formation of various committees and working groups for technical areas covered by the Agreement. Furthermore, the establishment of a Parliamentary Partnership Assembly is foreseen for parliamentary cooperation, comprising of representatives from the Parliament of the United Kingdom and the European Parliament (TCA 2021, art. 11). Lastly, civil society cooperation is anticipated through the creation of the Civil Society Forum.

The question arises about the composition of the bodies created by this Agreement, determined by its legal nature as a pure agreement. More precisely, do member states have a role, and in what capacity can they act in the implementation of the Trade and Cooperation Agreement? Representatives of the

⁵ These are the “Europe agreements” in the case of the states of Central and Eastern Europe and the “Stabilization and Association Agreements” for the Western Balkans region.

member states do not have a direct role in the bodies of association, as they are exclusively in the capacity of representatives of the Union, and the position of the Union has been previously determined at the Council meetings, which, based on Article 218 of the Treaty on the Functioning of the European Union, makes decisions by a qualified majority. As we previously emphasized, although there are areas of shared competence, the absence of representatives of the member states does not jeopardize the legality of the Agreement itself.

On the other hand, the Comprehensive Economic and Trade Agreement with Canada (CETA), which serves as a reference point in theoretical debates for the Agreement with the United Kingdom, belongs to the category of mixed agreements but has the same provision regarding the composition of the Joint Committee (CETA 2017, Article 26), which has sparked additional debates. The Federal Constitutional Court of Germany, in its opinion, emphasized that such an institutional design means that the opinion of states on areas of shared competence can only be represented indirectly through Council meetings, which is certainly still in line with Article 217 of the Treaty on the Functioning of the European Union, but still compromises the democratic legitimacy of the decision-making process (BvR 1368/16, 64). Subsequently, the European Parliament, on behalf of the Commission, responded to the question of representation in joint bodies and emphasized that representatives of the states will be present in joint bodies on issues related to areas of shared competence (EP answer P-009059/2016). In our case, the institutions' response to theoretical and practical debates on the democratic legitimacy of the pure association agreement is always closely related to the unique case of the United Kingdom as a state that has withdrawn from the membership.

The previous practice of association agreements as an instrument for the closest institutional cooperation with third states indicates that this instrument is widely used due to its flexibility (Van Elsuwege 2021, 791). In the context of membership, i.e., horizontal integration, these agreements could be divided into those with and without the perspective of membership. The first case of withdrawal has shown us that in the case of the European Union, withdrawal with the outcome of treating the withdrawing state as a third state without institutional ties is not possible. It is precisely the flexibility that has promoted association as an adequate framework for cooperation. It is important to emphasize that association, as the second stage in the withdrawal process, is a product of practice, and further development of withdrawal rules has taken place.

Conclusion – a new institute of institutional law?

The process of withdrawal, which initially seemed like a process of (systemic) European disintegration, has come to an end, and unexpectedly, it had positive consequences for the development of institutional law. The structure of our research followed three levels of the process itself. Firstly, although promoted by the Lisbon Treaty, or to be more precise, by the draft Constitution that was not adopted, Article 50 did not have adequate qualitative standards to provide a starting point for negotiations. Consequently, the negotiation rules were further regulated by the institutions of the Union and the member states. The timeframe was additionally modified to adapt to the peculiarities of the United Kingdom's case. After the changes, the procedure itself met the requirements of the supranational dimension of the Union, meaning that it can now be treated as a standard.

We also pointed out the peculiarities of the withdrawal agreement from a supranational international organization, primarily reflected in the Union's priority to protect its own law. The indispensable role of the Court of Justice in interpreting Union law provisions showed us that it is not possible to simply sever all ties, as in the case of withdrawing from typical international organizations. Additionally, the transitional period secured by the Withdrawal Agreement represents the first step in the continuation of building the institute of withdrawal in relation to the institutional provisions found in the Lisbon Treaty. To us, it is clear that the institutional relations between the Union and the now third country continues. The format itself was subject to prediction, listing positive examples of institutional relations between the Union and third countries.

Precisely, the third part of the research showed us that the association institute, with certain modifications, is an adequate form for future relations. These modifications are in the service of building the institute of withdrawal. In that context, it is not communicated as such, considering that it is often promoted as a step towards joining the Union or as an instrument of the closest link between the Union and the third state. On the other hand, its legal nature as a pure agreement gives the Union the opportunity to implement the entire (three-step) process independently and consistently. Potentially, this positive practice, as mentioned, can have a spill-over effect, which is certainly an unintended consequence of building Union law.

In conclusion, withdrawal of the UK from EU Membership is not a systemic disintegration that would call into question the existence of the Union as a supranational organization. Also, all newly established legal procedures certainly influences horizontal integration and can thus be related to certain aspects of the Enlargement Policy but in the opposite direction. Therefore, we can promote the term "reverse enlargement" as an adequate descriptive term.

Bibliography

- [BvR 1368/16] BVerfG, Judgment of the Second Senate of 13 October 2016 - 2 BvR 1368/16, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2016/10/rs20161013_2bvr136816en.html
- [CETA 2017] Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114(01))
- [CEU 2020] Council Decision on the signing, on behalf of the Union, and on provisional application of the Trade and Cooperation Agreement 13904/20, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13904-2020-INIT/en/pdf>
- [CEU] Council of the European Union. 2016. Speech by President Donald Tusk at the European Policy Centre conference, Accessed June 23. 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/13/tusk-speech-epc/>
- [COM 2021/312] Proposal for a Council Decision on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Partnership Agreement between the European Union, of the one part, and the members of the Organisation of African, Caribbean and Pacific (OACPS) States, of the other part. 2021. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:3d5d7b92-ca90-11eb-84ce-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF
- [DWA] Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. 2018. European Commission: https://commission.europa.eu/system/files/2018-03/draft_agreement_coloured.pdf
- [EC] European Council. 2016. Statement by the EU leaders and the Netherlands Presidency on the outcome of the UK referendum, Accessed June 23.2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24/joint-statement-uk-referendum/>
- [ECJ preliminary ruling] Reference for a preliminary ruling — Article 50 TEU — Notification by a Member State of its intention to withdraw from the European Union — Consequences of the notification — Right of unilateral revocation of the notification. Case C-621/18, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=208636&text=&dir=&doclang=EN&part=1&occ=first&mode=DOC&pageIndex=0&cid=686771>

- [EEA Agreement] Agreement on the European Economic Area. 1993. <https://www.efta.int/media/documents/legal-texts/eea/the-eea-agreement/Main%20Text%20of%20the%20Agreement/EEAagreement.pdf>
- [EP answer P-009059/2016] Parliamentary question, Answer given by Ms Malmström on behalf of the Commission, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-8-2016-009059-ASW_EN.html
- [EUCO 20004/17] European Council Guidelines Following The United Kingdom's Notification Under Article 50 TEU. 2017. <https://www.consilium.europa.eu/media/21763/29-euco-art50-guidelinesen.pdf>
- [EUCO] European Council Decision 2019/584 taken in agreement with the United Kingdom of 11 April 2019 extending the period under Article 50(3) TEU, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D0584&from=EN>
- [EUCO] European Council Decision taken in agreement with the United Kingdom extending the period under Article 50(3)TEU, EUCO XT 20024/2/19 REV 2, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/XT-20024-2019-REV-2/en/pdf>
- [EURA] European Union Referendum Act, UK Public General Acts 2015, Accessed June 23.2023, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/36/section/7/enacted>
- [IMHSG] Informal meeting of the Heads of State or Government of 27 Member States, as well as the Presidents of the European Council and the European Commission Brussels, 2016, Accessed June 23.2023, <https://www.consilium.europa.eu/media/24173/15-euco-statement.pdf>
- [Opinion 1/91] Opinion of the Court of 14 December 1991, European Court Reports 1991 I-06079, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61991CV0001>
- [SCJ] The Supreme Court Judgement 2016. *Miller v. Secretary of State for Exiting the European Union*, <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2016-0196-judgment.pdf>
- [Solange III] Manfred Brunner and Others v. The European Union Treaty, Federal Constitutional Court, 2nd Chamber. 1994, http://www.proyectos.cchs.csic.es/euroconstitution/library/Brunner_Sentencia.pdf
- [TCA 2021] Trade and Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part, 2021

- [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:2021A0430\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:2021A0430(01))
- [TEU] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union. 2007. *Official Journal of the European Union* C 306, Accessed June 23.2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
- [UKWBP 2017] The UK's exit from and new partnership with the EU White Paper. 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/589191/The_United_Kingdoms_exit_from_and_partnership_with_the_EU_Web.pdf
- [VCLT] Vienna Convention on the Law of Treaties, 1969, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf
- [WA] Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. 2019. 384 I/01, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12019W/TXT\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12019W/TXT(02))
- Ahmed, Tawhida and Fahey, Elaine. 2019. *“On Brexit: Law, Justices and Injustices”* Edward Elgar, UK.
- Antonello, Monica. 2020. “Hard Brexit, Soft Brexit, Smooth Brexit. Definizioni a confronto.” *Iperstoria* 15.
- Cygan, Adam and Ewa Żelazna 2020. “Parliamentary involvement in the negotiations on the EU–UK trade agreement.” in *The Routledge Handbook on the International Dimension of Brexit*, 45-57. Routledge
- Dashwood, Alan. 2020. “The Withdrawal Agreement: common provisions, governance and dispute settlement.” *European law review* (2), 183-192.
- Eckes, Christina and Päivi, Leino-Sandberg. 2022. “The EU-UK Trade and Cooperation Agreement–Exceptional Circumstances or a new Paradigm for EU External Relations?” *The Modern Law Review*, 164-197.
- Fløistad, Karin. 2018. *The EEA agreement in a revised EU framework for welfare services*. Studies in European Economic Law and Regulation Vol. 13. Springer
- Gordon, Michael. 2016. The UK's Sovereignty Situation: Brexit, Bewilderment and Beyond..., *King's Law Journal*, Issue 27, Vol 3, 333-343
- Klabbers, Jan. 2002. *An Introduction to International Institutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge UK, New York USA.
- McGowan, Lee. 2017. *Preparing for Brexit - Actors, Negotiations and Consequences*, Palgrave Macmillan, London
- Miščević, Tanja. 2009. *Pridruživanje Evropskoj uniji*. Službeni glasnik, Beograd.

- Phinnemore, David. 2022. "The United Kingdom: Turning its Back on Influencing the EU?" *JCMS: Journal of Common Market Studies* 61(6), 1488-1511
- Pierce Roy, Valen Henry, Listhaug Ola. 1983. "Referendum Voting Behavior: The Norwegian and British Referenda on Membership in the European Community", *American Journal of Political Science*, 27 (6), 43-63.
- Polak, Polly R. 2021. "The Dispute Settlement Mechanism in the EU-UK Article 50 Withdrawal Agreement and the Principle of Autonomy" *Brexit Institute Working Paper Series*, no. 12
- Puccio, Laura, and Paola Conconi. 2021. "EU trade agreements: To mix or not to mix, that is the question" *Journal of World Trade* 55 (2).
- Purić Nemanja. 2020. *Proces istupanja iz Evropske unije, slučaj Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske*, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu
- Rosamond, Ben. 2016. "Brexit and the problem of European disintegration." *Journal of contemporary European research* 12, no. 4
- Schermers, G. Henry and Blokker M. Niels. 2003. *International Institutional Law – Unity within diversity*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston/ Leiden.
- Schermers, Henry G. 1992. "Opinion 1/91 of the Court of Justice, 14 December 1991; Opinion 1/92 of the Court of Justice, 10 April 1992." *Common Market Law Review* 29 (5).
- Van Elsuwege, Peter. 2017. "Legal creativity in EU external relations: The stabilization and association agreement between the EU and Kosovo" *European Foreign Affairs Review* 22 (3).
- Van Elsuwege, Peter. 2021. A New Legal Framework for EU-UK Relations: Some Reflections from the Perspective of EU External Relations Law. *European Papers-A Journal on Law and Integration* 1, 785-799.
- Wessel A. Ramses. 2016. "You Can Check Out Any Time You Like, But Can You Really Leave? On "Brexit" and Leaving International Organizations" *International Organizations Law Review*, 13 (2), 197-209.
- Wiegandt H. Manfred. 1995. Germany's International Integration: The Rulings of the German Federal Constitutional Court on the Maastricht Treaty and the Out-of-Area Deployment of German Troops, *American University International Law Review*, Vol. 10 Issue 2, 889-916.

Tanja MIŠČEVIĆ, Nemanja PURIĆ

**INSTITUCIONALNI ASPEKTI PROCESA ISTUPANJA IZ EVROPSKE UNIJE
TOKOM I NAKON BREGZITA**

Apstrakt: Međuzavisnost u globalizovanom svetu podrazumeva upravljanje procesima u mnogim oblastima koje se regulišu na međunarodnom nivou – to je mesto koje su tokom veka svog postojanja zauzele međunarodne vladine organizacije. Njihov rad i uspešnost je uzročno posledično povezan za nadležnostima i procesima odlučivanja, ali i sa širinom i agilnosti država članica. To je razlog zbog koga veliki broj međunarodnih organizacija ne poznaje mogućnosti istupanja i isključenja iz članstva. Proces istupanja iz Evropske unije kao nadnacionalne međunarodne organizacije jedinstven je u svetu međunarodnog organizovanja. Imajući u vidu da je Ugovor iz Lisabona prvi osnivački ugovor koji u članu 50. spominje institut istupanja, ta mogućnost bila je predmet brojnih teorijskih debata. Sporazum o istupanju UK iz EU označio je početak novih pregovora o budućim odnosima Ujedinjenog Kraljevstva i Unije koji su rezultirali Sporazumom o trgovini i saradnji. Rad analizira tri institucionalna aspekta procesa istupanja. Prvo, sama procedura koju predviđa član 50. Ugovora je, u poređenju sa tipičnim međunarodnim organizacijama, dodatno institucionalizovana, a slučaj Ujedinjenog Kraljevstva dodatno determinisan njegovim političkim sistemom. Drugo, pregovori o istupanju završeni su potpisivanjem Sporazuma koji je uspostavio standarde za potencijalna buduća istupanja, a čije institucionalne aspekte u pogledu rešavanja sporova ovaj rad ispituje. Treće, rad analizira institucionalne aspekte Sporazuma o trgovini i saradnji koji uspostavlja novu formu pridruživanja kao legalistički okvir za buduće odnose države koja istupa i Evropske unije. Autori koriste uporednu metodu prilikom utvrđivanja institucionalnih osobenosti prethodno pomenutih sporazuma.

Cljučne reči: Bregzit, Ujedinjeno Kraljevstvo, Evropska unija, pridruživanje, institucionalno pravo.

UDK 327(73)(510)
Biblid: 0025-8555, 76(2024)
Vol. LXXVI, br. 2, str. 201–222
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2402201T>

Originalni naučni rad
Primljen 4. decembar 2023.
Odobren 15. februar 2024.
CC BY-SA 4.0

Obrnuta Tukididova zamka: struktura i proces rivalstva SAD i Kine

Vladimir TRAPARA¹

Apstrakt: Sve oštrije rivalstvo SAD i Kine postaje glavni element savremenih međunarodnih odnosa, a hoće li među dvema svetskim silama doći do rata – pitanje je svih pitanja. Američki politikolog Grejem Elison (Graham T. Allison) formulisao je i na američko-kinesko rivalstvo primenio koncept Tukididove zamke – strukturnog stresa prouzrokovanog pretnjom „rastuće“ sile da smeni „vladajuću“, koji u najvećem broju istorijskih slučajeva rezultira ratom. Osnovnu slabost Elisonovog koncepta autor vidi u neorealističkom favorizovanju strukturnog činioca promene u raspodeli moći među akterima, nauštrb procesnog činioca njihove revizionističke ili *status quo* orijentacije, pri čemu Elison neutemeljeno pretpostavlja *status quo* orijentaciju „vladajuće“ sile. Polazeći od neoklasičnog realizma autor koriguje koncept Tukididove zamke, ukazujući na to da je revizionizam jednog ili oba rivala „uhvaćenih“ u nju činilac koji odlučujuće doprinosi izbijanju rata, pri čemu kao naročito opasan oblik revizionizma izdvaja hegemonizam. Slučaj kada „vladajuća“ sila posegne za hegemonizmom autor naziva obrnutom Tukididovom zamkom. Osnovna teza ovog rada je da je između SAD i Kine danas na delu obrnuta Tukididova zamka, usled nastojanja SAD da nametnu hegemoniju Kini i ostatku međunarodnog sistema. Reinterpretacijom Elisonovih studija istorijskih slučajeva Tukididove zamke pomoću neoklasičnog realizma, i uz uvođenje pojma obrnute Tukididove zamke, autor formuliše i nove preporuke za sprečavanje američko-kineskog sukoba u budućnosti.

Ključne reči: (obrnuta) Tukididova zamka, Grejem Elison, rivalstvo SAD i Kine, američki hegemonizam, neoklasični realizam.

¹ Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Senior Research Fellow, vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-9975-6446>.

Uvod

Godine 2017. iz štampe je izašla knjiga Grejema Elisona (Graham T. Allison), *Predodređeni za rat: mogu li Amerika i Kina da izbegnu Tukididovu zamku?* Ona će odmah postati najzapaženiji akademski naslov o rivalstvu Sjedinjenih Država i Kine, čije zaoštavanje, naročito od dolaska Donalda Trampa (Donald J. Trump) na mesto predsednika SAD, postaje sve dominantniji element ukupnih međunarodnih odnosa. Kako se zaoštavanje nastavilo i nakon Trampove smene Džozefom Bajdenom (Joseph R. Biden), tema knjige ostaje više nego aktuelna. Mogu li dve svetske supersile – jedna vodeća, druga u ozbiljnom usponu – da izbegnu rat za svetsku prevlast, osnovno je pitanje koje Elison postavlja. Da bi odgovorio na to pitanje formulisao je koncept Tukididove zamke, nazvane po čuvenom grčkom istoričaru Tukididu, koji je u *Peloponeskom ratu* obrazložio kako je rivalstvo dveju najmoćnijih grčkih država u 5. veku pre n.e., Atine i Sparte, eskaliralo do totalnog vojnog sukoba koji je obuhvatio čitav tadašnji grčki svet. „Uspion Atine i strah koji je on izazvao kod Sparte, učinili su rat neizbežnim“, Tukididov je citat koji Elison (2017, xiv) koristi da bi na izvornom primeru objasnio funkcionisanje Tukididove zamke: „Kad rastuća sila zapreti da smeni vladajuću, strukturni stres koji iz toga proizilazi čini nasilni sukob pravilom, ne izuzetkom“ (2017, xv). Da se rivalstvo sila „uhvaćenih“ u Tukididovu zamku najčešće završava ratom, pokazali su i rezultati istraživanja u okviru projekta kojim je Elison rukovodio na Harvardu, prema kojima se to dogodilo u dvanaest od ukupno šesnaest takvih rivalstava u modernoj istoriji. Izričit u pogledu toga da se i aktuelno rivalstvo SAD i Kine odvija po modelu Tukididove zamke, ali i da rat među njima nije neizbežan, Elison (2017, 185–240) nastoji da izvuče pouke iz preostala četiri slučaja u kojima do rata ipak nije došlo, te da formuliše preporuke za politiku SAD prema Kini kako bi se predupredio tragičan ishod.

Elisonov poduhvat nesumnjivo je od izuzetnog značaja, kako teorijskog tako i praktičnog, za hvatanje u koštac s temom dinamike i ishoda rivalstava vodećih sila u međunarodnom sistemu, zaključno sa aktuelnim američko-kineskim slučajem. Nedostatak njegovog koncepta Tukididove zamke, međutim, leži u isključivom oslanjanju na strukturni činilac promene u raspodeli moći – uspon jedne sile u odnosu na drugu – pri čemu ispušta iz vida da gotovo u svim razmotrenim slučajevima kada je došlo do rata, do njega nije doveo ovaj uspon sam po sebi, već revizionistička politika jedne ili obeju sila u pitanju. Nasuprot tome, u slučajevima kada do rata nije došlo, sile u pitanju vodile su *status quo* politiku (s izuzetkom SAD i Sovjetskog Saveza u Hladnom ratu, ali ćemo u nastavku videti šta je u njihovom slučaju sprečilo „vrući“ rat). Elison se ne bavi posebno spoljnopolitičkim orijentacijama država, jer je po njemu to pitanje rešeno njihovim mestom u raspodeli moći – „vladajuća“ sila je po automatizmu *status quo* orijentacije, dok

uspon „rastuće“ sile već sam po sebi predstavlja revizionizam, jer ona njime preti da smeni „vladajuću“ na vodećem položaju. Primenjujući to na američko-kineski slučaj, Elison govori isključivo o usponu i njime uslovljenim revizionističkim ambicijama Kine kao izvoru sukoba, ne razmatrajući mogućnost da taj izvor leži u ponašanju druge strane – hegemonizmu SAD na račun Kine i ostatka međunarodnog sistema. Ovaj rad počiva na tezi da su upravo hegemonističke ambicije nekih od vodećih sila u međunarodnom sistemu bile činilac koji će odlučujuće doprineti izbijanju rata u više istorijskih primera koje Elison razmatra (počev od izvornog slučaja Atine i Sparte), te da i u slučaju SAD i Kine izazivaju istu opasnost. Situacija u kojoj „vladajuća“ sila ispoljava hegemonizam prema svom prvom rivalu, povećavajući time verovatnoću za izbijanje rata, može se nazvati – parafraziranjem Elisonove terminologije – obrnutom Tukididovom zamkom.

U nastavku rada najpre se detaljnije izlaže Elisonov koncept Tukididove zamke, da bi usledilo obrazlaganje njegove slabosti koja leži u neorealističkom favorizovanju strukture i „*status quo* pristrasnosti“ prema „vladajućoj“ sili. Nakon toga, vraćajući se na izvorni primer Atine i Sparte i onoga što je Tukidid zaista rekao o njemu, kao alternativa se nudi neoklasični realizam i njegovo uvažavanje spoljnopolitičkih orijentacija država nezavisno od njihovog mesta u sistemskoj raspodeli moći, na osnovu čega se onda reinterpetiraju i Elisonovi moderni istorijski slučajevi Tukididove zamke. To se nadograđuje definisanjem obrnute Tukididove zamke, čije funkcionisanje se razmatra kroz analizu savremenog američko-kineskog rivalstva. Napokon, polazeći od izloženog koncepta i razmotrenih istorijskih slučajeva, ukazuje se i na neke dodatne činioce koji povećavaju/smanjuju mogućnost izbijanja rata između SAD i Kine, te formulišu i nove političke preporuke za izbegavanje takvog scenarija.

Elisonov koncept Tukididove zamke – neorealizam i „*status quo* pristrasnost“

„Ozbiljan strukturni stres prouzrokovan pretnjom rastuće sile da obori vladajuću“, dakle, Elisonova (2017, 29) je definicija Tukididove zamke. Izvorni primer njenog funkcionisanja, koji će Elison iskoristiti kao model za moderne slučajeve koje analizira – uključujući i savremeno rivalstvo SAD i Kine – jeste sukob Atine i Sparte u 5. veku pre n.e, koji je obradio Tukidid. Iz Tukididove analize Elison (2017, 30) izvodi zaključak da je „gravitaciona sila koja je uvukla Atinu i Spartu u sudar: neobuzdani uspon Atine i rastući osećaj Sparte da to podriva njenu predominantnu poziciju u Grčkoj“, koju je ova do Grčko-persijskih ratova uživala preko jednog veka.

Spartu, dakle, Elison (2017, 32–33) posmatra kao „vladajuću“ silu antičke Grčke, čiji su lideri rezonovali da će dopuštanje uspona Atine naposljetku ugroziti njihovu hegemoniju. S druge strane nalazila se Atina kao „rastuća“ sila koja je, „svesna da je odigrala stožernu ulogu u grčkoj pobjedi (nad Persijancima, prim. V. T.)... nastojala da zauzme mesto jedne od vodećih sila Grčke“ (Allison 2017, 31). Njeno polaganje prava na poštovanje i priznanje usled narasle moći, uključujući i u odnosu prema spartanskim saveznicima Megarom i Korintom, naposljetku će isprovocirati odluku Sparte da započne Peloponeski rat: „Atinska asertivnost je nabujala do *hibrisa*; spartanska nesigurnost je prerasla u paranoju“ (Allison 2017, 39–40).

U toku pola milenijuma koji čine moderno doba, Elison (2017, 41–85) je Tukididovu zamku, odnosno rivalstvo dveju vodećih sila u kome „rastuća“ preti da obori „vladajuću“ sa trona, uočio u šesnaest primera, od kojih se dvanaest – poput spartansko-atinskog slučaja – završilo ratom.² Ipak, razmatranje svih ovih slučajeva samo je uvod u analizu onog najvažnijeg – savremenog rivalstva SAD i Kine, s ciljem da se odgovori na ključno pitanje: je li rat među njima neizbežan? Kao glavni element Tukididove zamke u ovom slučaju Elison (2017, vii-x, 6–24) opaža ekonomski i vojni „uspon Kine bez presedana“ i problem koji SAD vide u vezi s njim, počev od Obaminog (Barack Obama) „pivota ka Aziji“, na šta se nadovezao još energičniji odgovor Donalda Trampa u želji da naspram kineskog izazova učini Ameriku kao „vladajuću“ silu „ponovo velikom“. „Ponovo velikom“ svoju zemlju želi da učini i kineski lider Si Đinping (Xi Jinping), što bi značilo da Kina povratu svoju predominaciju u Aziji koju je uživala pre dolaska zapadnih sila, između ostalog da reuspostavi kontrolu nad teritorijama „Velike Kine“ (ne samo Sindhngom i Tibetom, već i Hong Kongom i Tajvanom), da povratu istorijsku sferu uticaja duž svojih granica i susednih mora, te da „zadobije poštovanje drugih velikih sila u svetskim savetima“ (odnosno ojača svoju poziciju u međunarodnim institucijama) (Allison 2017, 107–109). Očigledna je, dakle, Elisonova paralela između današnje Kine i antičke Atine, odnosno ostalih šesnaest slučajeva „rastućih“ sila, gde opasnost od rata izaziva uspon Kine i podozrenje SAD da bi on

² Dvanaest slučajeva koji su okončani ratom su sledeća rivalstva (prva po redu u svakoj dijadi je „vladajuća“, druga je „rastuća“ sila): Francuska – Habzburzi (prva polovina 16. veka), Habzburzi – Osmanlijsko carstvo (16. i 17. vek), Habzburzi – Švedska (prva polovina 17. veka), Holandija – Engleska (druga polovina 17. veka), Francuska – Velika Britanija (kasni 17. do sredine 18. veka), Ujedinjeno Kraljevstvo – Francuska (kasni 18. i rani 19. vek), Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo – Rusija (sredina 19. veka), Francuska – Nemačka (sredina 19. veka), Kina i Rusija – Japan (kasni 19. i početak 20. veka), Ujedinjeno Kraljevstvo uz podršku Francuske i Rusije – Nemačka (rani 20. vek), Sovjetski Savez, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo – Nemačka (sredina 20. veka), Sjedinjene Države – Japan (sredina 20. veka). Četiri slučaja u kojima nije došlo do rata su: Portugalija – Španija (kasni 15. vek), Ujedinjeno Kraljevstvo – Sjedinjene Države (rani 20. vek), Sjedinjene Države – Sovjetski Savez (1940-e do 1980-ih), Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska – Nemačka (1990-e do danas) (Allison, 2017, 42, 244).

mogao da ugrozi njihovu prevlast. Podozrenje koje je delom zasnovano i na sopstvenom iskustvu, odnosno ekspanzivnom ponašanju samih SAD u vreme predsednika Teodora Ruzvelta (Theodore Roosevelt) na prelazu iz 19. u 20. vek, a na krilima prethodno ostvarenog ekonomskog uspona (Allison 2017, 89–106).

Elisonov koncept Tukididove zamke, koji opasnost od izbijanja ratova među velikim silama dovodi u vezu sa promenom u raspodeli moći među njima, nije novost u nauci o međunarodnim odnosima. Recimo, prema teoriji tranzicije moći Organskog (Abramo Fimo Kenneth Organski) (1958, 299–338) do rata skoro uvek dolazi (sem u slučaju SAD i Britanije) kad novoindustrijalizovana sila, nezadovoljna svojim mestom u postojećem poretku (ili poretkom samim), izazove dominantnu silu koja je taj poredak izgradila. Teorija međunarodne političke promene Roberta Gilpina (Robert Gilpin) (1981) takođe razmatra „hegemonske“ ratove kao sredstvo promena u međunarodnom sistemu pod uticajem izmenjene raspodele moći među njegovim jedinicama. Poput Gilpina, Elison zauzima neorealistički pristup, koji u obzir uzima isključivo strukturni činilac raspodele moći kao uzrok potencijalnog sukoba među velikim silama.³ To proizvodi dva osnovna problema. Prvi je da, nakon što već u startu prizna da to ne znači i neizbežnost takvog rata, a istorijski primeri koje je naveo pokažu da on u četiri slučaja zaista nije izbio, Elisonu (2017, 187–213) strukturni činilac više nije dovoljan da objasni zašto rat nekad izbija a nekad ne, već mora da posegne za nekim drugim činiocima (konkretno je nabrojao njih dvanaest, kao „dvanaest ključeva za mir“). Time Elison „iskače“ iz neorealizma, a da nije „uskočio“ u neki drugi pravac koji bi sistematizovao navedene činioce. Drugi problem je što Elison time što izbegava da sistematizuje razlike u konkretnim spoljnim politikama država, koje ne potiču isključivo od strukturnog činioaca, upada u „*status quo* pristrasnost“ prema „vladajućoj“ sili. Naime, nosilac promene u međunarodnom sistemu u njegovom konceptu je isključivo „rastuća“ sila, čiji uspon je taj koji menja raspodelu moći do tačke gde „hegemonski“ rat postaje verovatan ishod. Čak i kad „rastuća“ sila ne ispoljava otvorene revizionističke ambicije, Elison će njene narasle kapacitete videti kao dovoljne da izazovu osećaj pretnje kod „vladajuće“ sile, čime se približava konceptu bezbednosne dileme.⁴ S druge strane, „vladajuća“ sila, s obzirom na to da njena relativna moć u odnosu na „rastuću“ opada, u ovom konceptu može jedino da bude zainteresovana za odbranu *status quo*-a, odnosno nikako ne može da bude revizionistička, tj. da ona bude ta koja će

³ Osnivač neorealizma u nauci o međunarodnim odnosima je Kenet Volc (Kenneth N. Waltz). Prema njemu, organizujuće načelo međunarodne politike je anarhija (odsustvo jedinstvenog centra upravljanja), usled čega se jedinice međunarodnog sistema (države) ne razlikuju po ulogama, već samo po moći (sposobnostima), tako da je raspodela moći (sposobnosti) jedini kriterijum razlikovanja tipova međunarodnih sistema i ključni činilac koji utiče na ponašanje država (Waltz 1979, 88–99).

težiti promeni u sistemu i time izazvati rat. U nastavku rada, uvođenjem u igru pravca koji sistematizuje razliku između revizionističke i *status quo* orijentacije država nezavisno od njihovog mesta u raspodeli moći, upravo se dovodi u pitanje automatska *status quo* orijentacija „vladajuće“ sile, a za početak ćemo videti šta nam još u tom smislu otkriva izvorni Tukididov primer Peloponeskog rata.

Šta je Tukidid zaista rekao? – neoklasični realizam kao alternativa

Elisonova teza da je Peloponeski rat izazvan strahom Sparte kao „vladajuće“ sile od „rastuće“ Atine zasniva se na sledećem izvornom Tukididovom (1999, 30) citatu: „Najistinitiji uzrok, ali onaj o kome se najmanje govori, mislim da je bio taj što su Atinjani postali velika sila i što su ulivali strah Lakedomoncima i tako ih primorali na rat“. Elison, međutim, tek usputno prelazi preko drugog citata, koji zapravo rasvetljava pravu prirodu spartansko-atinskog rivalstva: „Tako Lakedominci izglasaše da se ugovor raskine i otpočne rat ne toliko po nagovoru saveznika, koliko stoga što su strahovali da se Atinjani *još više ne osile*, uviđajući, pri tom, da im je *već potčinjen veliki deo Helade*“ (Tukidid 1999, 58, kurziv V. T.). Prethodno, Tukidid (1999, 52–53, kurziv V. T.) navodi reči atinskih poslanika u Sparti uoči rata: „...zar smo zaslužili da budemo toliko omrznuti kod Helena samo zato što posedujemo imperiju... Lakedominci... i da ste u Persijskom ratu *održali do kraja svoju hegemoniju*, vi biste bili isto tako omraženi kao mi... Otuda i mi nismo učinili ništa neobično, nesvakidašnje ili u neskladu s ljudskom prirodom kad smo *prihvatili vrhovnu vlast* koja nam se nudila... Pa i vi sami, kada biste *srušili nas i preuzeli vođstvo*, začas biste izgubili simpatije koje ste stekli zbog straha koji mi ulivamo...“. U trenutku kada Sparta, dakle, odlučuje da krene u rat, Atina je već uveliko bila najmoćnija – Elisonovim rečnikom, može se reći čak i „vladajuća“ (kako je i samu sebe videla) – grčka država, što samo po sebi nije predstavljalo problem koji bi naterao Spartu da započne rat, tj. raskine ugovor kojim je okončan prethodni. Problem će nastati onda

⁴ Bezbednosna dilema je koncept koji je u nauku o međunarodnim odnosima uveo neorealista Robert Džervis (Robert Jervis). Prema njemu, to je situacija u kojoj „mnoga od sredstava kojima država nastoji da uveća sopstvenu bezbednost, umanjuju bezbednost drugih“ (Jervis 1978, 169). Odnosno, u uslovima međunarodne anarhije države su nesigurne da li iza mera koje druge države preduzimaju da zaštite svoju bezbednost stoje isključivo defanzivne ili možda ofanzivne namere, te same reaguju sličnim merama da bi osigurale svoju bezbednost, što druge dovodi u sličnu nesigurnost i na duži rok dovodi do trke u naoružanju koja ugrožava bezbednost svih time što preti da nenameravano eskalira do rata.

kada Atina svoju naraslu moć bude počela da koristi za širenje svoje sfere uticaja na račun neutralnih država i pritiskanje spartanskih saveznika, što bi naposljetku rezultiralo i potčinjavanjem same Sparte.⁵ Ovo i sam Elison (2017, 31–33) priznaje kada kaže da je Atina imala daleko najveću flotu (pratili su je neutralna Kerkira i spatanski saveznik Korint, čiji će sukob i biti varnica koja će eskalirati ka Peloponeskom ratu), te da je defanzivni savez formiran protiv Persije pretvorila u pomorsku imperiju, dok je Sparta bila konzervativna sila kojoj su smetale bezgranične atinske ambicije da promoviše demokratiju kod drugih i pritiska neutralne da se pridruže njenom savezu. Sparta, dakle, nije branila sopstvenu hegemoniju – koju nije ni posedovala – od uspona Atine, već svoj opstanak kao nezavisne sile i opstanak svog saveza od hegemonističkih ambicija od nje već uveliko moćnije Atine. Atinski hegemonizam pak nije automatski proizilazio iz njenog uspona već je bio *izbor* Atine, demonstriran već pri prijemu neutralne Kerkire u savez: „Atinjani su, naime, verovali da će između njih i Peloponežana svakako doći do rata i zato nisu želeli da toliku kerkirsku flotu prepuste Korinćanima“ (Tukidid 1999, 39). Zašto bi moralo da dođe do rata ako je Atina svesna da je moćnija od Sparte i da može da osigura svoju bezbednost i *status quo* politikom? Ovu nijansu neorealizam ne može da prepozna, već je potrebno poslužiti se drugim pravcem.

Za razliku od neorealizma, koji uzroke međunarodnih sukoba traži isključivo na nivou međunarodnog sistema, odnosno strukture – raspodele moći među njegovim jedinicama/državama, neoklasični realizam kombinuje sistemski sa jediničnim/državnim nivoom analize, odnosno traga za uzrocima i među unutrašnjim činionicima koji opredeljuju spoljnu politiku država.⁶ To znači da u međunarodnim odnosima nije bitna samo struktura – kako je moć raspodeljena među državama, već i proces – kako se države ponašaju, odnosno šta rade s moći koju imaju, a to zavisi i od unutrašnjih činilaca. U tom smislu, osnovni spoljnopolitički izbor koji država može da napravi, nezavisno od (ili barem ne samo zbog) svog mesta u sistemskoj raspodeli moći, jeste hoće li biti *status*

⁵ Tukidid (1999, 70) to još jednom potvrđuje: „Bio je to period u kome su Atinjani učvrstili svoju imperiju i došli do velike moći. Lakedominci, koji su sve to primećivali, samo su ih povremeno sprečavali u tome i u toku ovoga perioda većinom su mirovali... Ali na kraju, vlast Atinjana počela je vidno da se uzdiže tako da je to već pretilo njihovom savezu“. Čak i tada, spartanski kralj Arhidam bio je svestan slabosti Sparte u odnosu na Atinu i smatrao da u rat ne treba ulaziti dok Sparta ne ojača i pridobije još saveznika (Tukidid 1999, 54–56).

⁶ Izraz neoklasični realizam skovao je Gideon Rouz (Gideon Rose), u preglednom radu (1998) gde je u knjigama nekoliko autora pronašao kombinovanje neorealizma (međunarodni nivo analize) i njegovog prethodnika klasičnog realizma (jedinični nivo analize). Neoklasični realizam razvio se 90-ih prošlog veka kao odgovor na neuspeh neorealizma da predvidi kraj Hladnog rata, te se danas kroz radove niza autora potvrdio kao pravac koji je svojom osetljivošću za činioce sa različitih nivoa analize učinio čitavu realističku školu mišljenja podesnijom za proučavanje savremenih međunarodnih odnosa nego što se to činilo neposredno posle Hladnog rata.

quo ili revizionistički orijentisana.⁷ Revizionizam bi podrazumevao dve stvari: težnju da se proširi teritorijalna sfera uticaja, bilo direktnim proširenjem državne teritorije (danas ređa pojava, najnoviji primer su ruske aneksije ukrajinske teritorije), bilo indirektnom kontrolom nad drugim državama – ograničavanjem njihovog suvereniteta putem diktiranja njihove spoljne i unutrašnje politike, te njihovim uvlačenjem u međunarodne integracije pod svojim vođstvom; sistematsko kršenje međunarodnih bezbednosnih i ekonomskih pravila ponašanja i/ili težnju da se ona izmene u sopstvenu korist.⁸ Miran ekonomski i vojni uspon neke države, bez obzira što ima za posledicu promenu u sistemskoj raspodeli moći, *nije revizionizam*, ukoliko nije praćen jednim od dva navedena modela ponašanja. To, dakle, znači da „rastuća“ sila ne mora automatski da bude revizionistička. S druge strane, i „vladajuća“ to može da bude. Iako Elison u svojoj knjizi ne definiše eksplicitno „vladajuću“ silu, iz njegovog izlaganja je jasno da je u pitanju trenutno ili barem do skora najmoćnija država u međunarodnom sistemu, koja poseduje veliku teritorijalnu sferu uticaja (regionalnu ili ekstraregionalnu hegemoniju) i odlučujuće utiče na oblikovanje, tumačenje i sprovođenje međunarodnih bezbednosnih i ekonomskih pravila ponašanja (u savremeno doba bi se moglo dodati i da ima dominantan položaj u međunarodnim institucijama). Ovo, međutim, ne znači da je ona apsolutni gospodar sistema (otuda je izraz „vladajuća“ i stavljen pod navodnike), jer je on i dalje anarhičan – bez jedinstvenog centra upravljanja, već u njemu pored „vladajuće“ postoje i druge velike sile kao nezavisni centri moći. U tom smislu,

⁷ O *status quo* i revizionističkoj orijentaciji država, opredeljenoj pored sistemskog i činiocima sa jediničnog nivoa analize, govori neoklasični realista Randal Šveler (Randall L. Schweller) (1994). Šveler (1996) uz to kritikuje neorealiste zbog ideje da međunarodni sistem favorizuje *status quo* politiku, ocenjujući da bezbednosna dilema ne bi ni mogla postojati bez revizionističkih država. Inače, nisu svi neorealisti „*status quo* pristrasni“, odnosno ne misle svi da sistem favorizuje *status quo* politiku. To važi samo za defanzivne neorealiste (poput Volca), dok recimo ofanzivni neorealista Džon Miršajmer (John J. Mearsheimer) (2001, 4–14) smatra upravo suprotno – da anarhična priroda međunarodne politike tera države na ofanzivno ponašanje, odnosno težnju ka proširenju uticaja i u krajnjem uspostavljanju hegemonije. Elison (kao i Gilpin pre njega) bi onda spadao u treću grupu – neorealista koji vide stabilnu raspodelu moći kao podsticajnu za *status quo*, dok bi njena promena favorizovala revizionističko ponašanje (kod „rastuće“ sile). Organski (1958, 325–333) pak, u duhu klasičnog realizma, razlikovao je *status quo* i revizionističku orijentaciju i kod jačih i kod slabijih sila (te uticao na Švelera ocenom da rat postaje verovatan kad se ukupna moć revizionističkih približi ukupnoj moći *status quo* sila), ali je i sam ispoljio „*status quo* pristrasnost“ prema dominantnoj sili ocenom da je ona uvek zadovoljna postojećim stanjem, jer je ona ta koja je izgradila aktuelni poredak. Istini za volju, i sam Šveler (2010, 145–147, 150–153) u jednom od svojih novijih radova ispoljava istu pristrasnost, tvrdeći da je u unipolarnom sistemu najmoćnija sila automatski *status quo* orijentacije, dok su one sile koje bi da je uravnoteže revizionističke.

⁸ Ova formulacija donekle je vođena Gilpinovim (1981, 9–49) određenjem međunarodne političke promene.

težnja „vladajuće“ sile da izmeni ovu činjenicu u svoju korist (Tukididovim rečnikom rečeno – da se „još više osili“), tako što će proširenjem sfere uticaja i kršenjem/izmenom međunarodnih pravila ponašanja nastojati da eliminiše preostale velike sile iz sistema, te da uspostavi apsolutno gospodstvo nad njim – globalnu hegemoniju – pretvarajući ga iz anarhičnog u hijerarhijski, nije ništa drugo do revizionizam i to u svom neograničenom vidu.⁹ Tu situaciju, koja je tema narednog poglavlja, nazvaćemo obrnutom Tukididovom zamkom.

Pregled Elisonovih šesnaest modernih slučajeva Tukididove zamke pruža jak osnov za tezu da je upravo revizionizam jedne od (ili čak obeju) rivalskih sila bio ključni činilac koji je doveo do rata, jer je bio prisutan u svih dvanaest slučajeva okončanih ratnim ishodom. Najrazorniji ratovi – Tridesetogodišnji, Napoleonovi, Prvi i Drugi svetski – dogodili su se onda kada je pojedinačno najmoćnija sila u sistemu (Habsburška imperija, Francuska, Nemačka) pokušala da ostvari kontinentalnu/globalnu hegemoniju. S druge strane, od četiri slučaja u kojima do rata nije došlo, u njih tri su obe sile bile *status quo* orijentisane. U slučaju Portugalije i Španije, koje su svoje rivalstvo razrešile arbitražom rimskog pape i podelom sfera uticaja na morima, Elison (2017, 188–191, 245–247) čak i eksplicitno podvlači da su one našle zajednički interes u preuzimanju uloge „čuvara *status quo*-a“ protiv nadolazećih pomorskih sila (Engleske, Francuske i Holandije). Uspon Sjedinjenih Država, iako je u početku izazivao podozrenje u Ujedinjenom Kraljevstvu, ipak se neće pokazati kao pretnja po njegovu bezbednost kao što je to bio uspon Nemačke (Allison 2017, 194–200, 271–273). Slučaj ujedinjene Nemačke nakon 1990, s jedne, i Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva, s druge strane, ekonomski i institucionalno integrisanih u Evropsku uniju, ne zahteva posebno obrazlaganje (Allison 2017, 191–194, 283–286). Jedini slučaj koji nije okončan ratom, a postojao je revizionizam (i to obeju rivalskih sila), bio je Hladni rat SAD i Sovjetskog Saveza. To je, međutim, i jedini slučaj od navedenih gde je postojala bipolarna raspodela moći koja je favorizovala stabilnu ravnotežu među rivalima, ojačanu nuklearnim odvraćanjem.¹⁰ Štaviše, Hladni rat je okončan kad je Sovjetski Savez napustio revolucionarnu ideologiju i preorijentisao se na *status quo* politiku. Šta imamo u slučaju aktuelnog rivalstva SAD i Kine? Odgovor se može dati u vidu dve loše vesti: u pomenutom rivalstvu postoji revizionistički akter; to, međutim, nije onaj akter na koga Elison ukazuje.

⁹ Ne samo što niko nikada u moderno doba nije uspostavio globalnu hegemoniju (iako je bilo nekoliko pokušaja), već Miršajmer (2001, 40–42), recimo, smatra da ona zbog „stopirajuće moći vode“ – teškoće projekcije moći preko velikih vodenih površina – nije ni izvodljiva, već da države u najboljem slučaju mogu da se nadaju regionalnoj hegemoniji. Malopre je pomenuta i ekstraregionalna hegemonija, koja podrazumeva kontrolu nad regionima izvan sopstvenog, a nju kao pojam uvodi neoklasični realista Kristofer Lejn (Christopher Layne) (2006).

Obrnuta Tukididova zamka – slučaj SAD i Kine

Polazeći od iznetog preispitivanja Alisonovog koncepta Tukididove zamke i neoklasičnog realizma kao teorijske osnove, obrnuta Tukididova zamka može se definisati kao strukturno-procesni stres izazvan nastojanjem „vladajuće“ sile u međunarodnom sistemu da uspostavi hegemoniju. Odnosno, preneseno na bilateralni odnos s njenim prvim rivalom, model obrnute Tukididove zamke važio bi za svako rivalstvo u kome bi „vladajuća“ sila nastojala da nametne hegemoniju „rastućoj“. Obrnuta Tukididova zamka se na taj način suštinski ne razlikuje od primera klasične Tukididove zamke u kojima je „rastuća“ sila pretekla „vladajuću“ po moći i počela da ispoljava hegemonističke ambicije u odnosu na nju i sistem u celini. Takvi primeri su odnos antičke Atine i Sparte kao izvorni slučaj Tukididove zamke, te odnos Habzburga (od polovine 16. do polovine 17. veka),¹¹ Francuske (na prelazu iz 18. u 19. vek) i Nemačke (prva polovina 20. veka) prema svojim rivalima u okviru modernih primera koje Alison razmatra, ali i – savremeni odnos Sjedinjenih Država i Kine. Umesto osnovne teze Alisonove knjige, da je opasnost od rata posledica uspona Kine i njene pretnje da obori SAD sa vodećeg položaja, ovaj rad nudi suprotnu – da je ratna opasnost posledica hegemonističkih ambicija SAD kao višedecenijski najmoćnije sile u međunarodnom sistemu, kako u odnosu na sistem u celini tako i prema Kini kao svom glavnom rivalu i prepri na putu ka globalnoj hegemoniji.

Kineski ekonomski i vojni uspon u poslednjih nekoliko decenija jeste vrtoglav, ali je do sada uglavnom bio miran, te nije bio praćen sistematskim kršenjem međunarodnih pravila.¹² Alisonova optužba na račun Kine da ona želi da postane

¹⁰ Bipolarni sistem stabilniji je od multipolarnog, jer u njemu ne postoji pojava „okivanja“ (*chain-ganging*), odnosno mogućnost da treće sile uvuku svoje saveznike u rat, kao i od tripolarnog, gde uvek postoji podsticaj da se dve sile udruže protiv treće. O „okivanju“ su pisali neoklasični realisti Tomas Kristensen (Thomas J. Christensen) i Džek Snajder (Jack Snyder) (1990), a o nestabilnosti tripolarnih sistema Šveler (1998). Uz to, iako Alison (2017, 200–210, 281–283) o Hladnom ratu govori kao o primeru Tukididove zamke u kome je Sovjetski Savez igrao ulogu „rastuće“ sile, činjenica je da je njegov relativni uspon u odnosu na SAD zaustavljen nekad pri sredini perioda konfrontacije dveju tadašnjih supersila.

¹¹ Zanimljivo je da u rivalstvu Habzburga i Švedske, koje je kulminiralo Tridesetogodišnjim ratom, Alison tretira Habzburge kao „vladajuću“ silu, tako da bi njihov pokušaj da uspostave katoličku hegemoniju u Evropi mogao da se posmatra i kao primer obrnute Tukididove zamke.

¹² Ričard Sakva (Richard Sakwa) (2023a, 33–46) tvrdi da, mada Kina ispoljava određene znake revizionizma, on ima za cilj odbranu postojećeg međunarodnog sistema, te ga naziva „neorevizionizmom“, dok stvarnom revizionističkom silom smatra SAD. Na drugom mestu to i precizira tvrdeći da je Kina neorevizionistička sila koja brani međunarodni sistem zasnovan na „suverenom internacionalizmu“ i Povelji UN, dok je ono čemu upućuje izazov američkom potporetku liberalne hegemonije (Sakwa 2023b, 136–166). Nenad Stekić (2023) pak Kinu naziva

„ponovo velika“ tako što će proširiti sferu uticaja i uspostaviti dominaciju u Aziji potkrepljena je nedovoljno ubedljivim argumentima, od toga da Kina želi kontrolu nad Tajvanom kao *svojom* teritorijom, do toga da se spori sa nekoliko susednih država oko suvereniteta nad nekoliko malih ostrva u susednom Južnom kineskom moru. Iako je tačno da bi Kina želela jači glas u međunarodnim ekonomskim institucijama koje su pod američkom dominacijom, te da je sklona izvrđavanju određenih ekonomskih pravila (poput onih koja se tiču intelektualne svojine), činjenica je da je najveći deo njenog ekonomskog uspona izveden *u skladu s pravilima*, odnosno da je aktuelni međunarodni ekonomski poredak (pretežno oblikovan od strane SAD) pogodovao, a i dalje pogoduje kineskom usponu. Konačno, slučaj kineskog kršenja pravila o međunarodnom miru i bezbednosti – u smislu agresije na drugu državu ili otvorenog mešanja u njene unutrašnje poslove – nije zabeležen, niti Kina (za razliku od SAD) poseduje klasični vojni savez koji bi joj služio kao instrument za tako nešto. S druge strane, elementi revizionizma SAD u odnosu na Kinu i na širi međunarodni sistem, s krajnjim ciljem uspostavljanja globalne hegemonije, mnogo su očigledniji i mogu se podeliti u tri grupe: širenje sfere uticaja u Evropi i Aziji, kojim se Kina potencijalno opkoljava i sa kopna i sa mora; sistematsko kršenje međunarodnih pravila, uključujući i ekonomska, na štetu nezavisnih aktera u međunarodnim odnosima, uključujući i Kinu; politika promene režima s ciljem izmene spoljne politike protivnika, oprobana u više slučajeva „otpadničkih“ država, ali i uz potencijalnu primenu u samoj Kini – što i Elison pominje kao jednu od opcija.

Nakon Hladnog rata, SAD su sa svoje dotadašnje defanzivne politike obuzdavanja (*containment*) Sovjetskog Saveza i komunizma prešle na ofanzivnu politiku širenja sfere uticaja na područja koja je do tada kontrolisao njihov rival, ili su se nalazila van kontrole supersila. Odnosno, sa *status quo* orijentisane velike strategije „ofšor uravnoteživanja“ (*off-shore balancing*), koja podrazumeva sprečavanje evropskih i azijskih sila da uspostave regionalnu hegemoniju, prešle su na revizionističku veliku strategiju liberalne hegemonije, s ciljem da same prošire već postojeću ekstrateritorijalnu i naposljetku uspostave globalnu hegemoniju, potčinjavanjem

„oklevajućim hegemonom“, što znači da Kina, iako bi joj dosadašnji vrtoglavi uspon moći to dozvolio, zasad okleva da se upusti u hegemonističko ponašanje. Srđan Vučetić (2022, 155–186) primećuje hegemonističko ponašanje Kine samo u sopstvenom regionu, ali uz slabe izgleda na uspeh (lojalnost prema Kini u jugoistočnoj Aziji pokazuju samo Laos, Kambodža i Mijanmar). Postoji i teza o „delimično mirnom rastu Kine“, kojim ona izbegava da isprovocira neprijateljsku reakciju bilo svojih suseda bilo SAD, ali za svaki slučaj jača i vojne kapacitete (Huwaidin, Boateng 2022, 187–208). Naposljetku, u prilog tezi o odsustvu kineskog revizionizma (makar na globalnom planu) govori i njeno civilizacijsko viđenje sebe kao „Srednjeg kraljevstva“ koje ne oseća potrebu da osvoji svet, jer ga već vidi uređenim (u harmoniji), a od drugih traži poštovanje, ne preobraćenje (Kissinger 2014, 213–226, 363).

preostalih nezavisnih velikih i regionalnih sila, a u ime liberalnih vrednosti/ideologije.¹³ To je najviše došlo do izražaja u Evropi, gde su SAD u prve tri posthladnoratovske decenije proširile sferu uticaja na područja bivše nesvrstane Jugoslavije, članice bivšeg Varšavskog pakta iz kojih se sovjetska vojska povukla, kao i na neke od bivših sovjetskih republika. Ovo širenje, oličeno u proširenju Severnoatlantskog vojno-političkog saveza (NATO) se uglavnom odvijalo uz dobrovoljni pristanak država u pitanju (hegemonija „po pozivu“), uz upadljiv izuzetak Srbije, da bi pokušaj da se i identitetski podeljena Ukrajina uvuče u prostor američke ekstraregionalne hegemonije došao u sukob sa rivalskim ambicijama Rusije da je kontroliše.¹⁴ Ovo će rezultirati protivustavnom promenom ukrajinskog režima, građanskim ratom i ruskom intervencijom u toj zemlji, a zatim i punom ruskom invazijom i aneksijama ukrajinske teritorije, te indirektnim oružanim sukobom SAD i Rusije koji se trenutno vodi na tlu Ukrajine. Za razliku od Evrope, nasilno širenje američke sfere uticaja na Bliskom istoku biće više pravilo nego izuzetak, te će se uglavnom odvijati kroz politiku promene režima oružanim intervencijama u nekoliko država regiona. Naposljetku će (pre svega zahvaljujući ruskoj intervenciji u Siriji i delovanju Irana kao regionalne sile) doživeti i neuspeh, te će uspostavljanje ekstraregionalne hegemonije SAD na Bliskom istoku ostati nedovršeno. U Indopacifičkom regionu pak, SAD će se izmiriti s nekim od svojih hladnoratovskih protivnika (poput Vijetnama, dok sličan manevar sa Severnom Korejom nije uspeo), te će, naročito počev od Obaminog „zaokreta ka Aziji“, izgraditi niz bilateralnih i multilateralnih bezbednosnih aranžmana usmerenih ka geopolitičkom opkoljavanju Kine.¹⁵

¹³ Neoklasični realista Beri Pozen (Barry R. Posen) (2014, 1) pod velikom strategijom (*grand strategy*) podrazumeva „teoriju države kako da proizvede bezbednost za sebe“. Pozen je, uz Lejna (2006), Miršajmera (2018), Stivena Volta (Stephen M. Walt) (2018) i Dejvida Hendriksona (David C. Hendrickson) (2018) jedan od najistaknutijih kritičara američke velike strategije liberalne hegemonije. Sem Hendriksona, ovi autori su realisti, i smatraju da SAD treba da se vrate na svoju tradicionalnu veliku strategiju „ofšor uravnoteživanja“, koju Pozen naziva i uzdržavanje (*restraint*). Iako ova strategija jeste primarno motivisana ideološkim razlozima – wilsonijanskom idejom da se „svet učini bezbednim za demokratiju“, odnosno uspostavi takav svetski poredak u kome bi američke vrednosti i njihov politički i ekonomski sistem bili bezbedni (Ikenberry 2020) – činjenica da je ona omogućena i podstaknuta unipolarnom raspodelom moći u međunarodnom sistemu (za koju ne postoji presedan u moderno doba) daje joj i realističku crtu (Trapara 2022).

¹⁴ Da je njihova hegemonija „po pozivu“ isticali su i Atinjani pred Spartancima uoči Peloponeskog rata: „Ali, mi je zaista nismo uzeli na silu. Jer, kada ste vi odbili da se i dalje borite sa ostacima neprijateljske vojske, nama su prišli saveznici moleći nas da se prihvatimo vođstva“ (Tukidid 1999, 52).

¹⁵ Među ovim aranžmanima najznačajniji je Quad, odnosno Kvadrilateralni bezbednosni dijalog, koji od obnavljanja ove inicijative 2017. čine SAD, Indija, Japan i Australija, a u proširenoj formi Quad Plus pridružuju mu se i Južna Koreja, Vijetnam i Novi Zeland. Sakva (2023b, 164, 311) naziva „jezgrom azijskog NATO“, uz rezervu da se Indija suprotstavila njegovom prerastanju u puni vojni

Zapravo, američko geopolitičko opkoljavanje Kine u ovom trenutku više je pomorskog nego kopnenog karaktera. Ono se ogleda kroz insistiranje Vašingtona na kontroli nad „prvim i drugim lancem ostrva“ u blizini kineske pacifičke obale, kako se kineskoj ratnoj mornarici ne bi dozvolilo da postane konkurentna s američkom ni u bliskim morima (a kamoli na otvorenom moru), što Kinu drži u bezbednosno inferiornom položaju u slučaju eventualnog oružanog sukoba (Yoshihara, Holmes 2010, 34–35). Pomorski karakter kinesko-američkog geopolitičkog rivalstva je prirodna posledica činjenice da je Kina zapravo maritimna sila – sila *Rimland*-a, kako je klasik geopolitike Nikolas Spajkmen (Nicholas J. Spykman) (2007 [1942], xxvii) nazvao obodna područja Evroazije – budući da najveći deo njenog stanovništva i ekonomije gravitira ka moru. Zbog toga je u jednom trenutku izgledalo da svet, nakon jednog veka dominacije kopnene moći, ulazi u „neomahanovsko“ doba, odnosno da pomorska moć ponovo postaje ključna u borbi za svetsku prevlast, onako kako je nekada ustanovio drugi klasik geopolitike, Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan). Rusko-ukrajinski rat, međutim, pokazuje da „makinderovsko“ doba, nazvano po trećem velikom klasiku geopolitike, Halfordu Makinderu (Halford J. Mackinder), koji je početkom 20. veka ustanovio prelazak sa dominacije pomorske na kopnenu moć, još uvek nije za nama, a to ima indirektno implikacije i za američko-kinesko rivalstvo. Naime, prema Makinderu (2009 [1919]) se glavna borba za svetsku prevlast odvija na evroazijskom kopnu, za čiju kontrolu je najvažnije ovladati njegovim „predelom srca“ (*Heartland*) – središnjim delom Evroazije, s koga vode otiču ka Severnom ledenom okeanu i unutrašnjim jezerima. Kao prečicu za ovladavanje „predelom srca“ Makinder (2009 [1919], 105, 120–121, 150) je video kontrolu nad Istočnom Evropom – područjem baltičkog i crnomorskog sliva – oko koga su se u njegovo vreme otimala Nemačka i Rusija. Ako se to primeni na današnji sukob u Ukrajini, jasno je da bi SAD u slučaju poraza Rusije došle nadomak kontrole nad čitavom Istočnom Evropom, a potencijalno i „predelom srca“ – ako bi ruski poraz značio i političku destabilizaciju ove velike sile i instaliranje prozapadnog režima u njoj (Trapara 2014). U tom slučaju, Kina bi se mogla, osim sa mora, naći okruženom i sa kopna, i to preko svoje najranjivije severne granice, što bi je dovelo u trajno inferioran bezbednosni položaj, a SAD na prag potčinjavanja i same Kine i uspostavljanja globalne hegemonije.

Širenje sfere uticaja SAD, onda kada je bilo nasilno, najčešće je podrazumevalo kršenje međunarodnih pravila koja se tiču bezbednosti, pre svega zabrane pretnje i upotrebe sile i načela neintervencije. Osim u slučaju Avganistana, oružane

savez. Pored ovog, SAD su 2021. sa Britanijom i Australijom, kao strateški bitnom državom Indopacifičkog regiona, formirale trilateralno bezbednosno partnerstvo pod skraćenicom AUKUS.

intervencije i drugi subverzivni oblici mešanja u unutrašnje poslove suverenih država nisu imali odobrenje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, zahvaljujući pravu veta koje u tom telu imaju Kina i Rusija.¹⁶ Protivpravne jednostrane akcije SAD su, posebno od administracije Džordža Buša mlađeg (George W. Bush) naovamo postale sistematske, a na njih će se Obamina i Bajdenova administracija nadovezati lansiranjem koncepta „poretka zasnovanog na pravilima“ (*rules-based order*). Ovaj koncept bi trebalo da opravda zaobilaznje SB UN pozivanjem na neka nepisana pravila koja odstupaju od pozitivnog međunarodnog prava ili njegovu široko tumačenje, tako da ispadne da su zapravo rivalske sile te koje svojom legalnom upotrebom prava veta podrivaju međunarodni poredak (Dugard 2023). Pravni revizionizam SAD uzeo je maha naročito otkad je Vašington počeo da, kroz uvođenje protekcionističkih mera koje podrivaju slobodu međunarodne trgovine – naročito počev od Trampove administracije – krši i međunarodna ekonomska pravila koja je takoreći sam oblikovao, i gde umesto prava veta rivalskih sila postoji vodeći položaj SAD u međunarodnim ekonomskim institucijama (Casarini 2019, 2–3).¹⁷ Optužbe na račun Kine da ona profitira tako što „namešta“ ekonomska pravila nisu uverljiva, ako se zna da je Kina najveći deo svog ekonomskog uspona ostvarila igrajući po važećim pravilima i uz podršku SAD. O „nameštanju“ pravila međunarodne ekonomije na štetu SAD će se početi govoriti tek kad se bude ispostavilo da postojeća pravila više odgovaraju Kini nego SAD koje su ih kreirale, te da Kina sasvim legalno može da pretekne Ameriku po ekonomskoj moći, što će Vašington i prinuditi da krši sopstvena pravila da bi obuzdao kineski rast.¹⁸

¹⁶ Vratimo se za trenutak na Organskog i njegovu tezu da dominantna sila mora biti zadovoljna postojećim poretkom, jer ga je sama kreirala. Na primeru poretka Ujedinjenih nacija vidimo da to nije nužno. SAD jesu dale odlučujući doprinos u njegovom kreiranju 1945, ali u kontekstu u tom trenutku još uvek prisutnog savezništva s Kinom i Rusijom (Sovjetski Savez), koje će u Savetu bezbednosti UN dobiti pravo veta. SAD će naknadno „otkriti“ svoje nezadovoljstvo tim poretkom kada te sile (najpre Sovjetski Savez, a zatim u posthladnoratovskom periodu sve izraženije i Rusija i Kina) budu počele da korišćenjem veta blokiraju američke hegemonističke poduhvate, čime će naterati Vašington da pri upotrebi sile prosto zaobilazi SB UN i time krši međunarodno pravo i poredak zasnovan na Povelji UN, nastojeći da, kako kaže Sakva, izvrši „veliku zamenu“ istog svojom liberalnom hegemonijom (2023b, 8).

¹⁷ Hendrikson (2018) govori o američkom narušavanju liberalnog ekonomskog poretka zarad uspostavljanja hegemonije, kao čiji rezultat nastaju „javna loša“ (*public bads*) umesto javnih dobara (*public goods*), posebno kritikujući antiliberalnu politiku korišćenja ekonomskih sankcija u političke svrhe. Kad smo kod sankcija, odmah se može napraviti paralela s ponašanjem Atine prema spartanskim saveznicima, kao jednom od neposrednih povoda za Peloponeski rat.

¹⁸ „Nameštanje“ međunarodnih ekonomskih pravila (*rigged rules of the international economy*) na štetu SAD (koje bi inače po „fer“ pravilima navodno uvek „pobeđivale“), prvi je pomenuo Džozef Bajden (2020, 70) u svom programskom autorskom tekstu u toku kampanje za predsedničke izbore 2020. U „Privremenom vodiču za strategiju nacionalne bezbednosti“ koji je objavio ubrzo po dolasku

Konačno, treći element američkog revizionizma/hegemonizma prema Kini trenutno nije aktivno prisutan, ali bi mogao da bude. Videli smo da su u širenju svoje sfere uticaja u Evropi i na Bliskom istoku SAD više puta posegle za politikom promene režima kod tzv. „otpadničkih država“ (*rogue states*), kako bi se spoljne politike tih država trajno izmenile tako da postanu prozapadne, odnosno potčinjene američkoj hegemoniji.¹⁹ Spoljna politika Rusije velikim delom je zasnovana na očekivanju da bi SAD mogle isti recept da primene i u njoj, a stavljanje ruskog predsednika Vladimira Putina na poternicu Međunarodnog krivičnog suda moglo bi da se posmatra kao naznaka u tom pravcu. Što se tiče Kine, postoji dvodecenijska istorija američkog nepriznavanja kineskog režima, između pobede Maove revolucije 1949. i Niksonovog otvaranja prema NR Kini početkom 70-ih prošlog veka. Štaviše, i sam Elison (2017, 223–225) kao jednu od opcija na američkom stolu pominje podriavanje Kine iznutra obnavljanjem podrške demokratskom pokretu, svojevremeno nasilno ugušenom na Tjenanmenu 1989. Iza američke taktike promene režima stoji verovanje u univerzalnu privlačnost liberalne ideologije, demonstriranu dobrovoljnim pristupanjem istočnoevropskih država sferi uticaja SAD. Otuda i očekivanje da bi i kineski narod u nekom trenutku mogao dobrovoljno da se prikloni liberalno-demokratskoj alternativi, samo ako mu ona bude na odgovarajući način ponuđena, te da zbací svoj režim i potčine se američkoj hegemoniji. Demokratizacija Kine, međutim, ne mora da bude sredstvo njenog

na mesto predsednika, rekao je i sledeće: „Postaraćemo se da pravila međunarodne ekonomije nisu nagnuta (*tilted*) na štetu Sjedinjenih Država. Ojačaćemo postojeća trgovinska pravila i stvoriti nova koja promovišu poštenje (*fairness*)“ (The White House 2021, 15). Za razliku od Trampa, koji se predstavljao kao otvoreni protivnik globalizacije, zagovarao i uvodio protekcionističke mere i povlačio se iz multilateralnih ekonomskih aranžmana, Bajden se poslužio ovim „lukavstvom“ da bi naglasio da SAD navodno ostaju posvećene otvorenom globalnom ekonomskom poretku, iako nisu sasvim zadovoljne njegovim „nameštenim“ i „nagnutim“ pravilima po kojima Kina više profitira od njih. Bajdenova administracija unapredila je Indopacifičku strategiju koju je 2017. lansirao Tramp, uspostavljanjem Indopacifičkog ekonomskog okvira (IPEF), čiji je cilj da ekonomskim vezivanjem država regiona za SAD nadopuni pomenute regionalne bezbednosne aranžmane (zbog čega ovu strategiju zovu i „ekonomskim NATO“), ne bi li suzbio ekonomski uticaj Kine u susedstvu i njenu inicijativu „Pojas i put“ (Uddin, Lau 2023, 268–400). Kršeći međunarodnopravni bezbednosni poredak zasnovan na Povelji UN, na čije formiranje su značajno uticale (zato što u Savetu bezbednosti Kina i Rusija imaju pravo veta), kao i poredak ekonomskih pravila, koji su oblikovale još dominantnije (zato što Kina trenutno više prosperira od njega), SAD zapravo pokazuju da su sila nezadovoljna *statusom quo*. A ako Organski (1958, 329) kaže da su „moćne i nezadovoljne nacije te koje započinju svetske ratove“, jasno je ko je u odnosu SAD i Kine moćna i nezadovoljna nacija koja izaziva rat, što direktno protivreči njegovoj oceni da to ne može da bude dominantna sila.

¹⁹ I ovde je upadljiva paralela sa Atinom i njenim promovisanjem demokratskog poretka među grčkim državicama, koje bi onda bile uvučene u njenu sferu uticaja.

podrivanja, već i upravo suprotno, ali o tome više u sklopu razmatranja izgleda rata i mira između Kine i SAD u poglavlju koje sledi.

Hoće li biti rata? – pozitivni primeri i preporuke

Kako i teorija (neoklasični realizam) i praksa (tri od četiri Elisonova slučaja koji nisu okončani ratom) upućuju na to da je *status quo* politika država, nezavisno od kretanja odnosa moći među njima, činilac koji najviše doprinosi miru, najsigurnije rešenje za sprečavanje rata SAD i Kine bila bi preorijentacija Vašingtona sa revizionističke velike strategije liberalne hegemonije na *status quo* strategiju „ofšor uravnoteživanja“. Iako nije ustanovio da je američki hegemonizam taj koji potencijalno može da izazove rat, odnosno da se savremeno rivalstvo SAD i Kine odvija po modelu obrnute Tukididove zamke, Elisonova (2017, 221–223) prva preporuka za politiku SAD – prilagođavanje Kini – u suštini podseća na ovo rešenje. Strukturni činilac – mirni uspon Kine i dalje opadanje relativne moći SAD – delom može da utiče na izmenu američke velike strategije, tako što bi spoljnopolitička elita SAD shvatila da je hegemonistička politika u datoj raspodeli moći neodrživa. Međutim, strukturni činilac nije dovoljan – promena bi morala da se desi i na unutrašnjem planu. SAD bi morale da napuste ideju o „izuzetnosti“ liberalne ideologije koja im daje opravdanje, ali i nameće obavezu sprovođenja hegemonističke politike, te stvara (lažno) uverenje da je njen uspeh moguć. Da pojasnimo ovo poslednje – SAD su za vreme Hladnog rata vodile defanzivnu politiku obuzdavanja (*containment*) Sovjetskog Saveza, ali s krajnjim ciljem da sprovedu potiskivanje svog protivnika (*roll-back*), a zatim i njegov poraz i nametanje mu globalne hegemonije, jer su verovala da će superiornost njihove ideologije to učiniti bolje nego „tvrda“ – vojna i ekonomska moć. Način na koji se Hladni rat završio donekle im je dao za pravo, te će i sada biti jako teško da SAD napuste ideju da bi i njihovo rivalstvo sa Kinom moglo da ima sličan ishod – unutrašnji preobražaj rivala koji bi za posledicu imao njegovo prihvatanje američke hegemonije. Na ovo liči i Elisonova (2017, 225–227) preporuka o „pregovaranju dugog mira“ s Kinom, koji ne bi bio ništa drugo nego kinesko-američki hladni rat. Uz to, ni napuštanje liberalizma u spoljnoj politici ne bi automatski rešilo problem, jer sve realističke pristalice „ofšor uravnoteživanja“ ističu Kinu kao najveću pretnju SAD, zalažući se za njeno obuzdavanje. Ovo bi moglo da pokrene bezbednosnu dilemu i, čak i u odsustvu revizionizma ijedne od strana, dovede do sukoba.

Pošto se, dakle, američko napuštanje hegemonizma, usled snage liberalne ideologije, u ovom trenutku može smatrati nereálnim, a čak ni realistička alternativa

ne bi garantovala izbegavanje sukoba, potrebno je razmotriti i druge činioce koji smanjuju ili povećavaju izgleda za rat između dveju supersila. Ovde nam Alisonovi pozitivni istorijski primeri i preporuke već mogu biti od pomoći. Valjalo bi krenuti s poukama iz Hladnog rata SAD i Sovjetskog Saveza, jer je to najsvježiji primer koji dosta i podseća na aktuelni američko-kineski slučaj. Alison (2017, 206–210) je u pravu da su nuklearno oružje i odvracanje bili jedan od odlučujućih činilaca koji su sprečili da Hladni rat postane „vruć“. Kako je i Kina nuklearna sila s kapacitetima „drugog udara“, ovaj činilac će i u američko-kineskom slučaju snažno delovati u prilog očuvanja mira. Teza o „nuklearnom miru“ (da nuklearne sile međusobno ne ratuju), međutim, nije stopostotno sigurna, te se na nju ne sme isključivo osloniti – valjalo bi zato razmotriti još neke činioce, različite u odnosu na Hladni rat, koji deluju suprotno, odnosno povećavaju mogućnost izbijanja sukoba. Prvi je da između SAD i Kine nemamo čistu bipolarnost kao u američko-sovjetskom slučaju. Sistem je i dalje unipolaran, a i ako daljim usponom Kine postane bipolaran, postojaće i Rusija kao treća respektabilna sila, kao i nekoliko potencijalno „svojevlavih“ regionalnih sila, čije bi delovanje moglo da destabilizuje sistem i putem „okivanja“ uvede Kinu i SAD u prerani sukob.²⁰ Na to da trenutna vojna avantura Rusije u Ukrajini ima upravo takav kapacitet, ne treba posebno upozoravati. No, ako bi se Rusija sa trenutnog ograničenog (regionalnog) revizionizma vratila *status quo* politici, mogla bi čak da odigra suprotnu, uravnotežujuću ulogu i pomogne da se izbegne američko-kineski rat – naročito ako se dogodi opcija koja se ne sme isključiti, a to je da i Kina jednog dana posegne za revizionizmom.²¹ Druga opasnost leži u tome što je kinesko-američko rivalstvo pretežno pomorsko (takva su bila i rivalstva iz Alisonovih primera Engleske i Holandije, Britanije i Nemačke, te SAD i Japana), a na moru postoji veća mogućnost da neki incident eskalira ka totalnom ratu, što i sam Alison (2017, 167–173) razmatra kao jedan od scenarija. Verovatnoća nenamerne eskalacije bila bi manja kad bi od rivala jedan bio kopnena, a drugi pomorska sila (sudar „telurokratije“ i „talasokratije“), kakvi su bili slučajevi Hladnog i pre toga Peloponeskog rata (Tukidid 1999, 27).

Šta je s ostalim Alisonovim primerima i preporukama? „Redefinisanje odnosa“ (Allison 2017, 227–231) je zanimljiva, mada nesigurna ideja da bi zajednički globalni problemi (kojih tek nakon izlaska Alisonove knjige ima sve više, poput pandemije kovida, ali i neizvesnosti u pogledu razvoja „veštačke inteligencije“, koja je bila jedna

²⁰ Toga je svestan i Alison (2017, 211–212) kad kaže da savezništva mogu dovesti do „fatalne privlačnosti“. Sakva (2023b, 190) tvrdi da Kina od 2022. i izbegava formalni savez s Rusijom, kako ne bi bila uvučena u njen proksi rat protiv SAD, ali i da Rusija izbegava isto jer ne želi da bude uvučena u kinesko-američko rivalstvo.

²¹ Sakva (2023b, 149, 176) govori o potencijalu neorevizionizma da preraste u puni revizionizam, što se 2022. dogodilo Rusiji.

od tema samita Bajden–Si u novembru 2023) mogli da utiču na približavanje dveju sila. To bi opet u suštini podrazumevalo preorijentaciju SAD na *status quo* politiku, ali ostaje pitanje šta se može uraditi pre toga. Još neke preporuke izvedene iz istorijskih primera – poput podvrgavanja zajedničkom autoritetu, institucionalnih i ekonomskih veza među rivalima (Allison 2017, 190–191, 194, 210–211) – takođe su nesigurne, jer postoji i niz suprotnih primera kad nisu pomogle da se rat izbegne (poput neuspeha ekonomskih veza da spreče Prvi svetski rat, odnosno Društva naroda da spreči Drugi). Zato bi se za kraj valjalo osvrnuti na preostalu Elisonovu preporuku kao najzanimljiviju i potencijalno efikasnu, ali tako što će se ona „izvrnuti naglavačke“. Umesto ideje o podrivanju Kine demokratijom, zašto se uvođenje demokratskog sistema u Kinu ne bi moglo posmatrati upravo kao rešenje za američko-kineski mir? I to po istom modelu po kome je svojevremeno liberalna i demokratska Britanija prepustila vođstvo liberalnim i demokratskim SAD (Allison 2017, 196–197). Ako bi se Kina temeljno demokratski reformisala, a ipak rešila da zadrži status velike sile, zašto bi za SAD bilo neprihvatljivo da se pomire s tim da im hegemonija više nije neophodna da bi učinile svet „bezbednim za demokratiju“, već da se to može ostvariti i kroz ravnopravno američko-kinesko (uz učešće i drugih respektabilnih demokratizovanih sila) upravljanje međunarodnim poretkom?²² Ovo poglavlje biće zaključeno stavom da bi poslednja navedena preporuka bila i najbolja za američko-kineski i ujedno svetski mir, uz istovremeno odbacivanje neutemeljene ideje nekadašnjeg singapurskog lidera Li Kvan Jua (Lee Kuan Yew) koju Elison (2017, 220) navodi, da bi se Kina navodno „raspala“ ako bi uvela demokratiju, kao i insistiranje samog Elisona (2017, 200) da države treba da budu kulturno bliske (poput Britanije i SAD), jer je današnja kultura svakako mnogo globalizovanija nego u nekim ranijim vremenima.

Zaključak

Elisonov koncept Tukididove zamke, iako ne sasvim originalan, svakako je koristan za razumevanje međunarodnih sukoba. Cilj ovog rada nipošto nije bio da

²² O ravnopravnom upravljanju, odnosno ko-vladavini međunarodnim poretkom od strane dveju supersila, ali bez podele sfera uticaja kakva je postojala u Hladnom ratu, govori i Jang Juan (*Yang Yuan*) (2018, 193–235). Prema njemu, ovakvo upravljanje postaje moguće kad se isključi mogućnost rata među velikim silama, a njihove uloge diferenciraju u smislu da svaka od njih zadovoljava međusobno različite potrebe manjih država u poretku. Ovo se po Jangu već dešava u azijsko-pacifičkom regionu, gde SAD državama zadovoljavaju bezbednosne, a Kina ekonomske potrebe. Smatrajući Elisonov koncept Tukididove zamke preteranim, jer je mogućnost rata među velikim silama danas mala, Jang tvrdi da se ko-vladavinom izbegava Čerčilova zamka – upadanje sila u dugoročnu konfrontaciju hladnoratovskog tipa, ništa manje štetnu od oružanog sukoba.

ga ospori, već koriguje i dopuni. Promena u raspodeli moći između „vladajuće“ i „rastuće“ sile jeste bitan strukturni činilac koji povećava verovatnoću izbijanja rata među njima, što nedvosmisleno pokazuje i većina istorijskih primera koje je Elison uzeo u obzir. Međutim, činjenicu da u nekim slučajevima do rata ne dolazi trebalo je objasniti na sistematičan način, što je učinjeno primenom neoklasičnog realizma i identifikacijom revizionističke politike jednog ili oba rivala kao činioca koji odlučujuće doprinosi da rat zaista i izbije, odnosno *status quo* orijentacije kao činioca koji favorizuje mir. Motiv za to, kao i kod Elisona, jeste potraga za odgovorom na pitanje o (ne)izbežnosti američko-kineskog rata, odnosno želja da se takav tragičan ishod izbegne. Na američko-kineski slučaj primenljiva je i najvažnija korekcija Elisonovog koncepta izvedena u ovom radu – uzimanje u obzir da i „vladajuća“ sila može da bude revizionistička, odnosno da teži globalnoj hegemoniji koju, iako kontroliše veliki deo međunarodnog sistema i njegovih pravila, još uvek ne poseduje. Ta situacija nazvana je obrnutom Tukididovom zamkom, te je ustanovljeno da se ona javlja upravo kod savremenog rivalstva SAD i Kine. Pritom nije sporno da su u toj dijadi SAD „vladajuća“, a Kina „rastuća“ sila, kako Elison ocenjuje. Sporno je što izostaje ocena njihove orijentacije koja bi odgovarala stvarnosti – dok je uspon Kine (barem za sada) u najvećoj meri miroljubiv i usmeren ka očuvanju *status quo*-a, ponašanje SAD je hegemonističko, kako prema Kini tako i u odnosu na ceo međunarodni sistem. Drugim rečima, Elisonovo poimanje strukture američko-kineskog rivalstva nije sporno, ali poimanje procesa jeste. U tom procesu SAD, a ne Kina, deluju kao pokretač dinamike eskalacije koja bi mogla odvesti ka sukobu svetskih sila. Miran uspon Kine ne samo što nije uzrok američke politike – hegemonizam je izbor SAD – već bi se u daljem razvoju događaja (pod uslovom da Kina zadrži *status quo* orijentaciju) čak mogao pokazati kao činilac koji doprinosi miru, tako što bi povratio ravnotežu snaga narušenu krajem Hladnog rata. No, pored ove realističke zamisli, javila se potreba da se i potencijalna demokratizacija u Kini istakne kao činilac koji bi mogao da doprinese tome da je SAD prihvate kao ravnopravnog partnera u upravljanju svetskim poretkom. Prednost neoklasičnog realizma i jeste u tome što je, kroz razmatranje činilaca sa jediničnog nivoa analize, otvoren za kombinovanje sa drugim teorijama i školama mišljenja, u ovom slučaju s liberalnom teorijom „demokratskog mira“. U tom smislu, ovaj rad se može zaključiti pozivanjem na Elisonovu (2017, 240) rečenicu da državnicima koji bi hteli da se prilagode promenama stvarnosti i izbegnu rat, „neće početi na bolji način nego tako što će ponovo pročitati Tukididov *Peloponeski rat*“. Zapravo, ponovno čitanje bilo kog kapitalnog dela o međunarodnim odnosima, od Tukidida do Elisona, imperativ je ukoliko se koncepti izneseni u njima žele prilagoditi stvarnosti i tako uvećati njihova upotrebna vrednost za postizanje bilo kog cilja, uključujući i očuvanje mira kao onaj najprioritetniji.

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2024. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2024. godine.

Bibliografija

- Allison, Graham. 2017. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Melbourne and London: Scribe.
- Biden, Joseph R. 2020. "Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump". *Foreign Affairs* 99 (2): 64–76.
- Casarini, Nicola. 2019. "US-China Trade War: Why Should the EU Take Sides and Favour the Rules-Based Order". IAI Commentaries 19/47.
- Christensen, Thomas J. and Jack Snyder. 1990. "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity". *International Organization* 44 (2): 137–168.
- Dugard, John. 2023. "The Choice Before Us: International Law or a 'Rules-Based International Order'?". *Leiden Journal of International Law* 36: 223–232.
- Gilpin, Robert. 1981. *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendrickson, David C. 2018. *Republic in Peril: American Empire and the Liberal Tradition*. New York: Oxford University Press.
- Huwaidin, Mohamed Bin and Osman Antwi-Boateng. 2022. "The Rise of China as a Hegemonic Power: The Case for a Partial Peaceful Rise". *Journal of Regional Security* 17 (2): 187–208.
- Ikenberry, G. John. 2020. *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*. New Haven and London: Yale University Press.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation Under the Security Dilemma". *World Politics* 30 (2): 167–214.
- Kissinger, Henry. 2014. *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. London: Penguin Books.
- Layne, Christopher. 2006. *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Mackinder, Halford J. 2009 (1919). *Democratic Ideals and Reality*. London: Faber and Faber.
- Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
- Mearsheimer, John. J. 2018. *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. New Haven and London: Yale University Press.

- Organski, A. F. K. 1958. *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf.
- Posen, Barry R. 2014. *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Rose, Gideon. 1998. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". *World Politics* 51 (1): 144–172.
- Sakwa, Richard. 2023a. "Is China Revisionist? China, the Political West, and the International System". In: *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, edited by Nenad Stekić and Aleksandar Mitić, 33–46. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Sakwa, Richard. 2023b. *The Lost Peace: How the West Failed to Prevent a Second Cold War*. New Haven and London: Yale University Press.
- Schweller, Randall L. 1994. "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back in". *International Security* 19 (1): 72–107.
- Schweller, Randall L. 1996. "Neorealism's Status Quo Bias: What Security Dilemma?" In: *Realism: Restatements and Renewal*, edited by Benjamin Frankel, 90–122. London and New York: Frank Cass.
- Schweller, Randall L. 1998. *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. New York: Columbia University Press.
- Schweller, Randall L. 2010. "Entropy and the Trajectory of World Politics: Why Polarity Has Become Less Meaningful". *Cambridge Review of International Affairs* 23 (1): 145–163.
- Spykman, Nicholas J. 2007 (1942). *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Stekić, Nenad. 2023. *A Hesitant Hegemon: Layers of China's Contemporary Security Policy*. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- The White House. 2021. *Interim National Security Strategic Guidance*. March 2021. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>
- Trapara, Vladimir. 2014. „Savremeni značaj Makinderovog koncepta Istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize“. *Međunarodna politika* 65 (1155–1156): 26–43.
- Trapara, Vladimir. 2022. "Critique of the Critique: Why Realist Opponents of Liberal Hegemony Miss the Target?". *The Review of International Affairs* 73 (1185): 5–25.
- Tukidid. 1999. *Peloponeski rat*. Beograd: Prosveta.
- Uddin, M. Jashim and Raymond Kwun-Sun Lau. 2023. "Rules-Based International Order and US Indo-Pacific Strategy: What Does It Mean for China's BRI?". *Journal of Liberty and International Affairs* 9 (1): 386–400.

- Vučetić, Srđan. 2022. "China and Its Region: An Assessment of Hegemonic Prospects". *Journal of Regional Security* 17 (2): 155–186.
- Walt, Stephen M. 2018. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Yuan, Yang. 2018. "Escape Both the 'Thucydides Trap' and the 'Churchill Trap': Finding a Third Type of Great Power Relations under the Bipolar System". *The Chinese Journal of International Politics* 11 (2): 193–235.
- Yoshihara, Toshi and James R. Holmes. 2010. *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy* (e-book). Annapolis: Naval Institute Press.

Vladimir TRAPARA

**THE INVERSE THUCYDIDES'S TRAP:
THE STRUCTURE AND PROCESS OF THE US-CHINA RIVALRY**

Abstract: The rising severity of the United States-China rivalry has become the primary element of contemporary international relations, posing the "million-dollar question" of whether there will be a war between the two world powers. American political scientist Graham T. Allison formulated and applied the concept of Thucydides's trap—the structural stress caused by a "rising" power's threat to displace a "ruling" one—to the US-China rivalry, which in most historical cases resulted in war. The author sees the fundamental weakness of Allison's concept in the neorealist emphasis on the structural factor of the distribution of power among the actors at the expense of the process factor of their revisionist or *status quo* orientation, besides which Allison makes an unfounded presumption about "ruling" power's *status quo* orientation. From the neoclassical realist viewpoint, the author corrects Thucydides's trap concept, pointing to the revisionism of one or both rivals "caught" in it as the decisive factor in the outbreak of war while singling out hegemonism as a particularly dangerous form of revisionism. The author refers to the situation when the "ruling" power attempts to achieve hegemony as the reverse Thucydides trap. This paper's principal thesis is that there is an inverse Thucydides's trap between the contemporary United States and China due to the US's endeavour to impose its hegemony on China and the rest of the international system. Through reinterpretation of Allison's historical case studies based on neoclassical realism and the introduction of the concept of inverse Thucydides's trap, the author formulates new recommendations for the prevention of the US-China conflict in the future.

Keywords: (inverse) Thucydides's trap, Graham Allison, US-China rivalry, American hegemonism, neoclassical realism.

UDK 327(4-672EU:477)"2022"
327.56::351.88(4-672EU)
Biblid: 0025-8555, 76(2024)
Vol. LXXVI, br. 2, str. 223–248
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2402223I>

Originalni naučni rad
Primljen 28. februara 2024.
Odobren 29. aprila 2024.
CC BY-SA 4.0

Snaga međuvladinog principa u Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici i slabost ambicija o strateškoj autonomiji Evropske unije u kontekstu ukrajinske krize

Milan IGRUTINOVIĆ¹, Slađana ĆURČIĆ²

Apstrakt: Od početka otvorenog vojnog napada Rusije na Ukrajinu februara 2022. godine, Evropska unija uvela je trinaest novih paketa ekonomskih sankcija Rusiji. Povrh toga, i pored direktne ekonomske pomoći Kijevu, Brisel i niz država članica povele su politiku slanja vojne pomoći u različitim oblicima, uglavnom u skladu sa sopstvenim procenama bezbednosnih interesa i raspoloživih mogućnosti. EU je oformila misiju za vojnu pomoć (EUMAM Ukrajina) i deo postojećih programa, poput Evropskog mirovnog instrumenta, počela da koristi u svrhu vojnog opremanja ukrajinske vojske. Pored toga, percepcija Rusije kao dugoročne pretnje sve više utiče na nove planove u domenu vojne industrije i budućeg naoružavanja. U ovom radu želimo da analiziramo kakvo je sadejstvo ovih koraka koje čini EU, i koje države članice čine samostalno ili (i) u sadejstvu kroz NATO kao dominantni vojni savez na evropskom tlu. Naša argumentacija je da praksa ove vojne krize pokazuje da države članice u zanemarljivo maloj meri teže da koriste Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku (ZBOP) kao okvir svog delovanja, da ga dugoročno jačaju i izgrađuju, već teže da koriste ili bilateralne veze – prema Ukrajini i međusobno, ili postojeći okvir NATO-a. Ova argumentacija potvrđuje postulate novog međuvladinog pristupa u izučavanju ZBOP-a. U političkoj praksi međuvladin princip ostaje dominantan u domenu ZBOP-a, i pokazuje da tekuća praksa efektivno nije usmerena ka jačanju ZBOP-a niti daje novi sinergetski efekat i da, relativno, u širem odnosu snaga EU gubi u odnosu na postojeće veze unutar NATO pakta i nove fleksibilne forme bilateralne i multilateralne saradnje svojih država članica, izvan ZBOP-a.

Ključne reči: Evropska unija, rat u Ukrajini, vojna pomoć, odbrana, NATO, bezbednosno akterstvo.

¹ Institute of European Studies, Belgrade, Research Fellow, milan.igrutinovic@ies.rs, <https://orcid.org/0000-0002-7487-518X>

² Institute of European Studies, Belgrade, Research Trainee, sladjana.curcic@ies.rs, <https://orcid.org/0000-0001-8276-0983>

Uvod

Dok pišemo ovaj rad druga godina rata u Ukrajini je na izmaku. Za početak rata smo uzeli otvoren ulazak ruskih trupa u Ukrajinu od jutra 24. februara 2022. godine, mada imamo u vidu da su oružane borbe počele zapravo pre deset godina, nakon smene vlasti u Kijevu u februaru 2014, ruske vojne okupacije Krima i aneksije te oblasti sa gradom Sevastopoljem u martu iste godine, te faze rata između ukrajinske vojske i lokalnih pobunjenika pomognutih ruskim dobrovoljcima i, u izvesnoj meri, i ruskom armijom. Latentni rat je primiren (drugim) sporazumom u Minsku februara 2015. kojem su posredovali nemačka kancelarka Angela Merkel i francuski predsednik François Oland (François Hollande), koji ipak nije primenjen u celini niti je rešio politički problem koji je stvoren na relaciji Moskva–Kijev, pa i na relaciji Moskva–Zapad. Evropska unija je već od februara 2014. godine uvela prve pakete ekonomskih sankcija prema Rusiji, a politički odnosi su u značajnoj meri zahladneli.

S početkom otvorene agresije Rusije na Ukrajinu, februara 2022, ceo kontinent je uveden u novu fazu odnosa. Splet sankcija Unije prema Rusiji se do danas dramatično proširio, kroz 13 rundi koje su u velikoj meri presekle kanale trgovine, posebno u energetici, oborile mogućnosti finansijskih transakcija, zabranile izvoz brojnih roba iz visokotehnološkog spektra u Rusiju, kako bi oslabile ekonomsku osnovu Rusije i njene mogućnosti za dalje vođenje rata. Kako prvi ruski napad nije doveo do kolapsa vlasti u Kijevu niti do rasula ukrajinske vojske, front se tokom 2022. godine stabilizovao i pretvorio u sporiji i duži rat iznurivanjem, u kome su snabdevenost naoružanjem i municijom te ljudski potencijali, čini se, presudni faktori. Priliv ekonomske i vojne pomoći u Ukrajinu je žila kucavica za tu zemlju.

Sa tim ratnim promenama razvijala se i politika vojne pomoći Evropske unije i zemalja članica Ukrajini. Ona se vremenom širila u obimu i po prirodi, ali za sada ne uključuje direktno prisustvo vojnih snaga zemalja EU (i NATO-a) u Ukrajini i njihov ratni angažman. Uprkos rastućim ugovornim vezama između EU i Ukrajine, od politike Evropskog partnerstva iz 2009, preko pokušaja da se sklopi Sporazum o pridruživanju 2013–2014, dubokog i sveobuhvatnog prostora slobodne trgovine od 2014, te davanja statusa kandidata Ukrajini u junu 2022. godine, ne postoje klauzule zajedničke odbrane (Petrović 2022, 78) niti, čini se, postoji volja bilo koje evropske države da se direktno uključi u rat na strani Ukrajine. No, kako ćemo videti u nastavku, Evropska unija s jedne i pojedinačno neke države članice sa svoje strane razvile su programe vojne pomoći Ukrajini, trećoj zemlji, na način koji do sada nije viđen. Dalje, u tekstu, ponudićemo našu analizu te dinamične promene, oslanjajući se na stanje nadnacionalnog institucionalnog aparata Unije, praktičnu politiku vojne pomoći i iskazane ambicije Brisela o jačanju svoje strateške autonomije.

Ovde ćemo se načas osvrnuti na presek institucionalnog stanja Unije u domenu Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, i posebno Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Naše razumevanje tog stanja počiva na postulatima novog međuvladinog pristupa koji prepoznaje da Evropska komisija radi zajedno sa vladama država članica, i gde je moć pozicionirana u rukama Evropskog saveta i Saveta EU u formi spoljnopolitičkog saveta.

Od perioda 2008/2009. u kojem su se preklapili donošenje Lisabonskog sporazuma (kao trenutnog ugovornog okvira Unije) i svetske ekonomske krize, iz koje je Unija izlazila sporo, sa sumnjama u ekonomski model, i usled koje je ekonomski slabila u odnosu na SAD i Kinu, period od 15 godina do danas uglavnom su obeležile reakcije Unije na krize. Vojni angažmani preko ZBOP misija na severu Afrike, protiv islamističkih terorističkih i piratskih grupa, nisu u suštini stabilizovali stanje u zemljama u koje su bile odaslate. S ratom u Siriji od 2011. i stalne nestabilnosti u brojnim drugim zemljama od Sahela do Centralne Azije, milioni izbeglica su od 2015. godine preko Mediterana i Balkana tražili utočište u EU. To je izazvalo brojne političke neprilike u Uniji, pitanja javnog reda i mira, identitetska pitanja te ukupno rast desnih i evroskeptičnih partija. Juna 2016. godine, dan pre nego što je proklamovana Globalna strategija EU, Ujedinjeno Kraljevstvo je na referendumu odlučilo da izađe iz Unije, pokazujući da princip „sve bliže Unije“ više ne važi. Politika proširenja, do skoro vezivana samo za Balkan, u praznom je hodu od 2013. godine. Američke političke i ekonomske mere i pod Donaldom Trampom (Donald Trump) i Džozefom Bajdenom (Joseph Biden) umeju i te kako da posmatraju EU ne samo kao saveznika nego kao i ekonomskog i političkog konkurenta. Sve jača Kina, sa ambicioznim programima poput Pojasa i puta, postala je globalni konkurent, a narastajući potencijal konflikta SAD i Kine primorava Uniju da lavira između njih, zadržavajući blizak odnos sa SAD.

U želji da odgovori ovakvim izazovima, Unija od usvajanja Globalne strategije 2016. promoviše viziju svoje strateške autonomije, kao obaveze „da se nosi sa globalnim pritiscima i lokalnom dinamikom, mora da se nosi sa supersilama, kao i sa identitetima koji su sve više usitnjeni“, te uvažavajući ulogu NATO-a „Evropljani moraju da budu bolje opremljeni, obučeni i organizovani kako bi odlučno doprineli kolektivnim naporima u tom smislu, i mogli da deluju samostalno ukoliko i kada je to potrebno“ (GSEU 2016, 10, 25). Ova težnja je izraz višedecenijskih debata, kako o prirodi Unije kao političke zajednice tako i njenih (neizgrađenih) vojnih kapaciteta, i pre svega odnosa sa NATO-om. U zajedničkoj izjavi sa poslednjeg samita EU–NATO januara 2023, a u kontekstu rata u Ukrajini, istaknuto je da „NATO ostaje osnov kolektivne odbrane svojih saveznika i suštinski važan za evro-atlantsku bezbednost“ (EU–NATO, 2023). Uloga EU se i dalje uglavnom prepoznaje u ekonomskom domenu, pa su ekonomske sankcije glavna udarna snaga Unije (Börzel 2023, 18) i stoga se u kriznim trenucima resursi kanališu kroz postojeći i funkcionalni vojni savez (NATO).

Teorijski okvir za razumevanje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU

S razvojem Zajedničke spoljne i bezbednosne politike nakon Maastritskog ugovora postavilo se i pitanje kako adekvatno pristupiti analizi integracionih procesa, imajući u vidu i institucionalnu postavku i političku praksu. Nakon snažnog poticaja koji je od sredine 1980-ih doveo do stvaranja Unije 1992. godine, došlo je do horizontalnog širenja članstva i do parcijalnih institucionalnih reformi (ugovori u Amsterdamu 1997. i Nici 2001). Nakon neuspeha donošenja ustava EU 2005. godine nivo integrativnih ambicija je opao i Lisabonski sporazum poslužio je kao mera kompromisa i konsenzusa. U suštini nije sporno da i pored snažnog razvoja zajedničkih institucija i tela Unije u ovom domenu u poslednjih četvrt veka i dalje dominira međuvladin princip odlučivanja u praksi (Bickerton, Hodson, and Puetter 2015, 4–5; 11). U teorijskim raspravama o evropskim integracijama obično se uzima da je taj period nakon Maastrichta pa do Lisabona, uprkos značajnom proširenju članstva, bio nedovoljno ambiciozan i da nije nastavio trajektoriju integracija ka federalizmu Unije, što je dovelo do izvesne krize u dva do tada etabliрана „velika“ teoretska okvira – (liberalnom, starom) međuvladinom pristupu i neofunkcionalizmu (Hodson and Puetter 2019, 1154).

Liberalni međuvladin pristup se teško nosi sa promenama u domenu Zajedničke spoljne i bezbednosne politike Unije u poslednjih 20 godina, kada su koincidirali veliko proširenje članstva i uspostavljanje ZBOP-a. Sa uspostavljanjem vojnih misija države članice morale su da počnu da računaju sa njihovim specifičnim opasnostima (moguće žrtve) što je uticalo na nešto drugačije formulisanje državnih stavova u odnosu na ranije periode. Države su u poslednje dve decenije kreirale niz novih tela i praktičnih politika, koje možda nemaju u celini supranacionalni karakter ali su kvalitativna novina u odnosu na prethodnu višedecenijsku tradiciju. Daleko su fleksibilnije u pregovorima oko svojih stavova, pa se integracija doživljava kao apriorno pozitivna stvar makar na nivou načela, doktrina i definisanja zajedničkih pristupa. Komisija se ređe nalazila u ulozi nametljivog integracionog faktora, a više kao posrednik u pregovorima (Bickerton, Hodson, and Puetter 2015, 117). S činjenicom da je integracija spoljne i bezbednosne politike i dublja i šira nego ikada ranije, bilo je potrebno inovirati teorijski okvir, koji bi ponudio adekvatno sagledavanje stanja stvari.

Novi međuvladin pristup drži da je glavna odlika pomenute prakse učestalih dogovaranja istovremeno i međusobno nadmetanje i saradnja članica među sobom i prema supranacionalnim institucijama, te dolazak do uzajamno pozitivnih i prihvatljivih ishoda (Hooghe and Marks 2019, 1115; Vukčević 2015, 113). Dakle, naglasak je više

na procesu dogovaranja kao glavnoj odlici integracije, a manje na formalnom lociranju suverene moći i tome da li rezultat pregovaranja vodi formalnom stvaranju supranacionalnih tela. Tako ne treba govoriti o usporavanju integracija nakon stvaranja EU već o njihovom jačanju i obogaćivanju, gde su se donekle promenili glavni činoci te dinamike, naime, od briselskih institucija ka državama članicama.

Pol Moriljas (Morillas 2020) ističe upravo taj aspekt u analizi nastanka Globalne strategije EU u periodu 2015–2016. godine. On je uočio da uprkos tome što su Evropski savet i Savet generalno u korenu većine inicijativa, Evropska služba za spoljne poslove (EEAS) vodila je većinu diskusija. I ne može se reći da je u svakom koraku i oko svakog pitanja stvaran konsenzus članica, kako bi neko idealističko tumačenje novog međuvladinog principa možda smatralo. Po sredi se radilo o finim multilateralnim razgovorima u kojima je praktična inicijativa dolazila od novih tela EU (Visokog predstavnika i EAAS) koje su dominirale u prevazilaženju nekih razlika u stavovima među državama članicama, ističući hibridnu formu novog međuvladinog pristupa.

Ovaj pristup se razlikuje od neofunkcionalizma, koji drži da je jačanje nadležnosti supranacionalnih ustanova i dalje važna mera jačanja integracije nauštrb državnog suvereniteta, a za razliku od funkcionalizma ne insistira toliko na federalističkom kursu integracija (Hooghe and Marks 2019, 1114), ili od liberalnog međuvladinog pristupa koji ističe razlike u stavovima i interesima država članica i donekle zanemaruje brojne oblike njihove spremnosti na integraciju i nalaženje njenih novih formi (Fiott 2023, 448). Tako, kada nisu bile zadovoljne time da na *ad hoc* osnovama razmatraju slanje vojnih (kasnije i civilnih) misija, te su uspostavile ZBOP i Vojni štab EU i mehanizme finansiranja takvih misija, i kada su želele da omoguće lakše povezivanje vojnih industrijskih kapaciteta i razvoja novog naoružanja stvaranjem Evropske odbrambene agencije, države članice su zadržale pravo da o svemu odlučuju od slučaja do slučaja (Bickerton, Hodson, and Puetter 2015, 113).

Posebno je zanimljiv slučaj uspostavljanja Evropskog fonda za odbranu (EDF) koji jeste supranacionalna ustanova iz domena ZBOP-a, a tako i funkcioniše u praksi. Njegov nastanak, na inicijativu Komisije, administrativni razvoj, u kojem je oslonjen na Komisiju a ne na ljudstvo delegirano iz država članica, daju donekle za pravo tvrdnjama da supranacionalne institucije u domenu ZBOP-a nisu nepostojeće i da to nije ekskluzivni domen međuvladinog dogovaranja, već da je neofunkcionalizam i dalje aktuelan (Haroche 2020). Ipak, oprezniji pristup ukazuje na to da finansije sa kojima EDF raspolaže ostaju vezane za budžetska pregovaranja država članica, ali i da novi međuvladin pristup zapravo ne negira stvaranje novih supranacionalnih tela (Fiott 2023, 459), već upravo, kako smo naveli ranije, ne isključuje mogućnost uspostavljanja (i) takvih novih tela.

Vodeći se novim međuvladinim pristupom neka savremena istraživanja ukazuju na dominantnu ulogu Evropskog saveta u vođenju sankcija prema Rusiji, usled njegovog političkog autoriteta, te na složeni proces koordinacije između Komisije i Saveta pri operacionalizaciji konkretnih odluka (Szép 2020). Taj pristup važi i kod novijih tela iz domena ZBOP-a koja ćemo analizirati u narednom poglavlju, a sloboda delovanja koju države članice zadržavaju za sebe ukazuje da su u domenu odbrane i dalje fokusirane na aranžmane unutar NATO-a. Mi ćemo se u radu služiti novim međuvladinim okvirom, verujući da se složeni institucionalni razvoj i praksa ZBOP-a, uz glavnu ulogu država članica, njime najbolje mogu analizirati i potom staviti u funkciju razmatranja (i) strateške autonomije Evropske unije.

Savremeni institucionalni mehanizmi EU za razvoj vojnih efekтива

Jačanje vojnih kapaciteta država članica je važan segment ZBOP-a Evropske unije, te i okosnica njene strateške autonomije. Težnja za ostvarivanjem ove vrste autonomije oličena je u postepenoj institucionalizaciji bezbednosnih i odbrambenih mehanizama Unije. Posebno relevantni i međusobno povezani mehanizmi, koji će ovde biti ukratko analizirani jesu: Stalna strukturna saradnja (*Permanent Structured Cooperation – PESCO*), Koordinisani godišnji pregled o odbrani (*Coordinated Annual Review on Defense – CARD*), Plan razvoja kapaciteta (*Capability Development Plan – CDP*), Evropski fond za odbranu (*European Defence Fund – EDF*), Evropska odbrambena agencija (*European Defence Agency – EDA*) i Evropski mirovni instrument (*European Peace Facility – EPF*). Suštinski, ove inicijative su deo tzv. „sveobuhvatnog odbrambenog paketa“ i zajednički predstavljaju težnju za usklađivanjem strateških kultura na evropskom nivou (Rutigliano 2023).

PESCO mehanizam je uspostavljen 2017. godine između država članica „čije vojne sposobnosti ispunjavaju više kriterijume i koje su se međusobno obavezale na čvršću saradnju oblasti razvoja odbrambenih sposobnosti“, shodno članu 42(6) Ugovora o EU (Decision [EU] No. 2017/2315, Article 1). Dvadeset šest država članica deo su ovog mehanizma, čiji je cilj dublja integracija u oblasti odbrane kako bi se efikasnije odgovorilo na bezbednosne izazove (European Union External Action Service – EEAS 2022b). Do sada je pokrenuto 68 projekata u okviru PESCO-a, koji pokrivaju kopnenu, pomorsku, vazдушnu, sajber i druge dimenzije (PESCO 2024a). Specifičnost ovog mehanizma ogleda se u tome što vojni kapaciteti, razvijeni u okviru PESCO-a, ostaju u „rukama“ država članica, koje ih takođe mogu koristiti u drugim kontekstima, poput NATO ili UN (EEAS 2022b). Praksa funkcionisanja

kapaciteta razvijenih u okviru PESCO-a na tri nivoa (nacionalni, nivo EU i nivo NATO) i dalje predstavlja predmet kritika zbog dupliranja nadležnosti i suparništva između NATO i EU, ali i suprotno – izvor optimizma o još čvršćoj transatlantskoj saradnji. Realnost ipak pokazuje da se države članice pre odlučuju da deluju u okviru NATO saveza, iako je PESCO zamišljen da doprinese jačanju strateške autonomije EU, odnosno „osamostaljivanju“ od NATO kao ključnog provajdera bezbednosti na evropskom tlu. Dakle, oslanjanje na poznat i siguran garant bezbednosti stoji nasuprot neodlučnosti ulaganja u PESCO ili, drugim rečima, nasuprot vođenja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike u punom kapacitetu.

Dodatno, zbog činjenice da su prvobitno visoki kriterijumi za učešće u projektu zamenjeni fleksibilnijom varijantom koja omogućava učešće svim zainteresovanim članicama EU, kao i trećim državama, u literaturi se neretko postavlja i pitanje efektivnosti i koherentnosti tako ustrojenog mehanizma, u kojem neizostavno pojedine članice pružaju i angažuju se više od ostalih. Naime, pojedine analize pokazuju vođstvo Francuske i Nemačke u okviru PESCO-a, ali i postepeno opadanje nivoa učešća svih članica tokom prva tri „talasa“ projekata (Theofilis 2022). Četvrti talas pokrenut je 2021. godine i trajeće do 2025. godine, kada se očekuje i Strateški pregled o PESCO mehanizmu, koji bi trebalo da predstavlja osvrt na do sada postignuto i da projektuje buduće ambicije shodno geopolitičkom kontekstu (Council of the EU 2023). Za sada, Savet EU ističe da su države učesnice PESCO-a nastavile sa povećanjem ukupnih izdataka za odbranu, sa rastom od 12% u 2023. godini, ali poziva na veća ulaganja u istraživanje, tehnologiju i inovacije u oblasti odbrane, nužnih za jačanje evropske odbrambene industrije (Council of the EU 2023). Dakle, čini se ispravnom procena da je za PESCO, kao put ka strateškoj autonomiji EU, potrebno vreme i značajno povećanje vojnih kapaciteta (Biscop 2018), te održavanje ideje o odbrambenoj integraciji na visokom političkom nivou (Blockmans and Macchiarini-Crosson 2019), ali očigledno i spoljni podsticaj, u vidu bezbednosne pretnje u neposrednom susedstvu EU, koji ubrzava navedene procese.

Funkcionisanje PESCO-a usko je povezano sa drugim instrumentima, pre svega CARD, EDP i EDF, koji su zajedno zamišljeni kao „osnova koherentnog mehanizma EU za jačanje zajedničkog planiranja, razvoja, nabavke i funkcionisanja odbrambenih kapaciteta“ (EEAS 2022a). Suština koordinisanog godišnjeg pregleda odbrane ogleda se u razvoju sposobnosti za regulisanje postojećih nedostataka u oblasti odbrane, produbljivanju saradnje, kao i obezbeđivanju optimalnije i koherentnije primene planova potrošnje na odbranu (Conclusion [EU] No. 14149/16). Na taj način, države članice imaju uvid u trenutne odbrambene sposobnosti svake pojedinačno i njihova ulaganja u odbranu, što im omogućava da koordinišu nabavke i adekvatno sprovedu prioritete definisane Planom razvoja kapaciteta EU (Zieliński 2020; Fabbri 2024). Izveštaj CARD-a iz 2022. godine, shodno promeni bezbednosnog okruženja, ukazuje

na značajno povećanje odbrambenih troškova – oko 214 milijardi evra u 2021. godini. S druge strane, poziva se na veće učešće u misijama i operacijama ZBOP-a, kako bi se države članice približile evropskoj bezbednosnoj i odbrambenoj kulturi. To je praćeno i ocenom da ključne odbrambene inicijative (CARD, PESCO, EDF), nisu dostigle svoj puni potencijal i da države članice planove odbrane najčešće sprovode na nacionalnom nivou a ne u saradnji, budući da se članice opredeljuju za širi okvir evropske saradnje samo onda kada je to u skladu sa njihovim nacionalnim planovima, kada koristi nacionalnoj industriji ili interesima za jačanje strateškog partnerstva (EDA 2022a).

Treba reći da je mehanizam CARD uspostavljen kako bi se harmonizovali planovi odbrane članica EU, ali i prevazišao problem koordinacije razlike u ciklusima planova odbrane NATO i EU (Zieliński 2020). Plan razvoja kapaciteta odbrane EU, koji od 2008. godine objavljuje Evropska odbrambena agencija, ima za cilj da definiše prioritete u pogledu odbrambenih sposobnosti, shodno bezbednosnim izazovima (EDA 2024a). Revizija Plana u 2023. godini donosi 22 prioriteta, s ciljem da se prevaziđu nedostaci u sposobnostima u kontekstu ZBOP i da se realizacijom planiranih projekata obezbedi delovanje EU kao kredibilnog bezbednosnog aktera (EDA 2023). Budući da Plan razvoja kapaciteta predstavlja važan putokaz za razvoj odbrambenih sposobnosti EU u skladu sa političkim i bezbednosnim ciljevima Unije, može se reći da je jedan od početnih mehanizama na putu ka ostvarivanju strateške autonomije EU (Zieliński 2020). Naime, može se reći da put od planiranja do relizacije u oblasti odbrane počinje sa prioritetima definisanim u Planu razvoja sposobnosti, zatim se kroz Koordinisani pregled odbrane na godišnjem nivou prate ulaganja članica potrebna za izvođenje tih prioriteta, dok se na osnovu nalaza CARD izveštaja, pokreću i realizuju projekti kroz PESCO, koji se finansiraju iz Evropskog fonda za odbranu. Najzad, Evropska odbrambena agencija funkcioniše kao koordinator navedenih procesa i ključni izvor informacija.

Dakle, Evropska odbrambena agencija je ključna institucija za podršku država članica u njihovim naporima unapređenja odbrambenih kapaciteta neophodnih za funkcionisanje ZBOP (Decision [EU] No. 2015/1835, Article 2, para. 1,2). Na osnovu podataka koje joj dostavljaju države članice o potrošnji na odbranu, planovima tehničke modernizacije i učešću u projektima, Agencija kreira CARD izveštaj (Zieliński 2020). S obzirom na to da je saradnja na nivou Agencije dobrovoljna, ukoliko članice nisu voljne da dostavljaju podatke o ulaganju u odbranu, to se svakako održava na efikasno funkcionisanje CARD mehanizma koji počiva na međuvladinom principu (Mazurek 2018). Na sličan način, iako se zvanično odluke u okviru Agencije donose kvalifikovanom većinom (Decision [EU] No. 2015/1835, Article 9, para. 2), u praksi se gotovo uvek teži konsenzusu, što takođe može biti jedno od ograničenja u efikasnom planiranju odbrane (Mazurek 2018). S obzirom na potencijalne probleme u funkcionisanju i međusobnoj koordinaciji navedenih odbrambenih inicijativa,

Strateški kompas naglašava potrebu za jačanjem koherentnosti među ovim mehanizmima (CARD, PESCO, EDF) i u tu svrhu predviđa godišnje sastanke ministara odbrane na čelu sa šefom Evropske odbrambene agencije, odnosno Visokim predstavnikom za spoljne poslove i bezbednosnu politiku (Council of the EU 2022a). U sličnom tonu, u poslednjem izveštaju Agencije za 2022. godinu, države članice se pozivaju da u potpunosti iskoriste sve odbrambene inicijative, ali se podstiču i na veća izdvajanja za istraživanje i tehnologiju u oblasti odbrane (EDA 2022b). Očigledna potreba za više usklađenosti u oblasti odbrane i za prevazilaženje jaza između nacionalnih preferencija država članica, uslovlila je i pokretanje ideje o uspostavljanju centralnog tela za zajedničke nabavke i planiranje odbrane (EC and HR/VP COM[2022] 24 final). Iako je ideja ambiciozna i podrazumeva nadnacionalnu instituciju, opravdano se postavlja pitanje realnosti njene izvodljivosti, posebno u kontekstu postulata novog međuvladinog pristupa, prema kojem se nova tela mogu osnovati samo uz saglasnost svih članica (Fiott 2023).

Istraživanja i inovacije u oblasti odbrane, kao i projekti u okviru PESCO-a, finansiraju se iz Evropskog fonda za odbranu. Predviđeni budžet Fonda za period 2021–2027. je skoro osam milijardi evra, gde je jedna trećina namenjena finansiranju istraživačkih projekata u oblasti odbrane, posebno kroz grantove, a dve trećine čine ulaganja država članica za razvoj odbrambenih sposobnosti nakon faze istraživanja (EDA 2024b). Dakle, dva ključna segmenta koje pokriva ovaj Fond jesu: istraživanje, za čije finansiranje se izdvajaju namenska sredstva iz EU budžeta; i razvoj sposobnosti, koji najvećim delom finansiraju države članice, uz jedan deo doprinosa iz EU budžeta (EC COM[2017] 295 final). Za razliku od ovog fonda, Evropski fond za mir namenjen je finansiranju onih aktivnosti u okviru Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, koje se u skladu sa članom 41 Ugovora o Evropskoj uniji ne mogu finansirati iz budžeta Unije (Decision (EU) No. 2021/509, Article 1, para. 1). Dakle, reč je o posebnom instrumentu namenjenom podršci aktivnostima i operacijama prevencije sukoba, izgradnje mira i jačanja međunarodne bezbednosti (EEAS 2021). U tom smislu, sredstva Fonda se koriste za finansiranje: a) zajedničkih troškova operacija pod okriljem ZBOP-a; b) mera pomoći trećim državama ili međunarodnim organizacijama, koje obuhvataju mere jačanja vojnih i odbrambenih kapaciteta i mere podrške vojnim aspektima mirovnih operacija (Article 1, para. 2). I ovaj instrument je međuvladinog karaktera, odnosno počiva na jednoglasnom odlučivanju država članica i u potpunosti je zasnovan na njihovim finansijskim doprinosima, shodno bruto nacionalnom dohotku (Article 26, para. 6). Ipak, državama je ostavljena mogućnost da budu uzdržane u pogledu određenih operacija ili mera pomoći i u tom slučaju nisu u obavezi da pružaju finansijski doprinos za date aktivnosti (Article 5, para. 2,3), što ukazuje da svaka država članica i dalje ima punu kontrolu nad tim gde se njen udeo u finansiranju usmerava

(Fabbrini 2023). Pokrenut samo godinu dana pre početka rata u Ukrajini, Evropski fond za mir postaje glavno sredstvo za isporuku zajedničke vojne pomoći Ukrajini, te je njegova primena označena i kao značajan korak u bezbednosnoj politici EU, budući da je vrlo brzo odlučeno da se iz sredstava ovog fonda obezbeđuje finansijska nadoknada članicama koje isporučuju oružje i vojnu opremu Ukrajini (Maksak et al. 2023; Raik et al. 2024).

Zajednička politika vojne pomoći Ukrajini

Kako je nagovešteno u prethodnom poglavlju, rat u Ukrajini je definitivno osnažio političku volju i odlučnost gotovo svih država članica za pružanjem vojne podrške Ukrajini, ali i podstakao promene na planu funkcionisanja odbrambenog aspekta Unije. U kontekstu jačanja EU kao bezbednosnog aktera, to se neretko posmatra i kao proces sa dugoročnom perspektivom osnaživanja članica i njihove čvršće integracije u oblasti odbrane.

Prema poslednjem pregledu, ukupna vrednost vojne pomoći pružene Ukrajini iznosi oko 28 milijardi evra – 22 milijarde od strane država članica pojedinačno i 6,1 milijarda zajednički kroz EPF. Zajednička vojna pomoć uključuje sedam paketa mera pomoći od oko 500 miliona evra, kao i dve dodatne mere pomoći od po milijardu evra, koje se odnose na zajedničku nabavku i isporuku municije i projektila (Council of the EU and the European Council 2024). Vojna oprema koja se prvobitno slala uglavnom je nasleđe sovjetske ere, posebno iz zemalja istočne i centralne Evrope, što ujedno države članice koriste kao priliku da sa trošenjem starijeg naoružanja uđu u procese modernizacija (The International Institute for Strategic Studies 2023). Upravo zbog zastarelog vojnog naoružanja, čiju je vrednost teško proceniti, zvanično objavljeni podaci nisu uvek precizno i kompletno prikazani. U nastojanju da prevaziđe ove nedostatke, Kijski institut za svetsku ekonomiju kreirao je jedinstvenu bazu podataka (*Ukraine Support Tracker*), koja prati i analizira ukupnu pomoć koja se obezbeđuje Ukrajini (vojna, humanitarna, finansijska).

Moramo napomenuti da se i praćenje vojne pomoći vrši preko novca a ne preko konkretnih brojki naoružanja i vojne opreme, što su podaci koji, ako su verodostojni, samo sporadično dospevaju u javnost. Tu se ističe problem amortizacije, odnosno realne novčane vrednosti vojne opreme koja se šalje, jer se ogromna većina te opreme šalje iz postojećih zaliha, tj. nije nova. Uobičajeno je sada da kada države objavljuju novčane podatke o vojnoj pomoći računaju vrednost novog komada naoružanja koje bi moralo biti kupljeno da u domaćim zalihama nadomesti onu koja je prosleđena Ukrajini, mada to uglavnom ne važi kod starije i složene opreme

koja se više ne proizvodi. Očigledno je da se, na primer, holandski borbeni avioni F-16 verzija A i B, koji su u holandsko ratno vazduhoplovstvo počeli da stižu krajem 1970-ih, a koji će se verovatno naći u naoružanju ukrajinskog vazduhoplovstva tokom ove godine (Politico EU 2024), ne mogu računati u vrednosti novog višenamenskog borbenog aviona.

Prvi paket zajedničke vojne pomoći označen je od strane Visokog predstavnika za spoljne poslove i bezbednosnu politiku i kao prekretnica u dosadašnjoj spoljnoj politici Unije, jer je po prvi put EU obezbedila isporuku smrtonosnog oružja trećoj zemlji (Council of the EU 2022b). S obzirom na postepeni porast vrednosti pružene pomoći, već je tokom 2022. godine premašena gornja granica vrednosti samog budžeta EPF-a od pet milijardi evra predviđenog za period 2021–2027, te je u martu 2023. doneta odluka o povećanju finansijske gornje granice EPF-a na 7,98 milijardi evra do 2027. godine (Decision [EU] No. 2023/577). Iako se iz ovog budžeta finansiraju i druge misije i operacije u okviru ZBOP-a, od početka rata najveći deo sredstava usmeren je ka Ukrajini. Već u 2022. godini, od oko 2,9 milijardi evra ukupnih mera pomoći pruženih kroz EPF, 2,5 milijardi evra ili 85,1% upućen je Ukrajini, a ostatak Africi, Zapadnom Balkanu, Gruziji i Moldaviji (Fiott 2023). Od septembra 2023. godine Evropska odbrambena agencija koordinira nabavku artiljerijske municije od novca Unije, sa fokusom na zrna kalibra 155mm po NATO standardu, tj. za artiljerijska oruđa koje je Ukrajina počela da dobija tokom rata. Za sada važi pravilo da ta municija mora biti proizvedena u nekoj od zemalja Unije, jer Francuska blokira mogućnost da se municija kupuje od trećih zemalja (Euractiv 2023). Spremnost najvećeg broja članica na značajna finansijska izdvajanja za vojnu pomoć drugoj državi očigledno je odraz potrebe EU da, kao sila bazirana na ekonomskoj i mekoj moći, konačno demonstrira i svoju tvrdnu moć. Iako se povećana ulaganja u odbranu i vojna modernizacija mogu posmatrati kao važna dimenzija strateških interesa EU, širih od rata u Ukrajini (Fiott 2022), to ipak nije dovoljno za autonomiju u odbrani.

Da je za EU članice i dalje oslonac NATO odbrambeni „štit“, govori ulazak tradicionalno vojno neutralnih zemalja, Finske i Švedske, u ovaj savez. Štaviše, kako ističu pojedini autori, rat u Ukrajini je podstakao i trend porasta nabavki vojne tehnologije od strane dobavljača van EU (pre svega američkih), što potencijalno dovodi do povećane fragmentacije evropske odbrambene arhitekture, a iznova potvrđuje zavisnost od američkih bezbednosnih garancija (Helwig 2023; Rutigliano 2023).

Evropski mirovni instrument je ujedno i izvor finansiranja vojne misije EU za podršku Ukrajini (*EU Military Assistance Mission in support of Ukraine – EUMAM Ukraine*). Misija je pokrenuta u novembru 2022. godine, s ciljem da doprinese jačanju vojnih sposobnosti ukrajinskih oružanih snaga za efikasno izvođenje operacija u svrhu odbrane teritorijalnog integriteta države, efektivno vršenje suvereniteta i zaštitu civila

(Decision [EU] No. 2022/1968). Za sada, 24 države članice učestvuju u misiji kroz obezbeđivanje opreme, osoblja i sprovođenje obuka i aktivnosti koje se odvijaju na tlu EU (EEAS 2022c). Prema podacima iz januara 2024. godine, iz EPF-a za misiju do sada je izdvojeno 362 miliona evra i obučeno više od 39.000 ukrajinskih vojnika (European Commission 2024a). Reč je o obukama ukrajinskih vojnika za pružanje medicinske pomoći na osnovnom, naprednom i specijalizovanom nivou, zaštitu od hemijskog, biološkog i radioaktivnog zračenja, za deminiranje, logistiku, uključujući i operativnu obuku – priprema za kolektivne manevre, izvođenje vežbi itd. (EEAS 2022c). Shvatanje da je odgovor kroz ranije pokrenutu civilnu misiju nedovoljan, kao ni ustaljena uloga posrednika u sukobima, čini se da su podstakli Uniju da razbije postojeći „tabu“ u vezi sa upotrebom vojne sile i pokrene čitav mehanizam instrumenata u okviru ZBOP-a. S obzirom na sve veće potrebe ukrajinske vojske, ali i dobijen status kandidata koje nosi izvesnu odgovornost prema datoj državi, dalja podrška EU, kako ocenjuju pojedini autori, neće podrazumevati samo porast vojne pomoći Ukrajini, već i dugoročno ulaganje u obnovu njene odbrambene industrijske baze i razvoj budućih tehnologija (Andersson 2023).

Preklapanje članstva EU i NATO posledično je uticalo da se drugi pravac zajedničke vojne pomoći Ukrajini odvija kroz NATO, odnosno saradnju sa NATO savezom. Generalno gledano, odnos članica dve organizacije prati veći nivo usaglašenosti u odnosu na period 2014–2022, kada su Nemačka i Francuska bile uzdržanije od SAD u pogledu pružanja vojne pomoći Ukrajini (Raik et al. 2024). Posvećenost evroatlantskom strateškom partnerstvu, ojačanom ratom u Ukrajini, zvanično je potvrđena i Strateškim kompasom EU (Council of the EU 2022a) i Strateškim konceptom NATO (2022). Na to se nadovezuje i najnovija Zajednička deklaracija iz 2023. godine, utemeljena na dostignućima prethodnih deklaracija iz 2016. i 2018. godine, a u kojoj se planira podizanje partnerstva na viši nivo, te podstiče što potpunije uključivanje NATO članica, koje nisu članice EU u njene inicijative i obratno (EU–NATO Declaration 2023). Jedan od primera takve saradnje jeste PESCO projekat Vojne mobilnosti (*Military Mobility Project*). Projekat je pokrenut 2018. godine, s ciljem da omogući brzo i nesmetano kretanje vojnog osoblja, materijala i sredstava u kratkom roku i velikom obimu – unutar i izvan EU.³ Time se obezbeđuje da vojske država članica brže i efikasnije reaguju na krize koje izbijaju na spoljnim granicama EU i šire (EEAS 2022d). Poseban značaj inicijativa dobija tokom ukrajinske krize, te se ocenjuje i kao ključna za jačanje spremnosti, odvratanja i odbrane u Evropi (Håkansson 2023). Shodno tome su se uvećavala i finansijska ulaganja u

³ U projektu učestvuje 25 država članica EU, od kojih su 22 ujedno članice NATO i 4 članice NATO koje nisu u EU, a koje su se kasnije priključile – SAD, Kanada, Norveška i Ujedinjeno Kraljevstvo (PESCO 2024b).

infrastrukturne projekte za potrebe mobilnosti oružanih snaga u okviru ove inicijative – 327 miliona evra 2021. godine, 612 miliona 2022. godine, da bi u 2023. godini Evropska komisija odobrila finansiranje 38 projekata sa 807 miliona evra (European Climate Infrastructure and Environment Executive Agency – CINEA 2024).

U celini gledano, rat u Ukrajini odrazio se na dinamiku i kvalitet četvrtog talasa PESCO projekata i doneo obrt od pomenutog pada u angažovanju država učesnica, do priključivanja Danske u ZBOP i kao 26. učesnice PESCO-a, te pokretanja 11 novih projekata sa fokusom na unapređenje vojne mobilnosti i efikasnosti suočavanja sa konvencionalnim pretnjama (Rutigliano 2023). Ujedno i Savet EU ocenjuje da se, gledano kroz prizmu PESCO-a, jedna od bitnih implikacija rata u Ukrajini na ZBOP EU, ogleda u početnim promenama u nacionalnim planovima za obezbeđivanje kapaciteta za rat visokog intenziteta (Council of the EU 2023). Uprkos brojnim ograničenjima koja postoje u vezi sa PESCO mehanizmom, čini se da su, kao i prilikom njegovog zvaničnog uspostavljanja, tako i sada kada svedočimo njegovom jačanju, nepovoljni geopolitičko-bezbednosni procesi otrežnjujući momenat za čvršću integraciju država članica u sferi odbrane i bezbednosti. Kako navode pojedini autori, iako svakako nije upotpunio nedostajuću stratešku dimenziju delovanja EU, PESCO se pokazao kao operativan mehanizam sa značajnim mobilšućim potencijalom upravo u kriznim situacijama (Rutigliano 2023).

Kada je u pitanju projekat vojne mobilnosti, iako su prisutni stavovi da je ova inicijativa primer prevage supranacionalnog naspram međuvladinog pristupa zbog značajne uloge Evropske komisije u odlučivanju (Håkansson 2023, 2024), s druge strane samo pokretnije inicijative bilo je potpomognuto NATO savezom i američkom idejom o tzv. „vojnom Šengenu“ (Manea 2015; Rutigliano 2023). Štaviše, dupliranja i nejasna podela nadležnosti između NATO i EU najprisutnija su oblasti vojne mobilnosti i planiranja odbrane (Helwig 2023). Na osnovu svih navedenih promena u bezbednosnoj politici EU od početka rata, ali i širih geopolitičkih pomeranja, može se reći da ratne okolnosti prilično ogoljavaju samu ideju o strateškoj autonomiji EU. Strateški kompas EU, koji je svojevrstni putokaz postizanja te autonomije i jačanja EU u bezbednosti i odbrani, akterstvo Unije zasniva na „reagovanju sa partnerima kad god je to moguće i samostalno kada je to neophodno“, uz posvećenost NATO-u kao temelju kolektivne odbrane (Council of the EU 2022a, 23). Stiče se utisak da ranije propagiranu ambiciju o strateškoj autonomiji (veća nezavisnost od američkog bezbednosnog uticaja), sada treba shvatiti kao neodvojivu od NATO i SAD. To onda podriva samo značenje autonomije, jer kako ističe Sven Biskop (2022, 2), „normalan savez se samostalno brani, a svoje saveznike poziva kada je to potrebno, ne podrazumeva ih.“ Dodatno, ako se ima u vidu da su države članice imale ključnu ulogu u pokretanju i kreiranju ovog dokumenta, što je još jedan primer prakse međuvladinog pristupa u kontekstu politike EU tokom ratnih okolnosti (Fiott 2023),

jasno je da ova opredeljenja odražavaju preferencije država članica ka bezbednosnom delovanju kroz NATO, nasuprot jačanju akterstva Unije putem ZBOP-a.

Suštinski, rat u Ukrajini jeste probudio volju za većim bezbednosnim angažovanjem Unije. Više autora je saglasno s tim da postoji progres u bezbednosno-odbrambenoj politici EU od početka rata – počev od usvajanja Strateškog kompasa, intenzivnog korišćenja EPF-a, značajne bilateralne vojne pomoći Ukrajini, do planova o jačanju odbrambene industrije i modernizacije vojnih kapaciteta (Biscop 2022; Costa and Barbé 2023; Fiott 2023). Nakon nabiranja svih tih značajnih pomaka, sledi jedno „ali“. Ali, još uvek nije sigurno da li to može da se nazove onom vrstom akterstva ka kojem EU teži i u vezi sa kojim je već dugo nesigurna i neodlučna. Drugim rečima, nije sigurno da li se može tvrditi da je rat zaista doveo do „kvalitativne promene vojne uloge EU“ (Helwig 2023) i podstakao njeno „geopolitičko buđenje“, kako se navodi u Strateškom kompasu (Council of the EU 2022a, 2022). Kao što i prethodno poglavlje pokazuje, rat je intenzivirao pozive državama članicama na iskorišćavanje punog potencijala postojećih mehanizama u oblasti odbrane, ali to ponovo odražava gravitiranje ka međuvladinim instrumentima, čija efikasnost zavisi od volje država da se angažuju. Istovremeno, nove inicijative koje su pokrenute od početka rata ili su planirane, poput Radne grupe za zajedničku nabavku u oblasti odbrane (*Defence Joint Procurement Task Force*), koja bi trebalo da bude pilot verzija budućeg centralnog tela za zajedničku nabavku (EC and HR/VP COM[2022] 24 final), uključujući i regulativu u oblasti odbrane,⁴ kao očiglednu svrhu imaju definisanje jasnijeg pravca odbrambene politike. Međutim, ako već postojeći sistem instrumenata „pati“ od nedovoljne međusobne koordinacije, opravdano je postaviti pitanje da li će novoosnovani mehanizmi sadašnje ustrojstvo i funkcionisanje bezbednosne i odbrambene politike učiniti još inertnijim.

Separatna pomoć država članica: varijacije na temu

Radi adekvatnog smeštanja ovih napora EU da u sklopu ZBOP-a pomaže Ukrajinu, moramo napomenuti da operacionalizaciju praktično svih vidova vojne pomoći Ukrajini vrši Kontakt grupa za ukrajinsku odbranu. To je *ad hoc* telo situirano u

⁴ Zajednička uredba o nabavkama u svrhu jačanja evropske odbrambene industrije (*European Defence Industry Reinforcement through Common Procurement Act – EDIRPA*), Uredba o evropskom programu ulaganja u odbranu (*European Defence Investment Programme (EDIP) regulation*), Uredba o podršci proizvodnji municije (*Act in Support of Ammunition Production – ASAP*) (European Commission 2024b). Pristupljeno 28.2.2024. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/stronger-european-defence_en.

američkoj vazduhoplovnoj bazi Ramštajn u Nemačkoj, koja je i štab američkih vazduhoplovnih snaga za Evropu i Aziju, i integrisana u komandnu strukturu NATO-a. U stalnoj koordinaciji sa ukrajinskim oficirima za vezu vrši se identifikacija potreba i mogućnosti, organizuju kontakti, logistika. Od aprila 2022. kada je formirana, okuplja obično predstavnike oko 40 zemalja. Pored praktično svih članica EU i NATO-a, tu su povremeno i predstavnici Australije, Novog Zelanda, Japana, Južne Koreje, Izraela, Tunisa, Jordana, Katara, uglavnom zemalja koje su bile spremne i na uvođenje nekih sankcija prema Rusiji nakon februara 2022. godine.

Nesporno je da su SAD pojedinačno najveći pružalac vojne pomoći. U merenju vrednosti čvrsto obećane pomoći, pomoći koja je ili sračunata u budžetima pošiljaoca ili predstavlja odluku izvršne vlasti koja ne može biti blokirana, Kiski institut trenutno prati tu pomoć zaključno sa 15. januarom 2024. godine. SAD su u četiri paketa pomoći opredelili 42,2 milijarde evra. Druga po redu je Nemačka sa 17,7 milijardi, Ujedinjeno Kraljevstvo sa 9,1, Danska sa 8,4 itd. Francuska je alocirala svega 640 miliona evra, bitno manje nego Poljska (3 milijarde), Švedska (2 milijarde), ili Finska (1,6 milijardi). Italija sa 670 miliona i Španija sa 330 miliona su sa Francuskom upadljiv izuzetak među većim evropskim zemljama u pogledu bilateralne pomoći (Kiel Institute 2024). Doduše, Španija je pored Nemačke i Poljske glavna baza za obuku ukrajinske vojske preko misije EUMAM Ukrajina. No, ovde treba imati na umu razmeru – značajna većina ukrajinske vojske se obučava u svojoj zemlji i unutar svog vojnog sistema. Sav spoljni efekat je tu dodatni a ne primarni (Marsh 2023, 342). U ovom poređenju uzima se da je EU kolektivno opredelila 5,6 milijardi evra vojne pomoći (Kiel Institute 2024), što je tri puta manje od nemačke pomoći. To je odraz ograničenih institucionalnih mogućnosti EU u domenu ZBOP-a da odgovori na ovakve krize, ali ne treba zaboraviti da je i ovaj nivo angažovanja bez presedana u toj politici Unije.

Merenje vrednosti ukupne pomoći kao procenta udela u bruto domaćem proizvodu (BDP) zemalja ukazuje na njihove percepcije ovog rata i neposredne interese. Estonija je do sredine januara 2024. godine potrošila 4,1% svog godišnjeg BDP-a na pomoć, a od toga 0,5% u sklopu Evropske unije, ostatak samostalno. Danska je potrošila 3% BDP-a (0,6% kroz EU), Litvanija 2% (0,5% kroz EU), Letonija 1,7% (0,5% kroz EU) (Kiel Institute 2024). Kako je ovaj ukupni udeo padao, relativni odnos između bilateralne pomoći i pomoći kroz EU se ujednačavao da bi kod većine zemalja EU, koje su potrošile manje od 1% BDP-a na pomoć, taj procenat bio značajno u korist potrošnje kroz EU.

Geografski, na ukupnu pomoć najviše su trošile zemlje u neposrednom susedstvu Rusije i Ukrajine te baltičke zemlje (Lanoszka and Becker 2023, 188), i po pravilu osetno više su dalje bilateralno nego kroz Uniju. Pored ovih, relativno grubih brojki, u obimu vojne pomoći (u odnosu na sopstvene mogućnosti), čini se da su to i zemlje koje su pre početka rata bile interesno fokusirane na rusko-ukrajinski konflikt od 2014,

koje su činile i posebne vojne i šire bezbednosne pripreme, ulagale u vojsku i vojnu infrastrukturu i zemlje koje su glavna teritorijalna komponenta NATO-vog „istočnog krila“, tj. pojačanog isturenog prisustva (Enhanced Forward Presence) od uspostavljanja tog okvira 2016. godine. Kod zemalja koje su geografski udaljenije od Rusije prisutan je više posredni i saveznički interes nego neposredni bezbednosni, i one su na početku rata pokazivale nesklonost ka preuzimanju rizika povezanih sa upućivanjem vojne pomoći (Lanoszka and Becker 2023, 174; 190).

Nemačka je, posle SAD, najveći izvor vojne pomoći za Ukrajinu, a u kontekstu trenutne blokade novih paketa vojne pomoći u američkom Kongresu faktički je najveći. U njoj se obučava najveći broj ukrajinskih vojnika koji su na obuci van zemlje, i to se radi bilo na poligonima nemačke vojske (bilateralno i kroz misiju EUMAM Ukrajina), bilo na poligonima američke vojske u Nemačkoj (Army Times 2023). Zvanični Berlin je inicijalno bio rezervisan prema slanju složenijih borbenih sistema Ukrajini, čekajući da Vašington učini prve korake u tom smeru. Indikativan je primer tenkova, gde su te dve prestonice nekoliko meseci razgovarale ko bi od njih trebalo da objavi da će poslati tenkove. Do februara 2023. donete su odluke da pošalju po nekoliko desetina svojih tenkova sa zaliha, što je učinila i Holandija (Reuters 2023a). Budući da su mnoge zemlje na istoku Evrope imale sovjetske tenkove iz Hladnog rata i određeno tehničko znanje i proizvodne i remontne kapacitete, popravka i modernizacija takvih ukrajinskih tenkova u pogonima u Poljskoj i Češkoj je vršena ubrzo po početku rata (Reuters 2023b). No, s obzirom na gubitke u naoružanju s kojim je Ukrajina ušla u rat, danas je izvesno da najvažniji deo oklopnih, mehanizovanih i artiljerijskih jedinica čini oprema koja je pristigla sa Zapada. Nemačka kompanija Rajnmetal (Rheinmetall) najavila je da će otvoriti pogone u samoj Ukrajini za proizvodnju oklopnih vozila Links i Fuš, imajući u vidu iskustva kompanije u brzom otvaranju proizvodnje tih vozila u Mađarskoj i dugoročne potrebe Ukrajine (Army Recognition 2024). Ta kompanija je za sada jedina velika kompanija koja je spremna da locira proizvodnju moderne vojne opreme u samoj Ukrajini, što indikuje i dugoročne nemačke interese na tom prostoru.

Kompetitivni pritisak na vizije strateške autonomije Unije

Ambicija za strateškom autonomijom Evropske unije na međunarodnom nivou se može posmatrati na tri ravni. Prvo – da zaštiti svoje stanovništvo i teritoriju od vojnih i drugih pretnji. Drugo – da kroz ekonomski razvoj obezbedi bolju poziciju među drugim velikim svetskim privredama. Treće – da zadrži međunarodni uticaj i da projektuje svoja pravila i vrednosti. Osnovni problem ostaje na prvoj ravni. I

pored razvoja ZBOP-a i specijalizovanih agencija poput Fronteksa, koji je umnogome povezao uloge graničnih policija na spoljnim granicama država članica, ostaje činjenica da EU nema svoju vojsku, nema komandnu strukturu sa mehanizmima da mobilise relevantne vojne potencijale. Novi programi ZBOP-a daju infuziju vojnoj industriji i zajedničkom razvoju tehnologija, ujednačavanju planova i procedura i (vrlo) sporoj „harmonizaciji“ vojnih efektivna, ali kriza usled rata sa Rusijom u suštini afirmiše NATO savez kao kontratežu percipiranoj ruskoj vojnoj pretnji, i smanjuje želju da se troše vreme i novac na dodatni razvoj vojne komponente EU.

Na drugoj ravni su vidljiva dva trenda: prvi je ekonomsko razdvajanje od Rusije, a drugi je smanjivanje rizika u ekonomskim odnosima sa Kinom (*de-risking*). Bez namere da ulazimo u dublje ekonomske analize režima sankcija prema Rusiji i kidanja protoka roba i usluga na evropskom kontinentu, primetićemo dve stvari. Prva je da je pad trgovine energijom nastupio inicijalno usled samostalnog nastupa niza EU zemalja kao kartela kupaca, koji odbija da kupuje ponuđenu robu (prvo gas, posle i naftu). Posle toga je Rusija nastupila sa samovoljnim prekidima u isporuci gasa i novim režimom plaćanja, koji je isto bio reakcija na sankcije prema ruskim bankama. Stoga se užurbano počela razvijati trgovina tečnim naftnim gasom koji se ukapljen transportuje brodovima, i koji je po pravilu skuplji od onog koji se transportuje gasovodima. Sa nametnutim ograničenjem cena ruske nafte na međunarodnom tržištu od strane G7, i u praksi od SAD, Kanade, EU, Japana, J. Koreje i Australije, a koja se zaobilazi vrlo širokim novim trgovinskim kanalima i švercom, cene energenata u Evropi počele su da rastu i delovale su inflatorno na mnoge druge ekonomske sektore. Rast u evrozoni u 2023. i 2024. će izvesno biti ispod 1% (Nikolić 2023, 37). Pored toga, vođenje politike sankcija otvara brojne političke nesuglasice unutar Unije, i svaka mera je predmet pregovaranja i traženja izuzetaka usled različitih geografskih i ekonomskih pozicija država članica (Herwig 2023, 61). Vođenje tekuće forme ekonomskog rata protiv Rusije ima svoju cenu, u usporenom rastu, pojačanoj inflaciji i referentnim kamatnim stopama, i pritiskom na energetske intenzivne sektore privrede (hemijska industrija, agrohemija, metalski kompleksi). Kina se smatra i partnerom, i ekonomskim konkurentom, i sistemskim rivalom usled shvatanja da se ranije očekivana ideološka liberalna tranzicija Kine ne odigrava, i da je Kina nesklona da se u potpunosti uklapa u normativne okvire koje zadaju Evropska unija i SAD. Još pre početka rata u Ukrajini, 2021. godine, Brisel je zamrzao već ratifikovani sporazum o investicijama sa Kinom, dok je nezadovoljstvo EU pozicijom Kine u odnosu na rat u Ukrajini dodatno zaoštrilo evropsko-kineske odnose. Uz stagnaciju u političkim odnosima raste nepoverenje, a brojni ekonomski sporovi nižeg nivoa se ne rešavaju već negativno utiču na visoku politiku u odnosima dve strane (Herwig 2023, 62). Za EU je poseban problem rastuća tenzija između Vašingtona i Pekinga te američka percepcija da je Kina najvažniji takmac ka kome se moraju usmeriti glavni američki

resursi, dok za pitanja evropske bezbednosti Evropska unija i evropske članice NATO-a treba da učine više. I to izaziva tenziju u pojedinim krugovima u EU, što je opet refleksija različitog pogleda na ulogu Amerike na evropskom kontinentu. Za neke je vitalno važno da Amerika bude stalno vojno prisutna i politički angažovana, dok drugi vide šansu upravo za stratešku autonomiju Unije kroz preuzimanje američke uloge.

Na trećoj ravni pokazuje se da je Evropska unija već duži period prinuđena da reaguje na krize u svom neposrednom susedstvu, te da su limiti njene globalne normativne moći posve ograničeni. Kao primer ovog poslednjeg možemo uzeti mali domašaj diplomatskih akcija, koje se izvode naporedo sa Vašingtonom, da se što više zemalja uključi u režim sankcija prema Rusiji. Iako je značajna većina članica UN spremna da deklarativno osudi Rusiju za napad na Ukrajinu, kao agresorsku zemlju, posve mali broj zemalja je uveo neki vid sankcija. To su obično zemlje koje su direktno bezbednosno povezane sa SAD i imaju svoje separatne interese (Japan, J. Koreja), i zemlje kandidati za članstvu u EU sa izuzetkom Srbije. Povrh toga, dok američka i kineska privreda rastu osetno brže od EU već nekoliko godina unazad, takvo zaostajanje se nužno reflektuje i kao smanjeni uticaj van svojih granica (Nikolić 2023, 40).

Imajući to u vidu, primetićemo da je uloga EU kao globalnog činioca, poduprta ambicijom o strateškoj autonomiji, pod unutrašnjim i spoljnim pritiskom. Unutrašnjim jer uprkos jačanju ZBOP-a, razrađenim mehanizmima koordinacije i relativno uspešnim sprovođenjem ugovorenih planova, Unija se nije primakla (osporavanom) cilju da postane snažniji vojni faktor. Pod spoljašnjim je pritiskom jer međunarodni tokovi ne idu u njenu korist. Od najvećeg rata na kontinentu od 1945, preko ekonomskih troškova tog rata, povremenim tenzijama u odnosu sa Vašingtonom i vidljivih tenzija u odnosu sa Pekingom, sa još uvek neuspešnim modelom proširenja EU na Balkan, brojnim krizama na afričkom i bliskoistočnom obodu oko Evrope, Brisel nema puno prostora za manevar osim reagovanja na krize i saniranja štete.

Zaključak

Neki programi vojne pomoći koji su uspostavljeni preko ZBOP-a – obuka preko misije EUMAM Ukrajina, nabavka artiljerije koja većim delom ide preko EOA, i koordinacija slanja neke vojne opreme, oslonjeni su na postojeći institucionalni okvir Unije i mogli su preko njega biti praktično ostvareni. No, države članice su samoinicijativno organizovale druge vidove podrške – od stalne obaveštajne podrške, preko sanitetskog materijala, popravke oštećene tehnike pa do donošenja političkih odluka da li će slati skuplje i složenije naoružanje (tenkove, artiljeriju, avione). Povrh toga, sav rast njihovih vojnih efektivna ostvarivan je samoinicijativno i kroz NATO. I tu

postoji pragmatizam – zašto bi izmišljali „EU vojsku“ kada vojni savez već postoji? Pitanje nas vraća na stare debate između „atlantista“ i „evropejaca“, od neostvarene Evropske odbrambene zajednice iz 1950-ih, pa ideje o evropskom odbrambenom identitetu i evropskom stubu unutar NATO-a iz 1990-ih, preko francuskih ambicija da Evropa ima jaču vojnu ulogu, a koje danas sve češće zagovara predsednik Makron (Emmanuel Macron), ostaje činjenica da je i danas NATO osnovni vojni savez u Evropi.

Uprkos povećanju broja tela EU iz domena ZBOP-a od početka 21. veka i snažnijoj integraciji u tom domenu, evidentno je da Evropska unija nije prerasla u nadnacionalni vojni faktor koji bi podupirao političke težnje za strateškom autonomijom. Stoga, čini nam se da dinamika razvoja Zajedničke bezbednosne i spoljne politike kroz rat u Ukrajini zapravo validira novi međuvladin pristup u tumačenju evropske integracije u ovom domenu. Države članice su u suštini zadržale svoja suverena prava, ali su istovremeno stvorile mehanizme koji okupljaju njihove vojne resurse, a koje su one potom koristile kao jedan od praktičnih vidova svoje spoljnopolitičke akcije. Istovremeno je tačno i to da EU više nego ikada do sada radi na polju politike odbrane, i to da je u toj politici i dalje podređena okviru koji diktira NATO pakt, slično kao što je bilo prethodnih decenija.

No, s promenom međunarodnog okruženja rastle su i spoljnopolitičke ambicije Brisela da sa jednim glasom ravnopravno nastupa prema glavnim svetskim akterima. U eri polikrizne, sa relativno sporim ekonomskim rastom, kompetitivnošću spram SAD i Kine, na gotovo ratnoj stazi sa Rusijom, nivo integrisanosti u zajedničkoj politici odbrane ne doprinosi vidljivo ambiciji strateške autonomije.

Bibliografija

- Andersson, Jan Joel. 2023. *European defence partnerships. Stronger together.* Brief/3, 2023. Paris: European Union Institute for Security Studies (EUISS). <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep48495.pdf?acceptTC=true&coverpage=false&addFooter=false>.
- Army Times. 2023. "Ukrainian battalion completes first combined-arms training in Germany", February 17. <https://www.armytimes.com/news/your-army/2023/02/17/ukrainian-battalion-completes-first-combined-arms-training-in-germany/>.
- Army Recognition. 2024. "Ukraine welcomes Rheinmetall's new facility for production of Fuchs and KF41 Lynx armored vehicles", January 31. https://armyrecognition.com/defense_news_january_2024_global_security_army_industry/ukraine_welcomes_rheinmetall_s_new_facility_for_production_of_fuchs_and_kf41_lynx_armored_vehicles.html

- Bickerton, Christopher J., Dermot Hodson, and Uwe Puetter. 2015. *The New Intergovernmentalism: States and Supranational Actors in the Post-Maastricht Era*, New York: Oxford University Press.
- Biscop Sven. 2018. "Don't be too shy about PESCO". Egmont Institute for International Relations (Commentaries). September 6, 2018. <https://www.egmontinstitute.be/dont-be-too-shy-about-pesco/>.
- Biscop, Sven. 2022. "The new force model: NATO's European army?" Egmont Institute for International Relations (Security Policy Briefs). September 8, 2022. <https://www.egmontinstitute.be/the-new-force-model-natos-european-army/>.
- Blockmans, Steven, and Dylan Macchiarini Crosson. 2019. "Differentiated integration within PESCO: clusters and convergence in EU defence". CEPS Research Report No. 2019/04. Brussels: Centre for European Policy Studies. https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/12/RR2019_04_Differentiated-integration-within-PESCO.pdf.
- Börzel, Tanja. 2023. "European Integration and the War in Ukraine: Just Another Crisis?" *Journal of Common Market Studies* 61(S1): 14–30. DOI: 10.1111/jcms.13550
- [CINEA] European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency. 2024. Connecting Europe Facility transport. Support to the EU Military Mobility Action Plan. Brussels, January 2024. https://cinea.ec.europa.eu/document/download/9348283c-1a54-4c66-9428-195439b084ca_en?filename=MilMob%20fact%20sheet%202023-web.pdf.
- Council of the EU. 2022a. A Strategic Compass for Security and Defence. Brussels, 21 March 2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-0_en.
- Council of the EU. 2022b. "EU adopts new set of measures to respond to Russia's military aggression against Ukraine". February 28. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/28/eu-adopts-new-set-of-measures-to-respond-to-russia-s-military-aggression-against-ukraine/>.
- Council of the EU. 2023. "Defence Cooperation: Council assesses progress in PESCO and launches its strategic review". 15 November 2023. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/14/defence-cooperation-council-assesses-progress-in-pesco-and-launches-its-strategic-review/>.
- Council of the EU and the European Council. 2024. "EU solidarity with Ukraine". Accessed 27 February 2024. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/#military>.
- Conclusion (EU) No. 14149/16 of the Council adopted at its 3498th meeting held on 14 November 2016 on implementing the EU Global Strategy in the area of

- Security and Defence. <https://www.consilium.europa.eu/media/22459/eugs-conclusions-st14149en16.pdf>.
- Costa, Oriol, and Esther Barbé. 2023. “A Moving Target. EU Actorness and the Russian Invasion of Ukraine”. *Journal of European Integration* 45(3): 431–46. DOI: 10.1080/07036337.2023.2183394.
- Decision (EU) No. 2015/1835 of the Council of 12 October 2015 defining the statute, seat and operational rules of the European Defence Agency. *Official Journal of the European Union*, L 266/55, 13 October 2015. <https://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/eda-council-decision-2015-1835-dated-13-10-2015.pdf>.
- Decision (EU) No. 2017/2315 of the Council of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States. *Official Journal of the European Union*, L 331/57, 14 November 2017. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D2315>.
- Decision (EU) No. 2021/509 of the Council of 22 March 2021 establishing a European Peace Facility, and repealing Decision (CFSP) 2015/528. *Official Journal of the European Union*, L 102, 24 March 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02021D0509-20230626>.
- Decision (EU) No. 2022/1968 of the Council of 17 October 2022 on a European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). *Official Journal of the European Union*, L 270/85, 18 October 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D1968>.
- Decision (EU) No. 2023/577 of the Council of 13 March 2023 amending Decision (CFSP) 2021/509 establishing a European Peace Facility. *Official Journal of the European Union*, L 75/23, 14 March 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023D0577>.
- [EC] European Commission. 2017. Launching the European Defence Fund, COM(2017) 295 final, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, June 7. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/23605?locale=en>.
- [EC] European Commission. 2024a. “Factsheet: EU solidarity with Ukraine”. 24 January 2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_22_3862.
- [EC] European Commission. 2024b. “Stronger European defence”. Accessed 28 February 2024. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/stronger-european-defence_en.

- [EC] European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy/Vice-President. 2022. *Defence Investment Gaps Analysis and Way Forward*, COM(2022) 24 final, Joint communication from the Commission and HR/ to the European parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, May 18. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c0a8dcca-d7bf-11ec-a95f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF.
- [EDA] European Defence Agency. 2022a. *Coordinated Annual Review on Defence Report*. Brussels: EDA. <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/2022-card-report.pdf>.
- [EDA]. 2022b. *Defence data 2022 – Key findings and analysis*. Brussels: EDA. https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/2022-eda_defencedata_web.pdf.
- [EDA]. 2023. *The 2023 EU Capability Development Priorities*. Brussels: EDA. <https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/qu-03-23-421-en-n-web.pdf>.
- [EDA]. 2024a. “Capability Development Plan”. Accessed 26 February 2024. <https://eda.europa.eu/what-we-do/all-activities/activities-search/capability-development-plan>.
- [EDA]. 2024b. “European Defence Fund (EDF)”. Accessed 27 February 2024. [https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/european-defence-fund\(edf\)](https://eda.europa.eu/what-we-do/EU-defence-initiatives/european-defence-fund(edf)).
- [EEAS] European External Action Service. 2021. “Questions & Answers: The European Peace Facility”. 22 March 2021. https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-answers-european-peace-facility_en.
- [EEAS]. 2022a. “A Security and Defence Policy fit for the future – Coordinated Annual Review on Defence (CARD)”. 29 March 2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/coordinated-annual-review-defence-card_en.
- [EEAS]. 2022b. “A Security and Defence Policy fit for the future – Permanent Structured Cooperation (PESCO)”. 29 March 2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/permanent-structured-cooperation-pesco_en#_ftn1.
- [EEAS]. 2022c. “European Union Military Assistance Mission Ukraine”. Accessed 24 February 2024. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023-EUMAMUkraine.pdf>.
- [EEAS]. 2022d. “Military Mobility”. Accessed 24 February 2024. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Factsheet%20-%20Military%20Mobility.pdf>.
- [EU–NATO] EU–NATO Declaration. 2023. *Joint Declaration on EU-NATO Cooperation by the President of the European Council, the President of the European*

- Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization*. Brussels, 10 January 2023. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/1/pdf/230110-eu-nato-joint-declaration.pdf.
- Euractiv. 2023. “EU defence agency signs first joint procurement ammunition deals for Ukraine”, September 5. <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eu-defence-agency-signs-first-joint-procurement-ammunition-deals-for-ukraine/>.
- Fabbrini, Federico. 2023. “Funding the War in Ukraine: The European Peace Facility, the Macro-Financial Assistance Instrument, and the Slow Rise of an EU Fiscal Capacity”. *Politics and Governance* 11(4): 52–61. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7174>.
- Fabbrini, Federico. 2024. “European Defence Union ASAP: The Act in Support of Ammunition Production and the Development of EU Defence Capabilities in Response to the War in Ukraine”. *European Foreign Affairs Review* 29(1): 67–84. DOI: <https://doi.org/10.54648/eerr2024004>.
- Fiott, Daniel. 2022. “The Fog of War: Russia’s War on Ukraine, European Defence Spending and Military Capabilities”. *Intereconomics* 57(3): 152–56. DOI:10.1007/s10272-022-1051-8.
- Fiott, Daniel. 2023. “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine”. *Journal of European Integration* 45(3): 447–462. DOI: 10.1080/07036337.2023.2183395.
- [GSEU] *Zajednička vizija, udruženo delovanje: jača Evropa. Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije*. 2016. Beograd: Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Institut za evropske studije, ISAC fond.
- Håkansson, Calle. 2023. “The Strengthened Role of the European Union in Defence: The Case of the Military Mobility Project”. *Defence Studies* 23(3): 436–456. DOI:10.1080/14702436.2023.2213647.
- Håkansson, Calle. 2024. “The Ukraine War and the Emergence of the European Commission as a Geopolitical Actor”. *Journal of European Integration* 46(1): 25–45. DOI: 10.1080/07036337.2023.2239998.
- Haroche, Pierre. 2020. “Supranationalism strikes back: a neofunctionalist account of the European Defence Fund”. *Journal of European Public Policy* 27(6): 853–872. DOI: 10.1080/13501763.2019.1609570
- Helwig, Niklas. 2023. “EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe’s Capacity to Act in Times of War”. *Journal of Common Market Studies* 61(S1): 57–67. DOI: 10.1111/jcms.13527

- Hodson, Dermot, and Puetter, Uwe. 2019. "The European Union in disequilibrium: new intergovernmentalism, postfunctionalism and integration theory in the post-Maastricht period". *Journal of European Public Policy*, 26(8): 1153–1171. DOI: 10.1080/13501763.2019.1569712
- Hooghe, Lisbet, Gary Marks. 2019. "Grand theories of European integration in the twenty-first century", *Journal of European Public Policy* 26(8): 1113–1133.
- [Kiel Institute] Kiel Institute for the World Economy. 2024. Ukraine Support Tracker <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker>.
- Lanoszka, Alexander, Jordan Becker. 2023. "The art of partial commitment: the politics of military assistance to Ukraine", *Post-Soviet Affairs* 39(3): 173–194, DOI: 10.1080/1060586X.2022.2162758
- Maksak, Hennadiy, Mykhailo Drapak, and Sergiy Gerasymchuk. 2023. *EU Defense Cooperation With Ukraine*. Stockholm Centre for Eastern European Studies (SCEEUS) Guest Report, No. 15, 2023. Stockholm: SCEEUS.
- Manea, Octavian. 2015. "Top US General: We Need a Military Schengen Zone Inside NATO". Defence Matters. November 18, 2015. <https://www.defence-matters.org/news/top-us-general-we-need-a-military-schengen-zone-inside-nato/416/>.
- Marsh, Nicholas. 2023. "Responding to needs: military aid to Ukraine during the first year after the 2022 invasion", *Defense & Security Analysis* 39(3): 329–352. DOI:10.1080/14751798.2023.2235121
- Mazurek, Kamil. 2018. *European offensive in defense sphere – EDF, PESCO and CARD*. Warsaw: Casimir Pulaski Foundation.
- Morillas, Pol. 2020. "Autonomy in intergovernmentalism: the role of de novo bodies in external action during the making of the EU Global Strategy". *Journal of European Integration*. 42(2): 231–246. DOI: 10.1080/07036337.2019.1666116
- [NATO] North Atlantic Treaty Alliance. 2022. *Strategic Concept*. Madrid, 29 June 2022. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.
- Nikolić, Goran. 2023. "'Derisking' Zapada i Kine: potencijalni problemi za Evropsku uniju", *Srpska revija za evropske studije* 11(2): 29–55. DOI: 10.18485/sres.2023.2.2.2
- Petrović, Miloš. 2022. "European Union and Ukraine: The Strategic Partnership Leading to (Some)where?" *Međunarodni problemi* LXXIV(1): 75–101, DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2201075P>
- [PESCO] Permanent Structured Cooperation. 2024a. "Permanent Structured Cooperation (PESCO) – Deepen defence cooperation between EU Member States". Accessed 15 February 2024. <https://www.pesco.europa.eu/#projects>.

- [PESCO]. 2024b. "PESCO projects – Military Mobility (MM)". Accessed 24 February 2024. <https://www.pesco.europa.eu/project/military-mobility/>.
- Politico EU. 2024. "Netherlands pledges six extra F-16 fighter jets to Ukraine", February 5. <https://www.politico.eu/article/netherlands-pledges-six-extra-f-16-fighter-jets-to-ukraine/>.
- Raik, Kristi, Steven Blockmans, Anna Osypchuk, and Anton Suslov. 2024. "EU Policy towards Ukraine: Entering Geopolitical Competition over European Order". *The International Spectator* 59(1): 39–58. DOI:10.1080/03932729.2023.2296576.
- Reuters. 2023a. "Germany to send Leopard tanks to Kyiv, allow others to do so – sources", January 24. <https://www.reuters.com/world/europe/germany-send-leopard-tanks-kyiv-allow-others-do-so-spiegel-2023-01-24/>.
- Reuters. 2023b. "Czechs have sent 89 tanks, hundreds of pieces of heavy machinery to Ukraine -PM", February 22. <https://www.reuters.com/world/europe/czechs-have-sent-89-tanks-hundreds-pieces-heavy-machinery-ukraine-pm-2023-02-22/>.
- Rutigliano, Stefania. 2023. "Ukraine Conflict's Impact on European Defence and Permanent Structured Cooperation (PESCO)". *European Papers – A Journal on Law and Integration* 8(2): 765–777. DOI: 10.15166/2499-8249/686.
- Szép, Viktor. 2020. "New intergovernmentalism meets EU sanctions policy: the European Council orchestrates the restrictive measures imposed against Russia" *Journal of European Integration* 42(6): 855–871, DOI: 10.1080/07036337.2019.1688316
- The International Institute for Strategic Studies. 2023. *The Military Balance 2023 – The Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics*. London: Routledge.
- Theofilis, Andreas. 2022. "Trends on the composition of Permanent Structured Cooperation projects and relevant effects on EU Strategic Autonomy: an institutionalist approach". *On-line Journal Modelling the New Europe* 12(38): 76–105. DOI: 10.24193/OJMNE.2022.38.04.
- Vukčević, Dejana. 2015. „Bezbednosna i odbrambena politika EU: međuvladin supranacionalizam?". *Administracija i javne politike* 1(1): 103–120.

Milan IGRUTINOVIĆ, Slađana ĆURČIĆ

THE STRENGTH OF THE INTERGOVERNMENTAL PRINCIPLE IN THE COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY AND THE WEAKNESS OF THE EU'S STRATEGIC AUTONOMY AMBITIONS IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN CRISIS

Abstract: Since the beginning of Russia's open military attack on Ukraine in February 2022, the European Union has introduced thirteen new packages of economic sanctions against Russia. Moreover, in addition to direct economic aid to Kyiv, Brussels and a number of member states have pursued a policy of sending military aid in various forms, mostly in accordance with their own assessments of security interests and available capabilities. The EU established a military assistance mission (EUMAM Ukraine) and began to use part of the existing programs, such as the European Peace Facility, for the purpose of equipping the Ukrainian army. In addition, the perception of Russia as a long-term threat is increasingly influencing new plans in the field of military industry and future armaments. In this paper, we want to analyse the cooperation of these steps taken by the EU and which member states take independently or (and) in cooperation through NATO as the dominant military alliance on European soil. Our argument is that the practice of this military crisis shows that member states to a negligible extent tend to use the Common Security and Defense Policy as a framework for their actions, to strengthen and build it in the long term, but tend to use either the bilateral ties - towards Ukraine and among each other, or the existing framework of NATO. This argumentation confirms the postulates of the new intergovernmentalism in the study of CSDP. In political practice, the intergovernmental principle remains dominant in the CSDP domain, and shows that the current practice is not effectively aimed at strengthening the CSDP nor does it provide a new synergistic effect, and that relatively, in the broader balance of power, the EU loses compared to the existing ties within the NATO pact and new flexible forms of bilateral and multilateral cooperation of its member states, outside the CSDP.

Keywords: European Union, war in Ukraine, military aid, defense, NATO, security actorness.

Politička ekologija u senci regionalne bezbednosti: slučaj regiona Esekibo

Miroslav MLADENOVIĆ¹, Miloš TOMIĆ²

Apstrakt: Kontinuirana eksploatacija prirodnih resursa unutar nacionalnih granica jedne države, naročito onih namenjenih proizvodnji energije (nafta, gas, uglj), neizostavno povlači niz pitanja u kontekstu održavanja političke, ekonomske i socijalne stabilnosti. Posmatrano kroz paradigmu teorijskih postavki političke ekologije, benefiti koji se ostvaruju preradom i distribucijom prirodnih resursa uglavnom se dovode u vezu sa efikasnošću čitavog državnog i društvenog sistema, a time i bezbednosti na unutrašnjem i spoljašnjem nivou. Stoga cilj ovog rada jeste deskriptivna analiza uloge prirodnih resursa u narušavanju odnosa Venecuele i Gvajane, tj. teritorijalnog spora oko regiona Esekibo koji ima potencijal da ugrozi regionalnu bezbednost. Zbog složenosti proučavanja istorijskog procesa „sazrevanja“ ovih država i postizanja obostrano prihvatljivog teritorijalnog razgraničenja na kopnu i moru, u radu je primenjena tehnika analize sadržaja, istorijsko-komparativna analiza i tehnika analize narativa. Na osnovu rezultata istraživanja može se zaključiti da trenutne političke i bezbednosne tenzije oko rešenja statusa regiona Esekibo, koji obiluje prirodnim resursima, nemaju kapacitet prerastanja u ozbiljnije konflikte. Stanje nacionalne bezbednosti Venecuele već duži niz godina nije zadovoljavajuće, uključujući i delimičnu spoljnopolitičku izolaciju, dok, s druge strane, vodeće zapadne države (SAD, Velika Britanija) pružaju značajnu podršku teritorijalnoj celovitosti.

Ključne reči: prirodni resursi, razgraničenje, Južna Amerika, teritorijalni spor, bezbednost.

¹ Faculty of Security, University of Belgrade, Full Professor, m.mladenovic@fb.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-8831-9582>

² Faculty of Security, University of Belgrade, Assistant Professor, Editor-in-Chief of the journal "Savremene studije bezbednosti" (Contemporary Security Studies), milos.tomic@fb.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-5121-8091>.

Mišljenja i zaključci izneti u radu odražavaju lični stav autora, a ne stav institucije u kojoj su zaposleni.

Uvod

Politička ekologija, kao relativno noviji multidisciplinarni naučni pravac, većim delom oslanja se na teorijske postulate političke ekonomije i težnju ka razumevanju odnosa između distribucije političke, ekonomske i vojne moći, s jedne strane, i eksploatacije prirodnih resursa, s druge strane. Naime, fosilna goriva, rude retkih minerala, kao i drugi egzistencijalni resursi (poput vode i hrane) predstavljaju objekt prisvajanja koje društvo eksploatiše, prerađuje, distribuirati i na kraju troši (Bridge 2011). Međutim, u spornim društvenim kontekstima prirodni resursi mogu generisati sukobe, naročito zbog činjenice da su troškovi i koristi od eksploatacije resursa nejednako raspoređeni (Watts 2004; Bebbington 2012; Tomić 2023). Shodno tome, političku ekologiju možemo dovesti u vezu sa studijama bezbednosti, imajući u vidu da istraživanje bezbednosnih pojava, između ostalog, podrazumeva identifikovanje, kao i analizu odnosa subjekta bezbednosti (pojedinaac, društvo, država i međunarodna zajednica) i prirodnih ekosistema. Postoji značajan broj teorijskih i empirijskih naučnih radova³ čiji je predmet istraživanja proučavanje kauzalnosti benefita koji se ostvaruju eksploatacijom prirodnih resursa i projekcije političke i ekonomske moći (prvenstveno jedne države, a potom i drugih subjekata međunarodnih odnosa).

Cilj ovog rada jeste analiza dinamike odnosa u procesu razgraničenja Bolivarske Republike Venecuele i Gvajane, s posebnim fokusom na značaj i ulogu prirodnih resursa na području Esekiba u kontekstu mogućeg narušavanja regionalne i međunarodne bezbednosti. Na osnovu trenutne političke i bezbednosne situacije i interesa mnogih razvijenih država i njihovih korporacija koje se bave eksploatacijom resursa (SAD, Velika Britanija, Narodna Republika Kina, Izrael, Francuska, Kanada), razmatranje statusa regiona Esekibo predstavlja relevantnu temu za međunarodnu zajednicu. Štaviše, promena globalne bezbednosne paradigme, koja se dovodi u vezu s pokretanjem specijalne vojne operacije u Ukrajini, dodatno je uticala na koherentnost međunarodne zajednice i održivost postojećih rešenja unutardržavnih sporova.⁴ Zbog složenosti geopolitičkih odnosa spomenutih južnoameričkih država i ostvarivanja projektovanog cilja istraživanja, u radu je primenjena je istorijsko-komparativna analiza, tehnika analize sadržaja dokumenata, kao i analiza narativa ključnih subjekata bezbednosti.

³ Kao na primer: Koubi et al. 2014; Bruch et al. 2016; Ali and Cederman 2022.

⁴ O uticaju ukrajinske krize na bezbednost savremenog sveta pogledati u Jović-Lazić i Lađevac 2017.

Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

Teorijski posmatrano, predmet ovog istraživanja može se svrstati u interdisciplinarnu oblast političke ekologije, imajući u vidu da je potrebno precizno opisati specifičnu vezu koja se uspostavlja između „društvenih okolnosti i uslova životne sredine“ (Adams & Hutton 2007). Kada je reč o društvenim okolnostima, neophodno je obratiti pažnju na potrebu za političkom i ekonomskom dominacijom regionalnih i globalnih aktera (najpre država kao bazičnog subjekta međunarodnih odnosa) koja se u ovom slučaju ostvaruje kroz eksploataciju prirodnih resursa. Takođe, politička ekologija integriše ljudsku geografiju, ruralnu sociologiju, političke nauke, studije životne sredine i antropologije (Adams & Hutton 2007), i naravno nauke (studije) bezbednosti kao derivata međunarodnih odnosa.

Valker (Walker 2005, 74) navodi da su epistemološki koreni političke ekologije veoma raznoliki i mogu se pronaći u ranim spisima koji su „fokusrili na nejednake odnose moći, sukobe i kulturnu modernizaciju u okviru globalne kapitalističke političke ekonomije kao pokretačke snage u preoblikovanju i destabilizaciji ljudskih interakcija sa fizičkim okruženjem“. Pojedini autori (Bryant & Bailey 1997; Peet & Watts 2010) objašnjavaju da pored moralne brige za različite uticaje koje ekonomski, politički i ekološki procesi mogu imati na različite grupe, politička ekologija se, između ostalog, bavi skretanjem pažnje na diferencirane odgovornosti unutar ovih procesa. Generalno posmatrano, naglašava se nesrazmerna odgovornost koju poseduju moćne nacije i drugi akteri, kao i odgovarajući uticaj koji osećaju siromašniji akteri kojima često nedostaju neophodni resursi ili pristup političkoj moći da bi osporili procese i postigli zadovoljavajuću pravdu (Bryant & Bailey 1997; Peet & Watts 2010).

S druge strane, za razliku od klasičnog „strukturalističkog“ pogleda na biofizičko okruženje, koje se baštini na idejama o postojanju arene ili prostora u kojoj se odvijaju konstantne borbe za resurse, tj. njihovu kontrolu, u političkoj ekologiji fokus je usmeren na dublje društveno-ekološke odnose (Zimmerer & Bassett 2003). Dakle, komunikacija je dvosmerna, odnosno razmatra se:

1. kako posebnosti prirodnih resursa i životne sredine (npr. količina nafte i gasa, minerala, ruda zlata) mogu oblikovati društvenu, ekonomsku, političku i institucionalnu dinamiku na određenim mestima, vremenskom periodu i konkretnim društvenim grupama;
2. kako su oblikovani sami resursi, ekosistemi i zajednice na koje takođe utiču društvene, ekonomske, političke i institucionalne dimenzije (Zimmerer & Bassett 2003; Bakker & Bridge 2006; Heynen et al. 2007).

Stručnjaci u domenu političke ekologije ističu složene istorijske procese, kao i identitetske osobine određenih grupa nastalih kroz interakciju društva i prirode.

Nasuprot tome, pozitivistička shvatanja polaze od pretpostavke da interakcije između ljudi i prirode u osnovi počivaju na tehno-razvojinim narativima o efikasnosti (produktivnosti) resursa i kapacitetima njihovog upravljanja (Bridge 2007; Peluso 2012). Na osnovu ovih teorijskih tvrdnji, Bebbington (Bebbington 2012) zaključuje da je način kojim ljudi pristupaju interakciji sa životnom sredinom i resursima neizbežno sporan i zapravo inherentno politički.

Poslednjih nekoliko godina u okviru političke ekologije razvija se relativno noviji naučno-istraživački pristup koji dovodi u vezu energetske bezbednosti (kao društveno zavisnu kategoriju) i prirodne resurse (odnosno, analizirano kroz prizmu ekologije – njihovu raspoloživost). Posmatrano u ovom društvenom kontekstu, istraživački fokus usmerava se na analizu potencijalnih sukoba, imajući u vidu da su troškovi i koristi od proizvodnje nejednako raspoređeni⁵ (Peet & Watts 2010; Bebbington 2012). Osim toga, problem iscrpljivanja resursa na globalnom nivou povezan je sa sve izraženijim poremećajima klimatskih uslova koji kumulativno doprinose ranjivosti ekonomskog stanja velikog broja država. Pitanje stabilnosti eksploatacije (proizvodnje), prerade i distribucije energenata razmatra se na strateškom nivou, naročito ako se ima u vidu međuzavisnost mnogih državnih sektora od ekonomskog, socijalnog i političkog do vojnog i bezbednosnog. Spomenuti uzročno-posledični odnosi koji se javljaju između raspoloživosti prirodnih resursa i društvenog blagostanja predstavljaju ključni segment u definisanju unutrašnjih i spoljnih prioriteta nacionalnih država, kao i jednu od glavnih agendi političkih lidera. Upravo slučaj rešavanja statusa regiona Esekibo pokazuje svu složenost odnosa nacionalnih, regionalnih i međunarodnih aktera koji su zainteresovani za kontrolu obilja prirodnih resursa prisutnih na ovom području.

Neophodno je naglasiti da se u literaturi iz oblasti međunarodnih odnosa ne može pronaći jasna distinkcija između pojmova Južna i Latinska Amerika. Međutim jedan broj autora (Pérez-Mejía 2004; Smith 2005) napominje da se pojam Latinska Amerika odnosi na čitav kontinent Južne Amerike zatim Centralnu Ameriku kao i Karipska ostrva, odnosno jedan širi geografski prostor koji karakteriše upotreba romanskih jezika. Aktivnija upotreba termina Latinska Amerika počinje u vreme vladavine Napoleona Bonaparte i njegove politike održavanja kolonijalne vlasti u ovom delu sveta (Burkholder 1994). Mignolo (2009, 58) naglašava da se ideja o Latinskoj Americi, koja se pojavila u drugoj polovini 19. veka, većim delom razlikovala od ideje „Latinidada“ (Latinidad), „Latiniti“ (Latinity) i „Latinitée“ (Latinité) koju je snažno promovisala Francuska. Naime, „Latinidad“ je ideologija pod kojom se identitet bivših

⁵ U literaturi iz oblasti političke ekologije i ekološke bezbednosti može se uočiti tendencija pojedinih istraživača da analiziraju negativne uticaje nedostatka resursa na urbanu populaciju (urbani politički ekolozi).

španskih i portugalskih kolonija smešta (od starosedelaca kao i od Evropljana) u novi moderno kolonijalni svetski poredak (Mignolo 2009). Ideja o „Latinidadu“ „puštena“ je u javni diskurs sa zadatkom ponovnog iscrtavanja razlike između imperijalnih sila, imajući u vidu da se tokom 19. veka interesi velikih sila pomeraju ka severu (Mignolo 2009). Francuska, kao zemlja koja je pristupila reformaciji, našla se u istom taboru kao i Engleska koja je upravo pokorila Indiju i delove Afrike dok su im se putevi kontrole komercijalnih tržišta u Južnoj Americi, uveliko ukrstili (Mignolo 2009). Na kraju Mignolo (2009) zaključuje da „Latinidad“, posmatrano iz evropske perspektive, predstavlja transnacionalni identitet koji ujedinjuje južne zemlje koje sebe smatraju direktnim naslednicima Rimskog carstva sa „latinskim“ etnosom koji ugrađen u latinski jezik i potomstvo naroda (francuski, italijanski, španski, portugalski). Dakle, Latinska Amerika kao jedan specifični entitet integriše niz istorijskih, kulturoloških, političkih i jezičkih elemenata više država, među kojima su i Venecuela i Gvajana. S druge strane, Santander (2007) objašnjava da se južnoamerički potkontinent nalazi južno od Panamskog kanala, koji prelazi tanku centralnoameričku prevlaku i omogućava brodovima da stignu do Atlantika i Pacifika bez obilaska rta Horn, na južnom kraju kontinenta. Južna Amerika se prostire na 17.840.000 km² (gde se, između ostalog, nalaze 12 država), što ovaj kontinent svrstava na četvrto mesto po površini u svetskom rangu posle Azije, Afrike i Severne Amerike (Santander 2007). U proseku, Južnu Ameriku naseljava oko 380 miliona ljudi koji koriste preko 600 jezika grupisanih u 115 različitih lingvističkih porodica (Santander 2007).

Radi postizanja projektovanog cilja istraživanja u ovom radu primenjena je tehnika istorijsko-komparativne analize dinamike odnosa Venecuele i Gvajane u periodu od prve polovine 19. veka pa do danas, zatim tehnika analize sadržaja niza dokumenata (naučnih i nastalih u druge svrhe, kao npr. novinski članci, saopštenja), kao i tehnika analize narativa ključnih nacionalnih i međunarodnih političkih aktera. Opređenje autora za delimično kombinovan kvalitativan i kvantitativni istraživački dizajn treba da omogući sticanje sveobuhvatnog uvida u predmet istraživanja i postizanje naučno relevantnih rezultata, koji će moći da se iskoriste za buduće projekcije i prognoze stanja regionalne bezbednosti na drugim delovima sveta sa sličnim geopolitičkim osobenostima.

Istorijski proces razgraničenja Venecuele i Gvajane

Kolonijalno nasleđe Južne Amerike, kao i ostalih kontinenata, obeleženo je dugotrajnim teritorijalnim sporovima država sa izvesnim političkim, ekonomskih i socijalnim konotacijama. Prema mišljenju Odena Ismaila (Odeen Ishmael) (2013, 78)

sukob oko granice između Gvajane i Venecuele formalno je započet odlukom britanske vlade iz novembra 1840. godine, kojom je upućena ekspedicija za prikupljanje topografskih podataka koji su neophodni za iscrtavanje jasnih linija razgraničenja. Međutim, iako je rukovodilac istraživačkog tima Robert Herman Šomburg (Robert Hermann Schomburgk) predložio putanju granične linije sa Venecuelom (Karta 1), prvobitni tvorc tadašnjih granica bili su holandski kolonijalni upravitelji čija je trgovinska delatnost sa SAD zahtevala bezbedan pristup i kontrolu reke Kjume (Odeen 2013).

Šomburgov predlog buduće linije razgraničenja Venecuela odbacuje pod argumentom da je istraživanje britanske vlade obuhvatilo i teritoriju zapadno od reke Esekibo gde su oni uspostavili svoju suverenu vlast (Odeen 2013). Nakon diplomatskih pregovora sa Vladom Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske (nadalje: UK, Ujedinjeno Kraljevstvo ili Velika Britanija), zvaničnici Venecuele predlažu potpisivanje sporazuma o granici uz prethodno premeravanje i demarkacije. Štaviše, Venecuela je tvrdila da region Esekibo predstavlja prirodnu granicu sa Britanskom Gvajanom, te da su britanski kolonizatori posedovali vrlo malo teritorije izvan te reke (Odeen 2013, 103). Nasuprot tome, britanska vlada nije prihvatila upućene predloge o odbacivanju takozvane „Šomburgove linije“ bez mogućnosti bilo kakve vrste arbitraže. Upravo iz tog razloga Venecuela je 1887. godine sa UK i zvanično prekinula diplomatske odnose.

Karta 1: Karta Britanske Gvajane iz 1840. godine

Izvor: Schomburgk 1840.⁶

⁶ Konsultovati bibliografiju za više informacija u pogledu ovog izvora.

Pomoć u rešavanju spora zatražena je 1877. godine od Sjedinjenih Američkih Država, kao potencijalnog arbitra u narastajućem sukobu između Venecuele i Britanske Gvajane (Donovan 2004). U tom periodu spoljna politika SAD fokusirala se na pojedine delove Latinske Amerike, sa obrazloženjem daljeg sprečavanja agresivne britanske politike u tom regionu (Donovan 2004; Odeen 2013). Predsednik Stiven Grover Klivlend (Stephen Grover Cleveland) dodatno je ohrabrivao Kongres SAD da usvoji rezoluciju kojom se predviđa formiranje granične komisije sa zadatkom rešavanja teritorijalnog spora. Rezolucija je jednoglasno usvojena u oba doma Kongresa SAD i 20. februara 1895. godine predstavljena je kao zakon na osnovu koga se predviđa formiranje granične komisije (Donovan 2004; Odeen 2013). Shodno tome, arbitražna SAD u sporu između Venecuele i Britanske Gvajane može se tumačiti i kao pokušaj dobijanja dominantnog položaja u kontroli Kariba i Latinske Amerike, odnosno uspostavljanje statusa međunarodne sile (Donovan 2004).

Značajan pomak u diplomatskim odnosima Velike Britanije i Venecuele učinjen je 1897. godine kada je potpisan Ugovor o arbitraži (takozvani Vašingtonski ugovor) na osnovu koga je uspostavljen poseban tribunal sa zadatkom potpunog, tačnog i konačnog poravnanja između strana potpisnica (Donovan 2004). Nakon potpisivanja ugovora, američka granična komisija zvanično je ukinuta, dok su prikupljeni materijali o sprovedenoj analizi holandske okupacije Esekiba dostavljeni Venecueli radi priprema za izlaganje na novouspostavljenom Tribunalu 1899. godine u Parizu (Odeen 2013).

Izlaganja predstavnika Venecuele uglavnom su se odnosila na period uspostavljanja kontrole Velike Britanije nad Gvajanom 1814. godine, s jasnom kolonijalnom granicom na reci Esekibo. Pored toga, istaknute su činjenice da su različite mape sa granicom štampane u Londonu i Venecueli jasno prikazivale reku Esekibo kao prirodnu barijeru koja se podudara sa originalnom linijom Šomburga iz 1835. godine. Naročito je istaknuta kao dokaz podudarnost linija razganičenja pre nego što je Šomburg dokazao svoju pristrasnost prema britanskim interesima (Donovan 2004). S druge strane, Britanci iznose tvrdnju da su nasledili holandska okupirana područja i to reku Esekibo, Mazaruni, Kjuni, Moruka, Pomerun, Vaini, Barima, Amakura i područje između reka Amazon i Orinoko koje je korišćeno za trgovinu sa SAD (Odeen 2013). Spomenuta tvrdnja britanskih kolonijalnih vlasti zasnovana je isključivo na principu efektivne okupacije (principle of effective occupation) koji se često primenjuje u međunarodnom pravu.

Nakon opsežnih rasprava, Arbitražno veće 4. oktobra 1899. godine donosi odluku o demarkaciji Venecuele i Britanske Gvajane (Velike Britanije). Najveće teritorijalno širenje ostvarila je britanska kolonijalna uprava imajući u vidu da se u njenom posedu našlo više od 20% regiona Esekibo odnosno 45.000 od 53.000 spornih kvadratnih milja (Donovan 2004). Iako su vlasti Venecuele izražavale svoje

nezadovoljstvo, odluka je prihvaćena kao konačna, tj. bez mogućnosti bilo kakve rasprave o njenoj zvaničnoj primeni. Štaviše, Venecuela i Velika Britanija uspostavljaju zajedničku Graničnu komisiju s ciljem daljeg preciznijeg istraživanja demarkacionog područja (Odeen 2013). Graničnu liniju, koju je Komisija predstavila 1905. godine, prihvataju obe strane smatrajući da su nacionalni interesi donekle ispunjeni, tim pre što je izbegnut regionalni (a potencijalno i međunarodni oružani) sukob, naročito zbog posrednog učešća drugih međunarodnih aktera.

Memorandum Maleta Prevosta (Mallet Prevost), jednog od člana Granične komisije osnovane od strane SAD, ukazuju na tvrdnje da je odluka Tribunala zapravo rezultat političkog dogovora između Velike Britanije i Rusije (Odeen 2015). Na sličnu situaciju ukazuje i historičar Vilijam Kalen Denis (William Cullen Dennis) napominjući da je dogovor iz 1899. godine validan, *ali* metode „političkog kompromisa“ koje se koriste treba da budu zabranjene u budućem arbitražnom postupku (Donovan 2004, 677). S druge strane, američki historičar Klifton Čajld (Clifton Child), na osnovu analize zapisa Tribunala koje su se razmenjivale na relaciji Njujork, London i Sankt Petersburg tokom perioda sudskog razgraničenja, navodi da „ne postoji nijedan dokument koji bi ukazivao na dogovor između Velike Britanije i Rusije na koji je upozorio Prevost“ (Donovan 2004, 677). Shodno tome, različite vlade Venecuele bile su nepokolebljive kada je reč o Prevostovom memorandumu i zahtevu za poništenje arbitraže iz 1899. godine, u skladu s odredbama međunarodnog prava.

U trenutku objavljivanja memoranduma Maleta Prevosta, venecuelanske vlasti sprovode opsežno geomorfološko istraživanje⁷ čiji rezultati pokazuju visok stepen prisustva mineralnih materija, poput gvožđa, nafte i mangana u zapadnom delu Gvajane, a najviše u regionu Esekibo (Donovan 2004). S tim u vezi primetno je povećanje uticaja desničarskih političkih partija sa primarnom agendom „vraćanja“ regiona Esekibo, čime se potvrđuju teorijske pretpostavke političke ekologije o nužnoj suverenizaciji (nacionalizaciji) prirodnih resursa.

Proglašenje nezavisnosti Gvajane, šezdesetih godina 20. veka, dodatno je uvećalo političke ambicije Venecuele za proširenjem svoje teritorije na zapadni deo regiona Esekibo. Podrška nezavisnosti susedne države uslovljena je preispitivanjem odluke Tribunala o arbitraži iz 1899. godine, pri čemu je prvi korak venecuelanskih vlasti bio upućivanje memoranduma za rešavanje graničnog spora generalnom sekretaru UN tokom 1962. godine. Kako se neizvesnost oko kontrole Esekiba sve više konkretizovala radikalnim potezima obe strane, Velika Britanija, kao vodeći međunarodni akter u Latinskoj Americi, primorava predstavnike Venecuele i Gvajane na potpisivanje Sporazuma o rešavanju kontroverzi između

⁷ U istraživanju su učestvovala visokoprofitabilne kompanije iz SAD.

zainteresovanih strana 17. februara 1966. godine (Donovan 2004). Sporazumom je predviđeno intervenisanje generalnog sekretara UN u pronalasku mehanizma za rešavanje graničnog spora u slučaju da strane nisu u mogućnosti da samostalno usaglase svoje stavove. Međutim, implementacija Sporazuma je potpuno izostala, naročito nakon odluke Vlade Venecuele kojom se upućuju vojne snage sa zadatkom kontrole ostrva Ankoko na reci Kjuni.

Sledeći pokušaj rešavanja teritorijalnog spora zabeležen je 18. juna 1970. godine kada su Venecuela, Gvajana i Velika Britanija postigle sporazum o dvanaestogodišnjem moratorijumu na granične nesuglasice, nazvan Protokol iz Port of Spejna (Port-of-Spain Protocol) (PSP 1971). Međutim, Sporazum je prekršen 1980. godine oružanim incidentom između vojske Gvajane i Venecuele na ostrvu Ankoko. Osim toga, ekonomski problemi Gvajane, tj. pad društvenog dohotka i projekat izgradnje hidroelektrane u blizini zapadne granice (severozapadni deo Esekiba), ohrabрили su Venecuelu da izvrši diplomatski pritisak u nastojanju da reši pitanje statusa regiona Esekibo u svoju korist.

Izostanak pronalazjenja kompromisnog rešenja graničnog spora praćen je konstantnim rizikom izvesne eskalacije oružanog sukoba na regionalnom i međunarodnom nivou. Upravo iz tog razloga Venecuela i Gvajana pribegavaju mehanizmima arbitraže unutar Ujedinjenih nacija i Međunarodnog suda pravde. Prva faza pregovora, koju je pokrenuo specijalni izaslanik UN-a Alister Mekintajer (Alister McIntyre), obeležena je postepenim poboljšanjem diplomatskih odnosa dve strane. Međutim, već u narednoj fazi kojom je rukovodio izaslanik Olive Djakman (Olive Jackman) dolazi do suprotstavljanja oko suverene kontrole regiona Esekibo i definisanja pomorske granice Venecuele,⁸ odnosno ekskluzivne ekonomske zone koja se poprilično uskraćuje Gvajani.⁹ Poslednju fazu pregovora pod pokroviteljstvom UN-a predvodio je Norman Grivan (Norman Girvan), sa izostankom bilo kakvih povoljnih diplomatskih rezultata i prevazilaženja ekstremnih antagonizama dve nacije oko procesa demarkacije i kontrole regiona Esekibo.

Dinamiku odnosa Venecuele i Gvajane poslednje dve decenije 21. veka, i pored izvesnih pozitivnih ustupaka (npr. Zajednička deklaracija iz Argilea za dijalog i mir između Gvajane i Venecuele),¹⁰ potpuno je promenila odluka venecuelanskih vlasti da krajem 2023. godine sprovedu referendum o pripajanju regiona Esekibo

⁸ Granica predstavlja rezultat dogovora između Venecuele i Trinidada i Tabaga iz 1990. godine

⁹ Sporazum PetroKaribe samo je delimično ublažio zaoštrene odnose i omogućio Venecueli da savlada međunarodnu diplomatsku blokadu.

¹⁰ Ovom Deklaracijom obe strane se obavezuju na poštovanje bilateralnih odnosa i nepreduzimanje bilo kakvih nasilnih sredstava u rešavanju višedecenijskog graničnog spora na kopnu i moru.

nacionalnoj teritoriji. Naime, administracija predsednika Nikolasa Madura (Nicolás Maduro) sprovela je 3. decembra 2023. godine konsultativni referendum radi izjašnjavanja građana o budućoj politici države prema regionu Esekibo. Referendum je podrazumevao odgovor na sledećih pet pitanja:¹¹

1. Da li se slažete da se na svaki način, u skladu sa zakonom, odbaci linija koja je lažno nametnuta Pariskom arbitražnom presudom iz 1899. godine, a koja nastoji da nas liši našeg Gvajanskog Esekiba?
2. Da li podržavate Ženevski sporazum iz 1966. godine kao jedini važeći pravni instrument za postizanje praktičnog i zadovoljavajućeg rešenja za Venecuelu i Gvajanu, u vezi sa sporom oko teritorije Gvajanskog Esekiba?
3. Da li se slažete sa istorijskim stavom Venecuele da ne priznaje jurisdikciju Međunarodnog suda pravde za rešavanje teritorijalnog spora oko Esekibo Gvajane?
4. Da li se slažete da se svim sredstvima, u skladu sa zakonom, suprotstavi pretenzijama Gvajane da jednostrano raspolaže morem koje je predmet razgraničenja, na nezakonit način i kršeći međunarodno pravo?
5. Da li se slažete sa stvaranjem države Gvajana Esekibo i izradom ubrzanog plana za integralnu pažnju sadašnjeg i budućeg stanovništva te teritorije, koji uključuje, između ostalog, davanje venecuelanskog državljanstva i lične karte, u skladu sa Ženevskim sporazumom i međunarodnim pravom, a samim time inkorporirajući pomenutu državu u mapu venecuelanske teritorije (Moleiro 2023)?

Najveći bezbednosni izazov za region predstavlja najava osnivanja države pod nazivom Gvajana Esekibo, a zatim i pripajanje teritorije i stanovništva ostatku Venecuele. U vezi sa tim, predsednik Maduro nalaže državnim naftnim kompanijama da preduzmu niz aktivnosti oko upravljanja resursima na „novim“ kopnenim i pomorskim teritorijama. Najavljenju vojnu podršku venecuelanskim državnim organima u sprovođenju kontrole nad prirodnim resursima na području Esekiba, Gvajana procenjuje kao „egzistencijalnu pretnju“ nacionalnoj bezbednosti za čije će neutralisanje tražiti pomoć svojih međunarodnih saveznika, naročito od Sjedinjenih Američkih Država. Međutim, snažnom političkom propagandom, koja je sprovedena putem svih medijskih sredstava (televizija, štampa, društvene mreže), venecuelanske vlasti uspevaju da mobilišu veći broj građana da izađu na najavljeni referendum.

Uprkos snažnim protestima Gvajane i pojedinih velikih sila (SAD, Velika Britanija), rezultati koje je objavio Nacionalni izborni savet navode da je ukupno 90% građana izašlih na referendum podržalo aneksiju regiona Esekibo (Moleiro 2023). Izjava predsednika Madura da je „pokrenuta nova era borbe za naš Gvajana Esekibo“ sa „vraćanjem istorijskih prava Venecuele“, izazvala je niz oštrih diplomatskih reakcija

¹¹ Samostalni prevod autora.

gvajanskih vlasti. Štaviše, upozorenje potpredsednika Gvajane Barata Džagdea (Bharrat Jagdeo) da „bilo koji agresivan akt neće proći nekažnjeno i da je njegova vlada obezbedila široku međunarodnu podršku“, dodatno je povećala bezbednosne tenzije u ovom delu Južne Amerike (Foreign policy 2023). Pored toga Međunarodni sud pravde je izdao saopštenje u kome se pozivaju vlasti Venecuele da se „suzdrže od bilo kakve aktivnosti koje bi promenile *status quo* u Esekibo regionu“ (BBC 2023). Osim političkih i bezbednosnih posledica, rešavanje teritorijalnog spora Venecuele i Gvajane oko Esekiba praćeno je nezavidnom ekonomskom situacijom unutar obe države, koja bi se, prema mišljenju njihovih zvaničnika, rešila suverenom eksploatacijom obilja prirodnih resursa prisutnih na ovom području.

Prirodni resursi u senci geopolitičkog nadmetanja oko regiona Esekibo

Geografski posmatrano region Esekibo (nazvan po istoimenoj reci koja protiče čitavom njegovom dužinom) se prostire na 160.000 kvadratnih kilometara, što je 75% ukupne nacionalne teritorije Gvajane. Na tom prostoru nalazi se više od 300.000 stanovnika mahom iz različitih etničkih odnosno autohtonih grupa¹² naseljenih u dolini reke Esekibo (Ministry of Local Government and Regional Development 2024). S obzirom na povoljan geoprостorni položaj i klimatske uslove, područje Esekiba prepoznatljivo je po izrazito bogatom biodiverzitetu i prisustvu niza raznovrsnih prirodnih resursa od čije eksploatacije, u krajnjoj liniji, zavisi dobar deo ekonomskog razvoja Gvajane (npr. poljoprivreda, turizam, proizvodnja energenata).

Prema podacima Ministarstva prirodnih resursa Gvajane, na širem području sliva reke Esekibo potvrđeno je značajno prisustvo nafte, zlata, dijamanta, boksita, mangana, uranijuma i drugih retkih minerala, kao i obilje drvnih resursa (Ministry of natural resources 2024). Upravo je ovo geološko područje svojevrstan deo tzv. Gvajanskog štita, koji se proteže od Gvajanije u Kolumbiji, Venecuele (gde reka Orinoko čini severnu granicu Štita), Gvajane, Surinama, Francuske Gvajane i Brazila. Poslednjih nekoliko godina države kroz koji prolazi Gvajanski štit unapređuju regionalnu saradnju nastojeći da iskoriste prednosti integracije, a sve u cilju ojačanja ekonomskog i društvenog razvoja (Center for strategic & international studies 2017). Međutim, energetska kriza koja je pogodila čitav svet nakon oružanog sukoba u Ukrajini i uvođenja sankcija Ruskoj Federaciji potpuno je promenila

¹² Neke od tih jesu: Mainstay, Tapakuma, Akawini, Kabakaburi, Karawab, Mashabo, Santa Rosa, Maruranau, Aishalton, Shea, Shulinab and Potarinau.

odnose između mnogih država sa statusom najvećih proizvođača, ali i potrošača različitih vrsta energenata, prvenstveno nafte i gasa.

U istraživanju američke naftne kompanije „Ekson Mobil“, koje je sprovedeno tokom 2015. godine, otkrivene su ogromne hidrokarbonske rezerve naročito nafte (oko 11 milijardi barela) na području od 190 kilometara čitave obale Gvajane, pod nazivom Stabroek blok (ExxonMobil 2015). Budući da se pomenute rezerve nalaze izvan Esekibo regiona, zvaničnici Venecuele nisu pridavali pažnju ovom projektom poduhvatu, ali kako su se istraživanja nastavila sve češće se mogu čuti osporavanja zakonitosti ovih aktivnosti. Naime, Venecuela smatra da se proširenjem istraživačko-eksploatacione naftne zone ulazi u morske granice sporne teritorije, čime se krši međunarodno pravo. U izjavi za medije, predsednik Nikolas Maduro upozorio je „sve kompanije koje posluju u regionu Esekibo i dovode se u vezi sa eksploatacijom minerala i nafte, moraju zaustaviti svoje aktivnosti u roku od tri meseca“ nakon sprovedenog referenduma (El Pais 2023). S druge strane, predsednik Gvajane Irfan Ali (Irfan Ali) izjavio je da kompanije ne treba da strahuju za svoj rad i da će njegova administracija „osnažiti strane investitore da što više ulažu koliko god hoće“ (El Pais 2023). Problem oko eksploatacije nafte često se dovodi u vezu sa međunarodnim odnosima, imajući u vidu da kompanije koje se angažuju za taj posao dolaze iz visoko razvijenih i međunarodno uticajnih država.

Treba napomenuti da prema zvaničnim podacima Ekson Mobil proizvodi oko 600.000 barela nafte dnevno (nakon uspešnog bušenja više od 40 bušotina u regionu Esekibo u Gvajani). Godišnji prihodi od eksploatacije nafte dostižu čak milijardu američkih dolara, dok će do 2040. godine taj prihod iznositi 7,5 milijardi (Harvard International Review 2023). Prema ovim prognozama, Gvajana – siromašna zemlja sa samo 800.000 ljudi mahom prekrivena prašumom – postaće četvrti najveći proizvođač nafte na moru u svetu (Harvard International Review 2023). Štaviše, konzorcijum Ekson Mobila podneo je ponudu, a zatim i dobio odobrenje za razvoj još tri oblasti u regionu za koje se veruje da sadrže dodatna nalazišta nafte (El Pais 2023). Međutim, projekat eksploatacije nafte uključuje i Hess korporaciju (Hess Corporation), kao i ogranak Kineske ofšor naftne korporacije (China's National Offshore Oil Corporation) koje svojim ulaganjima zapravo svedoče o količini prirodnih resursa na ovom području.¹³ Pored toga, naftne kompanije iz Velike Britanije, Kanade, Izraela, Francuske i Španije pokazuju veliko interesovanje za investiranje u eksploataciju „crnog“ zlata koje se nalazi na teritoriji Esekiba.

¹³ Osim ovih kompanija tu su prisutne i sledeće: Anadarko, CGX Energy, Ratio Oil, Repsol, Tullow. Treba napomenuti da je NR Kina jedna od najvećih kupaca nafte, gasa i rude zlata koja se eksploatiše u Venecueli, pri čemu je ukupan iznos transakcije u 2010. godini iznosio blizu 150 milijardi dolara. Prema javno dostupnim podacima u Venecueli trenutno boravi oko 500.000 državljana NR Kine.

Pored većih nalazišta nafte i gasa potencijalna aneksija regiona Esekibo omogućila bi Venecueli kontrolu široke hidrografske mreže, imajući u vidu da reka Esekibo sa svojom deltom na Atlantiku zatim reke Kjuni, Rupununi, Mazaruni i Potaro (uključujući i jedan od najvećih vodopada na svetu Kaieteur) većim delom protiču kroz ovo sporno područje. Zapravo, oko 300 kilometara „nove“ obale i 40 kilometara okeanskih voda omogućile bi niz benefita Venecueli, naročito u pogledu naplate carinskih taksi, ribolova, turizma i naravno strateške bezbednosti. Štaviše, izuzetno plodno zemljište u dolinama ovih reka omogućava proizvodnju većih količina namirnica kao što je pirinač, šećer i razne vrste voća koje se izvoze na svetska tržišta, čime je udeo poljoprivrede u BDP-u Gvajane dvocifren.

Prognoza stanja regionalne bezbednosti Južne Amerike u eri multipolarnosti

Referendum o pripajanju regiona Esekibo pokrenuo je niz pitanja o mogućim bezbednosnim posledicama ovog jednostranog postupka venecuelanskih vlasti, protivno postignutim međunarodnim sporazumima (Ženevski sporazum). Očigledna ugroženost regionalne bezbednosti privukla je pažnju mnogih država čiji se interesi (politički, ekonomski i vojni) posredno ili neposredno dovode u vezu sa čitavim procesom razgraničenja Venecuele i Gvajane.

Poslednjih nekoliko godina pitanje statusa regiona Esekiba često se koristi kao instrument populističke politike zvaničnika Venecuele, posebno u trenucima izborne kampanje.¹⁴ Naime, predsednik Maduro, tokom svog obraćanja medijima, najavio je pokretanje istrage o finansiranju opozicije dovodeći ih u vezu sa kompanijom Ekson Mobil, koja je prva otkrila naftne rezerve u Gvajani (Center for strategic & international studies 2023). Zapravo, Maduro je objavio naloge za hapšenje nekoliko pojedinaca po ovom osnovu, uključujući i tri člana tima vodećeg opozicionog kandidata Marije Korine Mačado (Center for strategic & international studies 2023). Ovo ne samo da krši duh i slovo sporazuma nedavno potpisanih na Barbadosu, koji imaju za cilj da podstaknu slobodnije i poštenije izbore 2024. godine, već se takođe radi na omalovažavanju opozicionih lidera kao „izdajnika“, „zaverenika“ koji ne mogu da brane „nacionalne interes“ u Esekibu zbog navodnih finansijskih nepravilnosti (Center for strategic & international studies 2023). Štaviše, Vrhovni sud Venecuele

¹⁴ Redovni predsednički izbori u Venecueli biće održani 2024. godine. Upravo se pokretanje diplomatske krize oko regiona Esekibo dovodi u vezu sa najavljenom kandidaturom predsednika Madura i pokušaja boljeg političkog pozicioniranja.

ratifikovao je presudu iz 2015. godine kojom se saradnici opozicionog lidera i samoproглаšenog predsednika Huana Gvajida (Juan Guaidó) optužuju za korupciju i narušavanje ustavnog poretka. S tim u vezi, jedan od potencijalnih ishoda može biti otkazivanje ili odlaganje predsedničkih izbora pod izgovorom pretnje nacionalnoj bezbednosti, koju predstavlja mogući oružani sukob sa Gvajanom i njenim najmoćnijim vojno-političkim partnerom – Sjedinjenim Američkim Državama.

Politički postupci aktuelnog predsednika Venecuele mogu se analizirati i pomoću strategije kompetencije, teoretičara Tomasa Šelinga. Kompetencija podrazumeva upotrebu ciljane prinude prema objektu (kao što je druga država), pokušavajući pri tome da se promeni ponašanje pretnji silom ili ograničene upotrebe sile (Schelling 1966). Kompetencija je često najuspešnija kada određena država kombinuje pretnju silom sa pozitivnim podsticajima da privuče ciljanu državu u pregovaračku situaciju (Schelling 1966). Shodno tome, moguće bi bilo da predsednik Maduro traži udeo u profitu od nafte koji je ostvaren eksploatacijom u blizini (kopnoj ili morskoj) Esekiba, kroz potencijalno korišćenje ekskluzivne ekonomske zone Gvajane, ili mogućnost da deli teritoriju na kojoj venecuelanske kompanije mogu da obavljaju komercijalne aktivnosti, posluju i ostvaruju profit za aktuelni režim (Center for strategic & international studies 2023). Ovu pretpostavku potvrđuje i odluka o formiranju Petroleus de Venecuela Esekibo (PDVSA-Esequeibo) koja bi bila nadležna za izdavanje odobrenja za istraživanje i eksploataciju nafte i gasa na području „nove“ države Gvajana Esekibo.

Nezavidno socio-ekonomsko stanje unutar obe države (visoka stopa nezaposlenosti, korupcija, organizovani kriminal, siromaštvo, etničke podele, međunarodne sankcije), jedan je od glavnih indikatora nestabilnog bezbednosnog stanja koje u svakom trenutku može eskalirati. Ohrabren rezultatima referenduma, predsednik Venecuele Nikolas Maduro pokreće niz aktivnosti koje imaju za cilj uvođenje potpune kontrole regiona Esekibo. Među posebno problematičnim, iz bezbednosnog aspekta, predstavlja formiranje Komisije za odbranu novoformirane „države“ Gvajana Esekiba, kao i uspostavljanje vojne zone za čiju je kontrolu nadležan general Rodrigez Kabelo, jedan od istaknutih generala koji je prepoznatljiv po odbrani aktuelnog režima. Pored toga, ministar odbrane Venecuele Vladimir Padrino Lopez (Vladimir Padrino López), na naredbu predsednika 7. decembra 2023. godine, imenovao je vojno rukovodstvo koje će biti raspoređeno u regionu Esekibo. Nedugo zatim, u Gvajani je podignuta borbena gotovost vojske i značajan broj pripadnika oružanih snaga raspoređen je duž demarkacione linije uspostavljene odlukom Arbitražnog tribunala iz 1899. godine.

Bezbednosna situacija je dodatno pogoršana saopštenjem Ambasade SAD u kojoj se najavljuju zajedničke pomorske i kopnene vežbe Južne Američke Komande (U.S. Southern Command, SOUTHCOM) i oružanih snaga Gvajane (United States

Embassy in Guyana 2023).¹⁵ Ovome treba dodati i činjenicu da je predsjednik SAD Barak Obama (Barack Obama) još 2015. godine dekretom proglasio Venecuelu za „nesvakidašnju i vanrednu pretnju za nacionalnu bezbednost Sjedinjenih Američkih Država“ (The White House 2015). S tim u vezi, administracija predsjednika Obame uvela je niz restriktivnih mera¹⁶ istaknutim političkim i vojnim akterima bliskih vladajućem režimu u Venecueli, radi, kako se navodi, „poštovanja ljudskih prava, zaštite demokratskih institucija i zaštite finansijskog sistema SAD od nezakonitih finansijskih tokova od javne korupcije u Venecueli“ (The White House 2015). Upravo se na ovom slučaju rešavanja statusa Esekiba može identifikovati sprega obavestajnih, vojnih i ekonomskih aktivnosti SAD, u cilju obezbeđivanja nacionalnih interesa, tj. nesmetane eksploatacije prirodnih resursa. Trenutna situacija jasno potvrđuje iznete pretpostavke, imajući u vidu da kompanija Ekson Mobil (sa središtem u SAD) nije obustavila svoje istraživačke programe eksploatacije energenata u Gvajani, već se planiraju i još veći investicioni projekti.

Pored navedenog, i Velika Britanija je rasporedila svoje ratne brodove u luke Gvajane radi, kako se navodi, „pomoći partnerskim državama u održavanju mira i regionalne bezbednosti“. S druge strane, Brazil je takođe rasporedio deo svojih oružanih snaga u Boa Vistu (glavnom gradu države Roraima, koja se nalazi na granici sa Venecuelom i Gvajanom). Reakcija zvaničnika Brazila na moguće ugrožavanje regionalne bezbednosti dovodi se u vezu sa mogućim zatvaranjem putne veze koje koriste obe države susedi, imajući u vidu da je teritorija Esekiba nepristupačna za transport bilo kakve vojne opreme. Osim toga, zvaničnici Brazila izdali su niz saopštenja u kojima se izražava zabrinutost zbog razmeštaja brodova ratne mornarice Velike Britanije duž obala Gvajane. Ostale države Južne Amerike, uključujući i tradicionalne saveznike Venecuele (kao što su Ruska Federacija i NR Kina) osuđuju bilo kakve vojne aktivnosti, s naglaskom na poštovanje Zajedničke deklaracije iz Argilea (kojom se strane potpisnice obavezuju na preduzimanje nenasilnih sredstava u rešavanju teritorijalnog spora).¹⁷

Generalno posmatrano, aneksija i vojna okupacija Esekiba od strane Venecuele prema trenutnim indikatorima nije održiva, kako zbog međunarodne podrške

¹⁵ Prva bezbedonosna brigada za pomoć Vojske SAD (United States Army 1st Security Force Assistance Brigade (SFAB)) tokom 2022. godine sprovedla je nekoliko zajedničkih vojnih vežbi sa Odbrambenim snagama Gvajane (Guyana Defense Force (GDF)), u cilju poboljšanja interoperabilnosti na taktičkom i operativnom nivou.

¹⁶ Ova vrsta diplomatskih pritisaka praktično se sprovodi još od vremena dolaska Uga Čavesa na vlast krajem prošlog veka.

¹⁷ Iako je na zahtev Gvajane sazvana sednica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, prisutni delagati nisu izdali zvanično saopštenje.

Gvajani tako i zbog spomenute ekonomske krize, političke nestabilnosti i rastuće polarizacije u venecuelanskom društvu kroz sukobe između pristalica Madura i opozicije. Prema podacima iz Indeksa percepcije korupcije iz 2022. godine Venecuela se nalazi na 177 mestu (od ukupnih 180), što je svrstava u visokorizične države (Corruption Perceptions Index 2022). Nestabilno unutrašnje stanje preslikava se i na sistem odbrane države, imajući u vidu da oružane snage Venecuele nisu u stanju da kontrolišu značajan deo nacionalne teritorije koju koriste narko karteli za obavljanje svojih nezakonitih aktivnosti. Uprkos brojnosti oružanih snaga Venecuele (oko 125.000 aktivnih pripadnika, dok Gvajana broji znatno manje u proseku oko 3.000) nije u stanju da savlada gusto pošumljeni prostor Esekiba (Central Intelligence Agency 2024). S druge strane, upotreba vazдушnih i pomorskih oružanih sredstava nije realan scenario zbog oskudnog borbenog arsenala Venecuele. Jedini efikasan način ulaska na područje Esekiba jeste preko Brazila, što otvara niz drugih pitanja političkog i bezbednosnog karaktera.

Brazil je regionalna sila koja predstavlja važan faktor stabilnosti na ovom području i trenutno se protivi eskalaciji oružanog nasilja, naročito zbog očuvanja područja oko reke Amazon kao najvećeg prirodnog resursa (o čemu svedoči i Nacionalna odbrambena politika ove države). Upravo je na insistiranje Brazila 14. decembra 2023. godine organizovan sastanak predsednika Venecuele i Gvajane na Sent Visentu i Granadinima nakon čega je potpisan mirovni sporazum od 11 tačaka koji, pored ostalog, uključuje i obavezu da strane potpisnice neće koristiti vojnu silu, te da će saradivati u sprečavanju incidenata na granici uz nastavak dijaloga za rešavanje svih otvorenih pitanja. Prilikom analize uloge Brazila u rešavanju teritorijalnog spora između Venecuele i Gvajane ne bi trebalo izostaviti činjenicu da je ova država jedna od vodećih članica BRIKS-a. Treba napomenuti da je predsednik Brazila Lula da Silva (Lula da Silva), nekoliko meseci pre održavanja referenduma o budućem statusu Esekiba, pozvao Venecuelu da se pridruži ovoj međunarodnoj organizaciji koja, kako je naveo, „okuplja vodeće zemlje u razvoju“ (Reuters 2023). Insistiranje zvaničnika Brazila na preduzimanje diplomatskih sredstava u rešavanju trenutne političke krize ukazuje na dugogodišnju mirnodopsku spoljnu politiku ove zemlje što, između ostalog, i potvrđuje saopštenje Itamaratija¹⁸ (Itamaraty) da pitanje plebiscita oko statusa Esekiba treba posmatrati kao unutrašnje stvari Venecuele. Dakle, teritorijalni spor Venecuele i Gvajane, odnosno aktuelna bezbednosna kriza, može se posmatrati kao još jedan pokazatelj narastajuće ere multipolarnosti u kojoj trenutna (zapadna) bezbednosna arhitektura nema dovoljno kapaciteta za održavanje stabilnog stanja regionalne i, naravno, međunarodne bezbednosti,¹⁹ uprkos snažnim pritiscima

¹⁸ Palata Itamaratija predstavlja središte Ministarstva spoljnih poslova Brazila.

¹⁹ Kao, na primer, slučaj oružanog sukoba u Ukrajini i Izraelu.

ekonomske (sankcije) i vojne (naoružavanje) prirode (Zbillaga et al. 2018; Ikenberry 2018). Pojedini autori (Long 2018; Gill 2019) posebnu pažnju posvećuju ulozi Sjedinjenih Američkih Država kao važnom međunarodnom akteru koji se, istorijski posmatrano, meša u unutrašnje stvari južnoameričkih država, izazivajući štetne posledice. Kao što Long (Long 2018) konstatuje, angažovanje SAD u Latinskoj Americi treba tumačiti u kontekstu imperijalne sklonosti izražene u novoaktiviranoj Monroevoj doktrini (navodnog, prim. aut.) poštovanja principa suvereniteta i socijalnih prava (naravno, uz adekvatnu (ekonomsku) zahvalnost država koje uživaju njenu podršku). Prema tome, prethodno spomenute teorijske postavke političke ekologije, koje opisuju kauzalnost između procesa eksploatacije prirodnih resursa i projekcije političke i ekonomske moći regionalnih i globalnih aktera, potvrđuju se na primeru teritorijalnog spora između Venecuele i Gvajane i rešavanja statusa regiona Esekiba.

Zaključak

Povećane bezbednosne tenzije koje su usledile nakon referendumu krajem 2023. godine i odluke venecuelanskih vlasti da region Esekibo postepeno anketiraju posledica su višedecenijskih problema nerešenih kolonijalnih granica. Situacija je dodatno pogoršana pronalaskom većih količina prirodnih resursa kao što su nafta, gas, rude i retki minerali, čijom se eksploatacijom ostvaruju značajni benefiti. Osim toga, Venecuela i Gvajana svoju nacionalnu ekonomiju zasnivaju na preradi i distribuciji prirodnih resursa, pri čemu i susedne karipske zemlje (Trinidad i Tobago) na isti način zavise od isporuka energenata iz tih područja. Jednostrane poteze administracije predsednika Madura, u pravcu formiranja nove država („Gvajana Esekibo“), osudile su mnoge države – u prvom redu SAD, Velika Britanija i Francuska – naročito zbog činjenice da njihove korporacije učestvuju u istraživanju i eksploataciji nafte i gasa u blizini demarkacione linije na kopnu i moru. Upravo iz tog razloga, trenutni sukob niskog intenziteta između Venecuele i Gvajane možemo posmatrati kao indikator promene međunarodnog poretka u kome zapadne sile pokušavaju da održe svoju vojnu i ekonomsku nadmoć, bez obzira na posledice po manje razvijene države. U tom pogledu, proučavanje procesa suverenizacije prirodnih resursa, koji je u ovom slučaju dominantan, odlikuje višedimenzionalan istraživački pristup (sa primenom geografskih skala kao instrumenata geopolitičke analize), čija primena treba da omogući sticanje uvida u dinamiku odnosa ključnih subjekata bezbednosti na različitim nivoima analize (nacionalni, regionalni i međunarodni nivo), a zatim i preduzimanje adekvatnih mera (političke, ekonomske, socijalne i ekološke) koje treba da omoguće stabilno i održivo bezbednosno stanje.

Bibliografija

- [PSP] Protocol to the Agreement to resolve the controversy between Venezuela and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland over the frontier between Venezuela and British Guiana. 1966 (“Protocol of Port of Spain”). Signed at Port of Spain on 18 June 1970. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20801/volume-801-I-11410-English.pdf>1162.
- Adams, William M., and Jon Hutton. 2007. People, parks and poverty: political ecology and biodiversity conservation. *Conservation and Society*, 5(2): 147–183.
- Ali, Hamid Eltgani, and Lars-Erik Cederman, eds. 2022. *Natural Resources, Inequality and Conflict*. London: Palgrave Macmillan.
- Alonso, Moleiro. 2023. “Venezuela government claims victory in referendum to annex Essequibo, increasing tension with Guyana” *El Pais*, December 4.
- Bakker, Karen, and Gavin Bridge. 2006. Material worlds? Resource geographies and the “matter of nature”. *Progress in Human Geography*, 30(1): 5–27.
- BBC. 2023. “Essequibo: Venezuela votes on claim to Guyana-controlled oil region” December 3. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-67583582>
- Bebbington, Anthony. 2012. Underground political ecologies: The second annual lecture of the Cultural and Political Ecology Specialty Group of the Association of American Geographers. *Geoforum*, 43(6): 1152–1162.
- Bridge, Gavin. 2007. Acts of enclosure: Claim staking and land conversion in Guyana’s gold fields. In: N. Heynen, J. McCarthy, S. Prudham, & P. Robbins, eds., *Neoliberal Environments: False Promises and Unnatural Consequences*, 74–88. London: Routledge.
- Bridge, Gavin. 2011. “Resource Geographies I: Making Carbon Economies, Old and New”. *Progress in Human Geography* 35(6): 820–834.
- Bruch, Carl, Carroll Muffett, and Sandra S. Nichols, eds. 2016. *Governance, natural resources and post-conflict peacebuilding*. New York: Routledge.
- Bryant, Raymond L., and Sinead Bailey. 1997. *Third World Political Ecology*. London: Routledge.
- Burkholder, Mark A., and Lyman L. Johnson. 1994. *Colonial Latin America*. New York: Oxford University Press.
- Center for strategic & international studies, CSIS. 2017. “The Guiana Shield: A Zone of Southern Caribbean Integration and Sustainable Development”. Center for strategic & international studies. Accessed 25 December 2023. <https://>

- www.csis.org/analysis/guiana-shield-zone-southern-caribbean-integration-and-sustainable-development
- Center for strategic & international studies, CSIS. 2023. “The Entirely Manufactured and Dangerous Crisis over the Essequibo”. Center for strategic & international studies. Accessed 27 December 2023. <https://www.csis.org/analysis/entirely-manufactured-and-dangerous-crisis-over-essequibo>
- Central Intelligence Agency 2024. “The World Factbook-Venezuela”. Central intelligence agency. Accessed 27 January 2024. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/venezuela/#military-and-security>
- Corruption Perceptions Index 2022. “Venezuela”. Corruption Perceptions Index. Accessed 27 December 2023. <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/ven>
- El Pais*. 2023. “ExxonMobil says it will stay in Guyana for the long term despite territorial dispute with Venezuela” December 12. <https://english.elpais.com/economy-and-business/2023-12-12/exxonmobil-says-it-will-stay-in-guyana-for-the-long-term-despite-territorial-dispute-with-venezuela.html>
- ExxonMobil. 2015. “ExxonMobil Guyana” ExxonMobil. Accessed 25 December 2023. <https://corporate.exxonmobil.com/news>
- Foreign policy*. 2023. “Why Is Venezuela Threatening a Land-Grab War in Latin America?” December 7. <https://foreignpolicy.com/2023/12/07/venezuela-maduro-guyana-essequibo-interstate-war-oil-referendum-icj/>
- Gill, Timothy M. 2019. “Shifting imperial strategies in contemporary Latin America: The US empire and Venezuela under Hugo Chávez.” *Journal of Historical Sociology* 32(3): 294–310.
- Harvard International Review. 2023. “A Path to Prosperity for Oil-Rich Guyana” Harvard International Review. Accessed 26 December 2023. <https://hir.harvard.edu/a-path-to-prosperity-for-oil-rich-guyana/>
- Heynen, Nik, et al. 2007. *Neoliberal environments: false promises and unnatural consequences*. London: Routledge.
- Ikenberry, G. John. 2018. “The end of liberal international order?”. *International Affairs* 94(1): 7–23.
- Jović-Lazić, Ana, and Lađevac, Ivona. 2017. Ukrainian Crisis as a Security Challenge of the Contemporary World. In: *Social and economic problems and challenges in the Contemporary World*, Đorđević, B. & Tsukimura, T. & Lađevac I. (Eds.), Global Resource Management, 112–141. Belgrade: Doshisha University, Japan and Institute of International Politics and Economics.

- Koubi, Vally, et al. 2014. "Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?". *Journal of peace research* 51(2): 227–243.
- Long, Tom. 2018. "Latin America and the liberal international order: An agenda for research". *International Affairs* 94(6): 1371–1390.
- Mignolo, Walter D. 2009. *The idea of latin America*. Hoboken, NJ, United States: John Wiley & Sons.
- Ministry of Local Government and Regional Development. 2024. "Region 3 – Essequibo Islands – West Demerara" Ministry of Local Government and Regional Development. Accessed 20 December 2023. <https://mlgrd.gov.gy/regional-development/>
- Ministry of natural resources. 2024. "Resources" Ministry of natural resources. Accessed 20 December 2023. <https://nre.gov.gy/2019/02/27/ministry-of-natural-resources-conservation-international-ink-mou/>
- Odeen, Ishmael. 2013. *The Trail of Diplomacy, the Guyana-Venezuela Border Dispute Vol. One, Colonization, Boundary Dispute and Arbitration*. Bloomington: Xlibris Corporation.
- Odeen, Ishmael. 2015. *The Trail of Diplomacy, the Guyana-Venezuela Border Dispute" Vol. Two, Renewed Claims, New Treaties and Diplomatic Outreach (1901–1982)*. Bloomington: Xlibris Corporation.
- Peet, Richard, Paul Robbins, and Michael Watts. 2010. *Global Political Ecology*. London: Routledge.
- Peluso, Nancy Lee. 2012. What's nature got to do with it? A situated historical perspective on socio-natural commodities. *Development and Change*, 43(1): 79–104.
- Pérez-Mejía, Ángela. 2004. *A geography of hard times: narratives about travel to South America, 1780–1849*. New York: State University of New York Press.
- Peter, Smith. 2005. *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Reuters. 2023. "Brazil's Lula favors bid by Venezuela to join BRICS". February 10. <https://www.reuters.com/article/idUSS0N37802A/>
- Santander, Sebastian. 2007. *South America, Latin America*. Accessed 27 March 2024. https://www.reflexions.uliege.be/cms/c_15746/en/south-america-latin-america
- Schelling, Thomas. (1966). *Arms and Influence*. Yale: Yale University Press.
- Schomburgk, Robert H., Sir, Creator. *Sketch Map of British Guiana*. London: John Arrowsmith, 1840. Map. <https://www.loc.gov/item/2021668499/>. (Original

- file: World Digital Library: G. C. Boase, "Schomburgk, Sir Robert Hermann (1804–1865)", Oxford Dictionary of National Biography (Oxford: Oxford University Press, 2004). The Library of Congress is unaware of any copyright or other restrictions in the World Digital Library Collection. Absent any such restrictions, these materials are free to use and reuse).
- The White House. 2015. "Venezuela Executive Order" The White House. Accessed 20 December 2023. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/03/09/fact-sheet-venezuela-executive-order>.
- Thomas, Donovan. 2004. "Challenges to the Territorial Integrity of Guyana: A Legal Analysis". *Georgia Journal of International and Comparative Law* 32 (3): 673.
- Tomić, Miloš. (2023). Kontrola Arktika i mogući oružani sukob velikih sila. *Politika nacionalne bezbednosti* 24(2):133–152.
- US Embassy in Guyana. 2023. "SOUTHCOM to Conduct Flight Over Guyana" US Embassy in Guyana. Accessed 27 December 2023. <https://gy.usembassy.gov/southcom-to-conduct-flight-over-guyana/>
- Walker, Peter A. 2005. Political ecology: Where is the ecology? *Progress in Human Geography*, 29(1): 73–82.
- Watts, Michael, and Richard Peet. 2004. 'Liberating Political Ecology.' In *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements*, 2nd ed., edited by Richard Peet and Michael Watts, 3–43. London: Routledge.
- Watts, Michael. 2000. *Political Ecology*. In, *A Companion to Economic Geography*, Sheppard, Eric, Barnes, Trevor, 257–275. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Zimmerer, Karl S., and Thomas J. Bassett. 2003. *Approaching Political Ecology*. New York: Guilford Press.
- Zubillaga, Verónica, Manuel Llorens, and John Souto. 2019. "Micropolitics in a Caracas barrio: The political survival strategies of mothers in a context of armed violence". *Latin American Research Review*, 54 (2): 429–443.

Miroslav MLADENOVIĆ, Miloš TOMIĆ

**POLITICAL ECOLOGY IN THE SHADOW OF REGIONAL SECURITY:
THE CASE OF THE ESSEQUIBO REGION**

Abstract: Continuous exploitation of natural resources within the national borders of a country, especially those intended for energy production (oil, gas, coal), inevitably raises a number of issues in the context of maintaining political, economic and social stability. Observed through the paradigm of the theoretical assumptions of political ecology, the benefits that are realized by the processing and distribution of natural resources are mostly connected with the efficiency of the entire state and social system and thus with security at the internal and external level. Therefore, the goal of this paper is a descriptive analysis of the role of natural resources in disrupting the relationship between Venezuela and Guyana, i.e. territorial dispute over the Essequibo region that has the potential to threaten regional security. Due to the complexity of the study of the historical process of “maturing” of these states and the achievement of mutually acceptable territorial delimitation on land and sea, the paper uses the technique of content analysis, historical-comparative analysis and the technique of narrative analysis. Based on the results of the research, it can be concluded that the current political and security tensions surrounding the solution of the future status of the Essequibo region, which is rich in natural resources, do not have the capacity to develop into more serious conflicts. The state of Venezuela’s national security has not been satisfactory for many years, including partial foreign policy isolation, while on the other hand, leading Western countries (USA, Great Britain) provide significant support to the territorial integrity of Guyana as well as neighboring countries, which reduces the potential for endangering regional security.

Keywords: natural resources, demarcation, South America, territorial dispute, security.

UDK 327:316.32"20"
Biblid: 0025-8555, 76(2024)
Vol. LXXVI, br. 2, str. 271–293
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2402271S>

Pregledni rad
Primljen 18. januara 2024.
Odobren 7. marta 2024.
CC BY-SA 4.0

Globalni gradovi kao subjekti međunarodnih odnosa u XXI veku

Ana STOJKOVIĆ¹

Apstrakt: Globalni gradovi postaju sve uticajniji akteri međunarodnih odnosa u XXI veku. Zato i ovaj rad kao primarnu jedinicu analize uzima – *grad* – koji, iako se tradicionalno smatra državnim akterom, danas razvija autonomne inicijative koje prevazilaze unutrašnje granice i ostvaruju globalni domet. Cilj je da se ispituju potencijal i resursi globalnih gradova za samostalno učešće u međunarodnim odnosima i time proceni njihova uloga u spoljnoj politici. Da bi se objasnio ovaj proces koristi se koncept akterstva. Akterstvo, kao karakter grada, detaljnije je razmatran na primeru Sao Paola, primenom Duranovog četvorodimenzionalnog modela čiji su kriterijumi vlast, mogućnosti, autonomija i prisustvo, u potrazi za odgovorom na glavno istraživačko pitanje – može li se govoriti o Sao Paolu kao akteru u međunarodnim odnosima? Analiza studije slučaja biće zasnovana na opsežnom pregledu primarnih i sekundarnih izvora podataka iz zvaničnih dokumenta opštine grada i gradske kancelarije za spoljne poslove, medijskih izveštaja, naučnih publikacija i radova na temu međunarodnih angažovanja grada. Zaključak je da se u međunarodnoj delatnosti Sao Paola ostvaruje svaka od ovih karakteristika. Namera je da se obogati postojeća literatura proširenjem geografskog obima proučavanja međunarodnog aktivizma gradova, uz pomeranje fokusa akademske javnosti od evrocentričnog diskursa. Rad usvaja višejezični pristup u potrazi za informacijama na španskom i portugalskom jeziku o ulozi gradova u međunarodnim odnosima, u nastojanju da doprinese inkluzivnijoj akademskoj debati i popuni praznine koje se nalaze u literaturi na engleskom jeziku.

Ključne reči: globalizacija, akterstvo, međunarodni odnosi, gradske mreže, Sao Paolo.

¹ Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, PhD student, stojkovi@eim.ae, <https://orcid.org/0009-0007-6388-9280>.

This manuscript represents a part of the authors' research for the purpose of PhD thesis.

Uvod

Obim međunarodnih odnosa vidno se proširio kako se globalna međuzavisnost povećala, obuhvatajući „nove“ oblasti politike kao što su zagađenje životne sredine, ljudska prava, imigracija, monetarna i trgovinska nestabilnost i održivi razvoj. Za razliku od tradicionalnih strateških/bezbednosnih pitanja, ova nova pitanja su internacionalne prirode; odnosno, istovremeno su duboko i neodvojivo i domaća i međunarodna. Stoga ne čudi što se subnacionalni akteri na pokrajinskom i opštinskom nivou sve više uključuju u međunarodne aktivnosti. Opadajući značaj nacionalnih granica i krute podele između „domaćeg“ i „međunarodnog“ koje je donela globalizacija, stvorili su prostor za gradove da se angažuju sa međunarodnom zajednicom i formiraju kooperativne odnose sa prekograničnim gradovima. Ovo važi posebno za ono što je Saskija Sassen (Sassen, 1991) imenovala „globalni grad“ da označi komandne čvorove u globalnoj političkoj ekonomiji koji služe državi u okviru globalizujuće ekonomije. Termin globalni grad brzo je ušao u široku upotrebu, a Sassenova je postavila temelje za analizu grada kao političkog aktera i dalje teoretisanje globalnih gradova. Sve aktivnije učešće globalnih gradova u međunarodnim odnosima privlači pažnju širom humanističkih nauka poslednjih decenija. Podnacionalne vlade su sada prepoznate kao važni međunarodni akteri čiji učinak se manifestuje kroz sporazume o saradnji, diplomatske posete, razvoj decentralizovanih javnih politika i proširene kontakte kroz međunarodne mreže. Gradovi, koji su ranije delovali samo kao objekti istraživanja, sada dobijaju sopstvenu subjektivnost i izražavaju je kroz autonomno učešće u globalnim procesima.

Cilj ovog rada je da proceni potencijal i resurse globalnih gradova za samostalno učešće u međunarodnim odnosima. Na samom početku biće izložen pregled literature o različitim konceptima akterstva, s ciljem prikupljanja informacija o tome kako se različiti koncepti koriste u proceni akterstva subnacionalnih vlada. Upoređivanjem i suprotstavljanjem različitih pristupa cilj je da se identifikuje set kriterijuma za ispitivanje akterstva subnacionalnih vlada u međunarodnim odnosima. Nakon detaljne analize literature biće preciziran najrelevantniji teorijski model aktera. Akterstvo na primeru grada biće detaljno razmatran za Sao Paolo. Reč je najvećem globalnom gradu Latinske Amerike koji ima dugu istoriju međunarodnih odnosa još od svog osnivanja, a zahvaljujući arhitekturi decentralizacije brazilske federacije odobreno u novom ustavnom sistemu, dolazi do intenzivnijeg uključivanja podnacionalnih vlada u međunarodne odnose početkom XXI veka (Brazil 1988). Sao Paolo je izabran na osnovu njegove relevantnosti za temu istraživanja koja proizilazi iz činjenice da je cilj rada da se ispitaju potencijali i resursi globalnih gradova za uključivanje u međunarodne odnose. Pregledom relevantnih naučnih radova, u ranim fazama istraživanja, činilo se prikladnim da se izučava grad sa sveobuhvatnim spoljnopolitičkim programom i

obimnom institucionalizovanom uključenošću u prekograničnu saradnju kakav je Sao Paulo, jer pruža podesan kontekst za razradu postavljenih istraživačkih pitanja. Takođe, ovaj slučaj bi mogao imati potencijal da proširi naše razumevanje međunarodnog angažovanja gradova crpeći uvide iz drugačijeg urbanog konteksta, umesto da nas analitički vodi iskustvima evro-američkih gradova koji su dugo dominirali teorijskim raspravama o tome kako gradovi deluju globalno.

Grad kao akter u međunarodnim odnosima – pregled literature

U ranoj literaturi u oblasti međunarodnih odnosa, analiza aktera svodi se na razmatranje pitanja – ko se može prepoznati kao međunarodni subjekt/akter. Tradicionalno, u međunarodnim odnosima akter je nacionalna država koja se dugo vreme smatrala jedinom entitetom sposobnim da deluje na međunarodnom nivou (Morgenthau 1948; Waltz 1979). Za sadašnji stepen razvoja nauke i povećanu ulogu nedržavnih učesnika, ovakav model ne samo da ima granicu u objašnjavanju aktuelnih procesa već i smanjuje raznovrsnost oblika subjekata svetske politike. Novija istraživanja razmatrala su različite „nedržavne aktere“ u međunarodnim odnosima, u rasponu od entiteta kao što su nevladine organizacije do transnacionalnih korporacija (Dimitrijević i Stojanović 1996, 75; Josselin and Wallace 2001, 1; Naj 2006, 294–302). Savremena shvatanja međunarodnih odnosa, međutim, još uvek nisu bila u stanju da ozbiljno prilagode grad kao značajan objekat analize u globalnoj politici (Curtis 2016, 457). Ovo zapažanje bilo je katalizator za grupu istraživanja koja nastoje da iskoriste analitičke alate discipline međunarodnih odnosa kako bi bolje razumeli delovanje i značaj gradova u savremenim globalnim poslovima. Naučnici u ovoj oblasti tvrde da su opadajući značaj nacionalnih granica i krute podele između „domaćeg“ i „međunarodnog“ koje je donela globalizacija, stvorile prostor za gradove da se angažuju sa međunarodnom zajednicom i formiraju kooperativne odnose sa gradovima preko granica (videti: Ljungkvist 2014, 32; Acuto 2010, 425–448). Međutim, postoje neki problemi u ovom rastućem polju, uglavnom nedostatak jasnoće šta zapravo podrazumeva „ponašanje gradova“ kao aktera i, shodno tome, tendencija da se pripiše bilo kakva interakcija između „grada“ i „međunarodnog“ kao dokaz za ovo. U ovom slučaju, da bi se označio akter, postaje važno da ne odgovara karakteristikama nacionalne države, već da ima određeni skup karakteristika „dejstva“ u spoljašnjem okruženju. Za označavanje ovog fenomena koristi se koncept delatništva/akterstva.²

² Od engleske reči – actor.

Pojam „aktera“ bio je predmet značajne rasprave u literaturi o međunarodnim odnosima, posebno sa naučnicima koji procenjuju akterstvo Evropske unije u spoljnoj politici. U tom kontekstu, razvijeni su različiti kriterijumi za procenu akterstva – delatništva. U ranoj literaturi o međunarodnim odnosima, analiza aktera svodi se na razmatranje pitanja ko se može prepoznati kao međunarodni akter. Drugim rečima, glavna misija teoretičara međunarodnih odnosa bila je da odgovore na ključno pitanje u teorijskoj debati: „Ko uspeva da izvrši svoj uticaj u međunarodnoj sferi?“.

U naučnoj zajednici ne postoji konsenzus o tome šta je akterstvo i po kojim kvalitativnim karakteristikama ga je moguće operacionalizovati (Drieskens 2017, 1535). Otuda postoji prostor za široko tumačenje pojma. U svom najopštijem obliku, akterstvo je oznaka prisustva autonomnog subjekta u spoljašnjem okruženju, sposobnost za samostalnu aktivnost.

Prvi pokušaji sagledavanja i karakterizacije fenomena desili su se 1970-ih godina i povezani su sa povećanom ulogom međunarodnih i regionalnih organizacija kao što su Ujedinjene nacije i Evropske zajednice (Drieskens 2017, 1538). Sam termin prvi je upotrebio profesor G. Šešted, sa Švedskog instituta za međunarodne odnose, 1970-ih godina i definisao akterstvo kao „sposobnost da se ponaša aktivno i promišljeno u odnosu na druge aktere u međunarodnom sistemu“ (Sjöstedt 1977, 15). Ova definicija podrazumeva sledeće glavne koncepte: autonomiju definisanu u smislu odvojenosti od drugih aktera i unutrašnju koheziju ili sposobnosti aktera definisane u smislu napreznosti moći. Za Šešteta, ove dve dimenzije su od suštinskog značaja za procenu da li je politički ili ekonomski subjekt međunarodni akter. Međutim, ovaj okvir je previše pojednostavljen. Na primer, ostaje otvoreno pitanje da li je autonoman i sposoban akter koji sprovodi izolacionističku spoljnu politiku punopravni međunarodni akter. Što se tiče sposobnosti, kroz istoriju smo videli da su manje sposobne zemlje izvršile značajan uticaj na svetsku politiku. Takođe, trebalo bi dodatno razmisliti o autonomiji ako želimo da je učinimo fundamentalnom dimenzijom delovanja subnacionalnih vlada. Većina subnacionalnih aktera nije u potpunosti oslobođena svojih centralnih vlasti, iako imaju niz strategija da zaobiđu nacionalnu politiku i da njihov glas čuje međunarodna zajednica. Dakle, možemo li poreći međunarodnu ulogu subnacionalne vlade samo zato što nisu politički autonomne? Međutim, teorijski okviri za definisanje aktera su napredovali i nekoliko autora je kasnije unapredilo početni koncept aktera. Jedan od tipičnih radova u tom smislu bio je rad Dejvida Alena i Majkla Smita, koji su posebno istakli prisustvo kao jednu od važnih dimenzija aktera. Za Alena i Smita prisustvo je definisano kombinacijom faktora: akreditivima i legitimitetom, sposobnošću delovanja i mobilisanja resursa, mestom koje zauzima u percepcijama i očekivanjima kreatora politike (Allen and Smith 1990, 21). Koncept se kreće u dve linije: međunarodni entitet može imati prisustvo koje može biti opipljivo ili nematerijalno, kao i pozitivno ili

negativno. Istaknuto je da je vrlina ovog koncepta da odvoji ideju prisustva od pojma državnosti i da se može primeniti na nedržavne aktere. Autori zaključuju da samo prisustvo može da generiše uticaje na treće strane i utiče na njihove postupke i očekivanja, iako priznaju da „prisustvo ne daje pretpostavke o akteru“ (Allen and Smith 1990, 21). Oni na taj način eksplicitno razgraničavaju ova dva koncepta, ne unapređujući odnos između njih. Prisustvo se takođe predlaže u okviru konceptualizacije akterstva koju su unapredili Šarlot Breterton i Džon Vogler (Bretherton and Vogler 2006, 24). Prema Bretertonu i Vogleru, termin „akter“ se pripisuje instituciji koja „pokazuje određeni stepen autonomije u odnosu na svoje spoljašnje okruženje i... svoje unutrašnje komponente... koji su sposobni da formulišu ciljeve i donose odluke“. „Akter“ je krovni termin koji obuhvata ideju „prisustva“. Prema njihovoj definiciji, prisustvo označava sposobnost oblikovanja tuđih postupaka, ne svrsishodnim delovanjem spoljašnjih aktivnosti, već jednostavnom posledicom postojanja. Pored prisustva, prilika i sposobnost se takođe često predstavljaju kao konstitutivni delovi dimenzija aktera. Za Bretertona i Voglera prilika se odnosi na spoljno okruženje koje omogućava ili sprečava angažovanje subnacionalnih vlada u međunarodnim odnosima, dok sposobnost treba meriti prema dostupnosti instrumenata politike i efekta politika (Bretherton and Vogler 2006, 16–17).

Oslanjajući se na Brethertona i Voglera (2006), Manuel Duran (2011) je razvio konceptualni okvir aktera za podnacionalne vlade. U svojoj analizi spoljne uloge francuskog regiona Provansa-Alpi-Azurna obala (PACA), Duran (2011) navodi četiri dimenzije za istraživanje delovanja subnacionalnih vlada: vlast, prisustvo, autonomija i prilika. Duran je detaljno tumačio svaku dimenziju: Vlast se odnosi na pravne nadležnosti koje omogućavaju PACA da se uključi u međunarodne odnose. Pod prisustvom podrazumevamo i spoljašnje priznanje, kojim drugi akteri priznaju međunarodnu ulogu PACA-e i unutrašnji identitet ili samopercepciju kao međunarodnog aktera. Autonomija je sposobnost da uspostavi i razvije institucionalnu diplomatsku strukturu, dok se prilika odnosi na spoljno okruženje koje omogućava međunarodne aktivnosti PACA (Duran 2011, 346).

Nakon primene ovog okvira, Duran je tvrdio da PACA treba posmatrati kao aktera u međunarodnim odnosima. Dimenzija vlasti je ispunjena kada je francuska vlada dozvolila PACA-i da se uključi u međunarodne odnose sa drugim regionalnim vlastima. Dimenzija prisustva je ispunjena nakon što je PACA dobila pravo da zaključuje međunarodne ugovore i što je PACA interno prepoznata kao međunarodni igrač, posebno u upravljanju odnosima sa mediteranskim regionom. Treća dimenzija autonomije je ispunjena kada je PACA osnovala sopstvenu agenciju za spoljne poslove – Relations Internationales et Affaires Européennes – koja će se baviti njenim učešćem u evropskim i mediteranskim poslovima. Poslednja dimenzija, prilika, ispunjena je pošto su prekogranični akti PACA olakšani njegovim

učešćem u nekoliko institucionalnih niša (kao što je Komitet regiona), transnacionalnim okvirima saradnje (kao što je Evropska teritorijalna saradnja) i geografska partnerstva (poput evro-mediteranskog partnerstva).

Ovaj pregled literature sugerise na preklapanje i dupliranje, čak i kontradikciju, između kriterijuma koji se koriste za operacionalizaciju akterstva (Groen and Niemann 2013; Huigens and Niemann 2011; Kissack 2008). S tim u vezi, naučnici kritikuju blisku, čak i neraskidivu vezu akterstva sa proučavanjem Evropske unije (Hulse 2014; Niemann and Bretherton 2013). Neki smatraju da je fokus na EU neproblematičan (Čmakalová and Rolenc 2012); drugi naglašavaju da su potrebne alternativne operacionalizacije (Wunderlich 2012).

Činjenica da se literatura o akterima koncentrisala posebno na proučavanje učinka EU i nekih međunarodnih organizacija, posebno Ujedinjenih nacija (UN), predstavlja izazov kada se ova kategorija koristi za obraćanje drugim vrstama međunarodnih aktera. U našem slučaju subnacionalnih/poddržavnih jedinica, tj. globalnih gradova koji su u fokusu ovog rada.

Polazeći od uočenih nedostaka u postojećoj literaturi ovaj rad ima za cilj da proširi analizu osvrtnom na globalne gradove kao aktere u međunarodnim odnosima. Biće korišćen konceptualni okvir aktera za podnacionalne vlade koji je razvio Duran u svom ispitivanju francuskog regiona Provansa-Alpi-Azurna obala (PACA) (Duran 2011, 346). Akterstvo kao karakter grada detaljnije će se razmatrati na primeru Sao Paola. Cilj je da empirijski, posmatranjem spoljnopolitičkih praksi gradskih vlasti, potraži odgovor na glavno istraživačko pitanje – može li se govoriti o Sao Paulu kao nezavisnom akteru u međunarodnim poslovima?

Sao Paolo kao akter u međunarodnim odnosima

Sao Paolo je sa preko 12 miliona ljudi najveći grad u Brazilu i u Latinskoj Americi, a svojom metropolskom regijom jedna od najvećih aglomeracija na svetu. Ekonomski govoreći, odgovoran je za 10,3% nacionalnog brazilskog bruto društvenog proizvoda (BDP).³ BDP po glavi stanovnika Sao Paola dvostruko je veći od BDP-a po glavi stanovnika Brazila. Radi se o nacionalnoj metropoli koja ima veoma važnu ulogu u ekonomskoj strukturi zemlje kao značajan pokretač nacionalnog razvoja. Iako je Brazilija glavni grad, Sao Paolo je najbrže rastući brazilski grad koji

³ Podaci se odnose na 2019. godinu i preuzeti su od brazilskog instituta za statistiku, <https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-news/2184-news-agency/news/32610-sao-paulo-accounted-for-10-3-of-brazilian-gdp-in-2019>

ima uspostavljene trgovačke veze sa mnogim dugim gradovima u svetu, veliko tržište rada, različite društveno-ekonomske i obrazovne institucije i nudi bolji kvalitet života od drugih nacionalnih gradova. Sao Paolo može postati model razvoja za druge gradove na nacionalnom nivou i inspirisati ih da krenu istim putem.

Buechler je sumirao neke od klasifikacija u koje je uključen Sao Paolo. Neki teoretičari globalnih gradova označili su Sao Paolo kao globalni grad drugog reda – Fridman (John Friedmann, 1986); Beta globalni grad – Tejlor (Peter Taylor, 2003); Grad sa globalnim funkcijama ili u srednjem rangu globalne hijerarhije – Sassen (Saskia Sassen, 2002); Svetski grad izvan Zapada – Gugler (Joseph Gugler, 2004); ili kao globalni grad u nastajanju – Olds i Jung (Kris Olds, Henry Young, 2004) (navedeno prema Buechler 2006, 240).

Gradom upravlja izabrani gradonačelnik koji ima četvorogodišnji mandat (Stren and Friendly 2019, 376). Trenutni gradonačelnik je Ricardo Luis Reis Nunes koji je stupio na dužnost maja 2021. godine.

Evolucija razvoja grada Sao Paola i njegova uloga u međunarodnim odnosima pružaju dobar empirijski materijal za analizu i tumačenje fenomena aktera.

Imigracija je bila ono što je prvobitno primoralo lokalnu vladu Sao Paola da uđe u arenu spoljnih poslova. Prvi međunarodni sporazum potpisan je u septembru 1907. sa emigracionom kompanijom u ime Japana (Companhia de Emigracao e Colonizacao do Imperio do Japao). Ovo je otvorilo put prvom talasu japanskih emigranata 1908. godine. Bio je to jedan od prvih međunarodnih sporazuma koje je potpisala subnacionalna vlada širom sveta. Ali kada je nestala potreba za stranim migrantima, smanjili su se i spoljni poslovi koje je vodila državna vlast. Preporod se dogodio tek 1970-ih kada su počeli da se potpisuju prvi sestrinski sporazumi: Mie (1973), Gunma (1980), Tokušima (1984), Toiama (1985) i Tokio (1990). Svi su bili sa japanskim podnacionalnim vladama, što odražava težinu kulturne veze između Sao Paola i Japana. Sve ih je predložila japanska dijaspora koja živi u brazilskoj državi, a svi su imali snažan ceremonijalni i simbolički ton i doveli do oskudnih praktičnih rezultata.

Vlada je osnovala svoju prvu agenciju za međunarodne aktivnosti u martu 1991. godine, u obliku Kancelarije za spoljne poslove (Assessoria Especial de Assuntos Internacionais). Kancelarija za spoljne poslove imala je za cilj da „savetuje guvernera o spoljnim kontaktima za finansijsku, komercijalnu, kulturnu, naučnu, tehničku i tehnološku saradnju sa stranim privatnim licima, međunarodnim organizacijama i specijalizovanim agencijama stranih vlada“ (Ukaz br. 33129 u Tavares 2016, 211). Kancelarija za spoljne poslove takođe je bila sastavljena od dva odbora: Odbora za upravljanje i spoljno finansiranje i Odbora za poslovne odnose. U novembru iste godine uspostavljen je Državni sistem za međunarodnu promociju Sao Paola, s ciljem da se stimuliše ekonomsko učešće Sao Paola na međunarodnoj sceni. Sistem, sastavljen od

odbora, savetodavnog odbora, izvršnog sekretarijata i kancelarija za promociju trgovine u inostranstvu u Sao Paulu, trebalo je da radi prvenstveno sa agencijama i kancelarijama u inostranstvu Banke države Sao Paolo S/A (Ukaz br. 34253 u Tavares 2016, 211). Iako je Sao Paolo internacionalizovan od početka XX veka, grad je tek u poslednjoj deceniji XX veka počeo da strateški projektuje svoju internacionalizaciju tako što je gradska uprava počela da uspostavlja jasnu i kontinuiranu strategiju stvaranja oblasti javne uprave posvećene isključivo međunarodnim odnosima.

Duranov okvir se može proširiti na analizu transnacionalnog akterstva Sao Paola tako što će biti ispitana sposobnost gradskih vlasti da vode spoljnu politiku sa osvrtom na četiri kriterijuma: vlast, autonomiju, prisustvo i mogućnosti.

Vlast – lokalnoj vlasti Sao Paola dozvoljeno je da učestvuje u međunarodnim odnosima, uz određena ograničenja.

U svakoj zemlji spoljni odnosi su regulisani Ustavom ili na drugi način nacionalnim zakonima koji utvrđuju centralnu ulogu države u spoljnoj politici i međunarodnim odnosima. Zemlje koje poseduju pisane i rigidne ustave imaju mogućnost da izričito ograniče ili prenesu ovlašćenja na lokalne samouprave, za razliku od država običajnog prava, koje su striktno zasnovane na tumačenju i jurisprudenciji ustavnih sudova. U osnovi, nacionalni ustavi mogu ili priznati međunarodne odnose grada, ili ih zabraniti, ili, u većini slučajeva, ostati neutralni (Setzer 2015, 329). Samo nekoliko država izričito dozvoljava lokalnim samoupravama (gde lokalne samouprave nisu samo gradovi, već i regioni ili autonomije) da se bave diplomatijom: među njima Francuska, Belgija i Argentina. Ipak, nekoliko zemalja eksplicitno zabranjuje gradovima ostvarivanje međunarodnih odnosa: Sjedinjene Američke Države ne dozvoljavaju gradovima ili drugim lokalnim vlastima da sklapaju ugovore kako bi sačuvali unitarni nacionalni položaj savezne države u međunarodnim odnosima (Setzer 2015, 329). Najčešći slučaj je neutralna pozicija ustava, koja se javlja kada zakonska pravila, koja određuju diplomatske prerogative gradova, izostaju ili su krajnje osnovna. Ovde gradovi mogu iskoristiti vakuum zakonodavstva da sprovedu svoju politiku međunarodnih odnosa do trenutka kada država odluči da ih ograniči.

Ustav iz 1988. učinio je Brazil jednom od najdecentralizovanijih zemalja na svetu u pogledu raspodele fiskalnih resursa i političke moći (Souza 1996, 529). U oblasti spoljne politike, Ustav Brazila utvrđuje ko su glavni akteri, koje su njihove glavne odgovornosti i ovlašćenja. Izvršna vlast je ključni akter spoljne politike. Članom 84. Ustava, utvrđena su ovlašćenja predsednika Republike da održava odnose sa stranim državama, odredi diplomatske predstavnike i uz odobrenje kongresa, zaključuju međunarodne ugovore. U okviru izvršne vlasti, Ministarstvo inostranih poslova (Ministério das Relações Exteriores), takođe poznato kao Itamarati, odgovorno je za sprovođenje spoljne politike. Prema internim pravilima

Ministarstva (Ministério das Relações Exteriores, 2008, Portaria n° 212), ovo ministarstvo pomaže predsedniku Republike u formulisanju spoljne politike Brazila, garantuje njeno sprovođenje i uspostavlja diplomatske odnose sa vladama stranih država i međunarodnim organizacijama i promoviše interese države i društva u inostranstvu (član 1). Prema Ustavu, član 21. kaže da „savezna vlada ima ovlašćenja da održava odnose sa stranim državama i međunarodnim organizacijama“, ali član 22, koji novodi isključiva ovlašćenja savezne vlade, ne pominje spoljne odnose, čime se otvara mogućnost brazilskim gradovima da se uključe u međunarodne aktivnosti (Brazil 1988). Takođe, stav 1. člana 25. kaže da „Sva ovlašćenja koja ovaj Ustav ne zabranjuje su dopuštena podnacionalnim jedinicama“, odnosno podnacionalne jedinice imaju rezidualna ovlašćenja i mogu ih vršiti, uključujući međunarodne odnose. Dakle, ne postoji zakonska ograničenja za međunarodne aktivnosti lokalnih vlasti sve dok se ne mešaju u saveznu spoljnu politiku. Pred Nacionalim kongresom je 2005. godine podnet predlog amandmana na ustav – Projekat br. 4745/2005 poznat kao „PEC da paradiplomacia“, kako bi se ustavno formalizovale međunarodne aktivnosti podnacionalnih jedinica. Međutim, ovaj predlog je odbijen uz obrazloženje da Ustav ne zabranjuje nižim vladama da sklapaju međunarodne sporazume u okviru svoje nadležnosti (Setzer 2011, 14).

Koristeći ovu ustavnu prazninu, mnogobrojni brazilski gradovi bili su izuzetno aktivni na međunarodnom planu. Međutim, ove aktivnosti su ograničene na one oblasti u kojima imaju kompetentnost; ovo isključuje pitanja visoke politike koja su strogo rezervisana za Itamarati i druga savezna ministarstva. Čak i neka nacionalna udruženja, kao što su Nacionalna konfederacija opština (Confederação Nacional de Municípios [CNM]) i Nacionalni front gradonačelnika (Frente Nacional de Prefeitos), priznaju i usmeravaju međunarodnu akciju brazilskih gradova; organizuju seminare, kurseve, obuke i objavljuju vodiče za razvoj međunarodnih projekata. Ovo se takođe odnosi na regionalnu mrežu gradova Mercociudades, stvorenu 1995. godine, i Brazilski forum opštinskih sekretara za međunarodne odnose pokrenut 2005. godine (Milani and Ribeiro 2011, 24). Jedna od agencija državnog ministarstva je Specijalna Kancelarija za savezne i parlamentarne poslove (Assessoria Especial de Assuntos Federativos e Parlamentares AFEPA). Glavni cilj ove kancelarije je da koordinira i podržava proces integracije podržavnih vlada sa inostranstvom, ne samo sa članovima MERKOSUR-a i da unapredi komunikaciju između Ministarstva i lokalnih samouprava (Milani and Ribeiro 2011, 27). AFEPA je podržana od strane Itamaratijevih biroa lociranih širom zemlje, koji moraju da koordiniraju akcije Ministarstva sa lokalnim vlastima (Milani and Ribeiro 2010, 29). Time je autonomija opštinskog entiteta u brazilskoj federaciji dala mogućnost gradskim vlastima da uspostave direktne odnose sa drugim međunarodnim subjektima. Pri tome je važno da lokalne vlasti moraju biti u potpunosti upoznate sa nacionalnim pravnim

okvirom u okviru kojeg će razvijati svoju međunarodnu strategiju kako bi verifikovale zakonitost svojih postupaka i bile svesne njihovog obima i ograničenja (Garesché 2007, 45). Kako navodi Tavares, Sao Paulo poštuje princip *in foro interno in foro externo*, drugim rečima, lokalna vlast Sao Paola može delovati u inostranstvu u onim oblastima u kojima ima unutrašnje nadležnosti (Tavares 2016, 212).

Autonomija – Ova dimenzija „autonomije“ dopunjuje dimenziju vlasti, u smislu da ako akter ima zakonska prava da deluje, nije nužno u mogućnosti ukoliko nema sredstva da izvrši moć. Dakle, ova dimenzija aktera odnosi se na resurse i sposobnosti za delovanje. Za većinu gradova rane faze međunarodnog učešća su nestrukturirani, otvoreni proces u kojem ne postoji ni posebna institucionalna struktura kojom bi se bavila, niti strategija za spoljne odnose. Sao Paulo nije bio izuzetak i tako je njegovo međunarodno učešće u početku bilo zasnovano na *ad hoc* inicijativama kojima je nedostajala koherentnost. Vremenom, gradske vlasti su nastojale da promovišu institucionalizaciju spoljnih odnosa definisanjem nekih pravila i procedura i izgradnjom institucionalnih kapaciteta.

Spoljne poslove Sao Paola danas vodi mreža sačinjena od nekoliko vladinih agencija i subjekata – državnih sekretarijata, korporacija, autarkija i javnih fondacija – i sa oko 120 zvaničnika (Tavares 2016, 215). U srži je Kancelarija za spoljne poslove,⁴ u okviru Kabineta guvernera, koja je odgovorna za opšti nadzor nad svim stranim aktivnostima. Kancelarija za spoljne poslove takođe makro-upravlja spoljnim aktivnostima svih državnih sekretara. Cilj ove kancelarije je da koordinira sporazume i projekte u vezi sa međunarodnom saradnjom, koja ima za cilj da uključi grad Sao Paulo i time da ga ubaci u svetski scenario, uzimajući u obzir njegovu ekonomsku, socijalnu i kulturnu dimenziju. Štaviše, glavne odgovornosti i dužnosti ove kancelarije su: da pomaže i savetuje gradonačelnika o međunarodnim kontaktima sa vladama i drugim institucijama; da uspostavlja i održava odnose i partnerstva sa multilateralnim međunarodnim organizacijama, gradovima pobratimima, međunarodnim nevladinim organizacijama, diplomatskim predstavnicima drugih vlada, predstavnicima međunarodnih preduzetnika, između ostalih; da pruža tehničku podršku u vezi sa međunarodnim kontaktima, razvojem i sklapanjem sporazuma o međunarodnoj saradnji (Medeiros 2010, 181). Na taj način, ova kancelarija je nastojala da definiše strategije koje imaju za cilj stvaranje prostora za delovanje u oblasti međunarodnih odnosa. U tom cilju, vlada je usvojila svoj prvi plan spoljnih poslova u aprilu 2012: Sao Paulo u svetu – Plan za međunarodne odnose 2011–2014, utvrđen zakonom (Decreto Nº 57.932). On je omogućio tri opšta cilja, šesnaest sektorskih prioriteta i pedeset četiri specifična cilja. Prvi stub je bio „Institucionalizacija“ i podrazumevao

⁴ Secretaria Municipal de Relacoes Internacionais e Federativas

je usvajanje pravnih i organizacionih instrumenata i identifikaciju ljudskih i budžetskih resursa kako bi se omogućilo da se politika međunarodnih odnosa države sprovodi sa dugoročnim ciljevima. Drugi stub je bio „Internacionalizacija“ i imao je za cilj usvajanje sve većeg broja programa i projekata međunarodne saradnje i organizovanje misija u inostranstvu, kako bi se podigao nivo učešća i priznanja Sao Paula na međunarodnoj sceni. Treći stub je vezan za „Informacije“ i imao je za cilj širenje informacija o Sao Paulu u inostranstvu, korišćenjem brojnih komunikacionih alata. Agenda je konsolidovana oko pet glavnih pravaca: učešće u gradskim mrežama, projekti za multilateralne organizacije, razmena javnih politika i sporazuma o saradnji između Sao Paula i drugih gradova, partnerstvo sa multinacionalnim kompanijama i uspešna iskustva u javnom menadžmentu (Onuki and Oliveira 2013, 14). Ovakav novi model za spoljne poslove Sao Paola imao je za glavni cilj da učini Sao Paolo globalnim igračem priznatim od strane drugih međunarodnih aktera (Tavares 2016, 212). Godine 1997, u okviru Ministarstva inostranih poslova, osnovana je i Kancelarija za federalne odnose (Assessoria de Relacoes Federativas) da bi sistematizovala kontakte između subnacionalnih entiteta i Ministarstva spoljnih poslova, što predstavlja priznanje savezne vlade važnosti učešća novih aktera u međunarodnim odnosima (Araújo 2012, 20).

Međunarodna strategija grada, međutim, ne može biti ni dugotrajna ni kredibilna, osim ako nije profesionalna i ne podrazumeva formalnu, višestruku posvećenost vlade. Zaista, pored političke odlučnosti, takva posvećenost zahteva i institucionalnu podršku, zakonitost, resurse i profesionalizam. Kako su Acuto i njegovi saradnici utvrdili, angažovanje grada u međunarodnim poslovima je najefikasnije kada je dosledno i kada ima posvećeni tim profesionalaca (Acuto et al. 2016, 24). Očigledno, nije dovoljna samo volja za integrisanje lokalne vlasti u svet i uspostavljanje povremenih međunarodnih odnosa. Da bi akcije bile kontinuiranije i zdravije, međunarodna strategija treba da bude formalno potvrđena. U formalizaciji međunarodne strategije, lokalna uprava može pokazati različite stepene institucionalne posvećenosti, a u slučaju Sao Paola mogli bismo reći da je postignut u posmatranom periodu visok stepen institucionalne posvećenosti lokalnih vlasti za međunarodno delovanje grada.

Prisustvo – je treći kriterijum četvorodimenzionog Duranovog modela, koji će biti ispitan kroz istraživanje kako su druge zemlje jasno prepoznale međunarodno delovanje Sao Paola. Ovo priznanje se može desiti na više načina. Jedan o načina je da gradovi uspostavljaju sporazume o decentralizovanoj saradnji u okviru svojih nadležnosti.

Gradska vlast Sao Paola je 2012. godine usvojila pionirsku inicijativu za uspostavljanje „formalnih“, „bilateralnih“ i „direktnih“ odnosa sa suverenim državama, i time postala prva podnacionalna vlada na južnoj hemisferi koja je potpisala direktne bilateralne sporazume sa Sjedinjenim Državama, Francuskom i

Britanijom. Iako nije retkost da podnacionalne vlade sklapaju formalne sporazume sa centralnim stranim vladama, to je bio prvi put da se u tim sporazumima eksplicitno navodi da će bilateralni odnosi biti uspostavljeni na formalan ili direktan način i da će biti uspostavljena bilateralna radna grupa. Bez izuzetka, ovi sporazumi su analizirani i odobreni od strane odgovarajućih ministarstava inostranih poslova.

Marta 2013. godine, guverner Sao Paola Geraldo Alckmin i generalni konzul SAD u Sao Paolu Dennis Hankins, u prisustvu ambasadora SAD u Brazilu, Tomasa A. Shannon Jr. potpisali su sporazum, a sastanak Radne grupe održan je u julu iste godine. To je bio prvi put da je američka vlada „formalizovala direktne odnose“ sa podnacionalnom vladom na južnoj hemisferi. Prema vladama, inicijativa potpada pod Memorandum o razumevanju za podršku državnoj i lokalnoj saradnji, koji su u aprilu 2012. potpisali američka državna sekretarka Hilari Klinton i brazilski ministar spoljnih poslova Antonio Patriota. Američka štampa je smatrala da je sporazum prekretnicom.⁵

U oktobru 2013. Hugo Svire, britanski državni ministar spoljnih poslova, došao je u Sao Paulo da potpiše sporazum o „formalizaciji bilateralnih odnosa“ sa Vladom države Sao Paulo. Prisustvovao je i britanski ambasador u Brazilu Aleksandar Elis. Sporazum, koji je potpisao šef kabineta guvernera Edson Aparecido, kasnije je detaljno razmotren na sastanku guvernera Sao Paola sa britanskim ministrom spoljnih poslova Vilijamom Hejgom, održanom u februaru 2014. godine. Radna grupa je održana u februaru te godine.

U prisustvu francuskog predsednika Fransoa Olanda, guverner Sao Paola i francuski ministar spoljnih poslova Loran Fabijus, potpisali su u decembru 2013. sporazum kojim su „formalizovani njihovi bilateralni odnosi“. Oland je u svom govoru podvukao da je sporazum „izuzetan jer omogućava uspostavljanje direktne veze između Francuske i države Sao Paulo“. Dodao je da će sporazum „još više pojačati sve što možemo da uradimo sa Brazilom uopšte i sa Sao Paulom posebno, sa više slobode, na brži način i sa više lakoće“ (Tavares 2013, 94). Ovo je prvi put da je Francuska uspostavila takve formalne odnose sa podnacionalnom vladom, dovodeći u pitanje vekovima staru normu spoljne politike.

Prvi put razmatran na sastanku između guvernera Sao Paola i generalnog guvernera Kanade Dejvida Džonstona, održanom u Sao Paolu u aprilu 2012. godine, sporazum su potpisali šef kabineta Sao Paola i generalni konzul Kanade Stefan Laru u februara 2014. Usvojen u prisustvu Anri-Pola Normandena, generalnog direktora Biroa za Latinsku Ameriku i Karibe pri kanadskom ministarstvu spoljnih poslova, u sporazumu je navedeno da će obe vlade formalizovati svoje „bilateralne odnose“.

⁵ Za više detalja videti: Rodrigo Tavares (2016). *Paradiplomacy cities and states as global players*. Oxford University Press.

Ipak najvažnije priznanje koje grad može da ima jeste da se pozicionira i identifikuje kao model. Opštinski sekretarijat za međunarodne odnose Sao Paola postao je model za druge kancelarije za međunarodne odnose kako u Brazilu tako i širom sveta (Salomon 2011, 45–68), a sam grad Sao Paolo može postati model razvoja za druge gradove u Brazilu i inspirisati ih da krenu istim putem.

Mogućnost – Sao Paolo aktivno učestvuje u inicijativama kroz koje deluje van državnih granica.

U tom kontekstu, gradske vlasti koriste čitav niz aktivnosti koje potvrđuju prethodne studije koje su u drugim kontekstima preduzeli Soldatos (1990), Duchacek (1990) i Pakuin (2004), kao što su učešće u gradskim mrežama, saradnja sa međunarodnim organizacijama, međunarodne misije, učešće na sajmovima i međunarodnim događajima, šeme tehničke saradnje, razmena najboljih praksi i sporazuma o uspostavljanju gradova pobratima.

A) Sao Paolo je uključen u formate mrežnih odnosa između gradova po raznim pitanjima i učestvuje u brojnim multilateralnim mrežama koje se bave sledećim pitanjima:

- Životna sredina (C40 2023; ICLEI 2023)
- Najbolje prakse u lokalnoj upravi (UCLG 2023; FLAP 2023; FLACMA 2023; Metropolis 2023; WEGO 2023)
- Obrazovanje (IACE 2023)
- Latinoamerička integracija (Mercocidades 2023; UCCI 2023)
- Siromaštvo i razvoj (WACAP 2023)
- Urbana bezbednost (GNSC 2023).

Kada je reč o gradskim mrežama i savezima, Paki Santoja (2013) tvrdi sledeće: „Gradovi su grupisani u mreže iz nekoliko razloga: da zajednički lobiraju, da generišu kohezivnije teritorijalne prostore, da se uključe u međunarodni sistem, da imaju pristup informacijama i novim tehnologijama, da izgrade i ojačaju liderstvo.“ (Santonja 2013, 50). Ove mreže su način za veće međunarodno uključivanje lokalnih samouprava kroz povećanje decentralizovane saradnje, kao i kroz uspostavljanje „kanala veće međunarodne rezonancije za diskusiju i širenje problema sa kojima se lokalne samouprave suočavaju“ (Batista, Freire i Fronzaglia 2004, 10).

U slučaju Sao Paola, učešće u gradskim mrežama je ključno za ispunjenje ciljeva identifikovanih u strategiji međunarodnih odnosa grada. Zapravo, učešće u gradskim mrežama jedan je od pet glavnih pravaca definisanih strategijom međunarodnih odnosa gradskog sekretarijata za međunarodne poslove Sao Paola (Onuki and Oliveira 2013, 14).

Intenzitet učešća Sao Paola uveliko varira, a najaktivniji je u mrežama koje se bave urbanim razvojem i održivošću. Odabir mreža i stepen uključenosti, generalno, odražavaju nekoliko ciljeva: ili da se neguju dobrosusedski i prekogranični odnosi sa drugim gradovima kako bi se pozabavili pitanjima od zajedničkog interesa (energetika, zagađenje vode i ekološki problemi), ili da oblikuje globalne agende o održivom razvoju i klimatskim promjenama. Ove mreže predstavljaju forume ne samo za razmenu ideja već i za zajedničko delovanje po određenim političkim pitanjima, kao koalicije koje se zalažu za lokalne interese u globalnoj političkoj areni. Procesi kreiranja politike u okviru gradskih mreža mogu pojačati međunarodni legitimitet i poboljšati nezavisnost donošenja politika za sam grad u odnosu na vladu na nacionalnom nivou (Acuto 2013).⁶ Ove mreže su tako dale gradovima platformu za uticaj na debate o globalnoj politici i, shodno tome, povećale uticaj koji gradovi imaju na globalno upravljanje. Udruživanjem u mreže gradovi su ponudili mogućnost nastajanja političkog skupa, koji može ponuditi oblike upravljanja koji mogu odgovarati razmerama i složenosti globalnih izazova (Curtis and Acuto 2018, 12).

B) Sao Paolo ima i direktne veze sa najznačajnijim međunarodnim organizacijama i sa organizacijama povezanim sa sistemom UN, kao što su:

- Evropska unija (EU)
- Organizacija američkih država (OAS)
- Iberoamerička organizacija (IAO)
- BIRD i Svetska banka
- UNESCO
- Međunarodna organizacija rada (MOR).

Kontakt sa međunarodnim organizacijama i drugim glavnim akterima ukazuje na stepen institucionalnog prihvatanja i ohrabrenja za više prostora za gradove u međunarodnoj politici. Tako i angažovanje gradskih vlasti Sao Paola, sa gorepomenutim međunarodnim organizacijama, pomaže da se grad uključi u veće globalne razgovore o upravljanju i dodaju međunarodni legitimitet gradskoj akciji.

C) Lokalna vlast Sao Paola usvojila je veliki broj projekata i programa međunarodne saradnje kako bi se podigao nivo učešća i priznanja Sao Paola u međunarodnim odnosima. Programi kancelarije za međunarodne odnose uključuju privlačenje međunarodnih investicija, podizanje međunarodne reputacije grada, kreiranje strategije za izgradnju imidža, olakšavanje međunarodne saradnje kroz

⁶ Navedeno prema: Robinson, J. (2018). Politics of the (global) urban: city strategies as repeated instances In: Stijn Oosterlynck, Luce Beeckmans, David Bassens, Ben Derudder, Barbara Segaeert, Luc Braeckmans (Eds.), *The City as a Global Political Actor*, London, Routledge, London.

podnacionalne mreže. Godine 2008. osnovana je Agencija za promociju investicija i konkurentnosti Sao Paola (Investe SP 2023) kako bi ojačala kapacitete grada, s ciljem privlačenja stranih investicija. Misija ove agencije je da bude kapija za kompanije koje nameravaju da osnuju ili prošire svoje poslovanje u Sao Paolu. Iste godine osnovana je i Agencija Paulista u oblasti turizma (TUR.SP) i ima za cilj planiranje, promociju, razvoj i koordinaciju institucionalnih aktivnosti u oblasti turizma, manifestacija, rekreacije i odmora od interesa za sam grad Sao Paolo (Decreto Nº 57.932). Samo u periodu 2011–2014, Sao Paolo je ugostio 1.595 stranih delegacija (uključujući 22 šefa država i vlada), potpisana su 234 sporazuma, uglavnom o infrastrukturi, istraživanju i inovacijama, kulturi, obrazovanju i zdravstvu koji su povezani sa portfoliom od blizu 150 programa saradnje, projekata i akcija. Organizovano je 104 događaja, uključujući samite, konferencije i prezentacije, i obavljeno 230 misija u inostranstvu, uglavnom radi učešća na međunarodnim skupovima, unapređenja programa saradnje ili predstavljanja ekonomskih prilika u državi. Uspostavljeni su odnosi sa 116 zemalja i formalizovani bilateralni i direktni odnosi sa četiri od njih – Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadom, Francuskom i Ujedinjenim Kraljevstvom (Tavares 2016, 213). Danas, svih 26 vladinih odeljenja Sao Paola imaju strana partnerstva ili projekte, posebno u infrastrukturi kao što su auto-putevi i linije metroa koje grade strane kompaniji, ili u saradnji sa stranim konsultantima.

Kao što se može videti u goreopisanoj studiji slučaja moguće je identifikovati sva četiri relevantna kriterijuma za procenu akterstva grada u međunarodnim odnosima.

Primenjujući ovaj Duranov model možemo da zaključimo da je Sao Paolo međunarodni akter. Dimenzija vlasti je ispunjena kada je brazilska vlada dozvolila gradskoj vlasti Sao Paolo da se uključi u međunarodne odnose sa drugim akterima međunarodnih odnosa. Kriterijum autonomije se poštuje jer Sao Paolo ima odeljenje za međunarodne odnose i jasno definisanu strategiju međunarodnih poslova. Kriterijum prisustva je ispunjen pošto je gradskim vlastima dozvoljeno da potpisuju međunarodne sporazume u okviru svojih nadležnosti. Konačno, kriterijum mogućnosti se manifestuje učešćem u gradskim mrežama, saradnjom sa međunarodnim organizacijama, učešćem na sajmovima i međunarodnim događajima, kroz šeme tehničke saradnje, razmenom najboljih praksi i zaključivanjem sporazuma o uspostavljanju gradova pobratima preko kojih Sao Paolo deluje van državnih granica.

Stoga, uspostavljanje inicijativa za saradnju preko granica i formalizovanje međunarodne agende daje gradskoj vlasti autoritet, prisustvo, autonomiju i priliku koje su im potrebne da postanu transnacionalni akteri. U slučaju grada Sao Paola, moguće je zaključiti da je formalizovanjem međunarodne agende i preduzimanjem inicijativa prekogranične saradnje grad Sao Paolo stekao status aktera u međunarodnim odnosima.

Zaključak

Ovaj rad je imao za cilj da proceni potencijal i resurse globalnih gradova za samostalno učešće u međunarodnim odnosima. Da bi se postigao ovaj cilj korišćen je koncept akterstva. Polazna tačka je bila pretpostavka da globalni gradovi postaju sve važniji akteri u međunarodnim odnosima u XXI veku. Rad se fokusira na Duranov teorijski okvir čiji su kriterijumi vlast, mogućnosti, autonomija i prisustvo, a koji je testiran na slučaju Sao Paola. Pokazalo se da Sao Paolo poseduje značajnu aktersku snagu, posmatrano kroz komponente sposobnosti, prilika i prisustva. To se ogleda kroz preduzete mere, politike i institucije za tu konkretnu svrhu.

Model procene aktera na primeru Sao Paola nije bez mana, ali otvara put za sadržajnu diskusiju o metodama za procenu uloge i doprinosa globalnih gradova u svetskoj politici. Predstavljeni kriterijumi aktera mogu se koristiti za primenu u drugim gradovima i međusobno upoređivanje, te ovaj analitički okvir ima potencijal da posluži kao sočivo za sagledavanje mogućnosti za internacionalno angažovanje gradova ili, još bolje, za razumevanje ovih transnacionalnih urbanih aktivnosti.

Ovaj rad je na nekoliko načina doprineo obogaćivanju literature za međunarodne odnose. Najpre, kroz istraživanje o tome kako se gradovi ponašaju kao akteri u međunarodnim odnosima, rad primenjuje koncept akterstva pri proceni uloge globalnih gradova u međunarodnim odnosima. Rad je takođe doprineo širenju studija međunarodnih odnosa nudeći dodatne dokaze da je pristup koji je usredsređen na državu u razumevanju svetske politike neprikladan, s obzirom na mnoštvo aktera koji komuniciraju na međunarodnoj areni. Pokazano je da druge političke jedinice – ne samo nacionalne države i privatni 'nedržavni akteri' – mogu tražiti autoritet u svetskoj politici i formirati međusobne odnose saradnje i sa postojećim međunarodnim institucijama. Dosadašnje studije slučaja na ovu temu uglavnom su se fokusirale na angažovanje evropskih i američkih gradova u svetskoj politici i mahom se oslanjale na evrocentrične studije slučaja, te su stoga bile podložne geografskoj pristrasnosti. Uključivanjem studije slučaja iz grada s Globalnog juga dat je doprinos postojećoj literaturi proširenjem geografskog obima proučavanja međunarodnog aktivizma gradova, tako da se pomeri fokus akademske javnosti od evrocentričnog diskursa. Rad daje poseban doprinos spajanjem i prevođenjem na više jezika. Dalji nijansirani uvid u nedovoljno istražen teren gradova u silama u nastajanju došao je od pozivanja na višejezičnost i uključivanja različitih jezičkih izvora. Čitajući izvan anglosaksonske literature koja dominira studijama međunarodnih odnosa, ovaj rad je bio u stanju da se uključi u sveobuhvatnu analizu literature koja je kombinovala geografsku i teorijsku anglo-zapadnu tradiciju sa izvorima i autorima sa Globalnog juga. Ovo je omogućilo pristup bogatoj literaturi na španskom i portugalskom, što se obično zanemaruje u

studijama na engleskom jeziku. Vrednost višejezičnog pristupa je u tome što različite jezičke tradicije stavlja u dijalog i generiše nove perspektive na temu istraživanja.

Ovo istraživanje moglo je imati koristi od pristupa raznovrsnijem fondu podataka, posebno u obliku intervjua sa pojedincima uključenim u gradske kancelarije za međunarodne odnose kako bi se stekla bolja slika o tome kako ova tela funkcionišu „na terenu“. Zbog ograničenja vremena i resursa ove podatke nije bilo moguće prikupiti za ovaj rad, ali podatke intervjua i druge informacije koje bacaju svetlo na svakodnevni rad i insajdersku dinamiku treba uključiti u dalja istraživanja na ovu temu. Proučavanje nastalog fenomena globalnih gradova, koji su aktivni učesnici u međunarodnim odnosima, je važno i zanimljivo i ostavlja niz mogućnosti za buduća istraživanja.

Bibliografija

- Acuto, Michele. 2010. "Global cities: Gorillas in our midst". *Alternatives: Global, Local and Political* 35(4): 425–448. DOI:10.1177/030437541003500405
- Acuto, Michele. 2013. "The new climate leaders?" *Review of International Studies* 39(4): 835–857. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210512000502>
- Acuto, Michele, Mika Morissette, Dan Chan, and Benjamin Leffel. 2016. *City diplomacy and twinning: Lessons from UK, China and globally*. London: University College London.
- Agencia IBGE Noticias. 2021. "Sao Paulo accounted for 10.3% of Brazilian GDP in 2019". Pristupljeno 1.12.2023. <https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-news/2184-news-agency/news/32610-sao-paulo-accounted-for-10-3-of-brazilian-gdp-in-2019>
- Agência paulista de promoção de investimentos e competitividade (Investe SP). Pristupljeno 18.9.2023. <https://www.investe.sp.gov.br>
- Allen, David, and Michael Smith. 1990. "Western Europe's presence in the contemporary international arena". *Review of international Studies* 16(1): 19–35. DOI:10.1017/S0260210500112628
- Araújo, Izabela Viana de. 2012. *A influência partidária no nível municipal: paradiplomacia na cidade de São Paulo* [Party influence at the municipal level: paradiplomacy in the city of São Paulo]. Master's thesis. University of São Paulo.
- Batista, Sinoel, Maria Fernanda Freire, and Mauricio Fronzaglia. 2004. "Redes de Cidades". Texto Elaborado para a Federação Latino Americana de Cidades, Municípios e Associações. Pristupljeno 12.9.2023. <https://docplayer.es/>

- 17863271-Redes-de-ciudades-sinoel-batista-maria-fernanda-freire-lima-mauricio-fronzaglia-1.html
- Brazil. (1988, October 5, rev. 2017). Constitution. Pristupljeno 2.9.2023. https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017
- Bretherton, Charlotte and John Vogler. 2006. *The European Union as a global actor*. London: Routledge.
- Buechler, Simone. 2006. "Sao Paulo: Outsourcing and Downgrading of Labor in a Globalizing City". In: *The Global Cities Reader*, edited by N. Brenner & R. Keil, 238–256. London: Psychology Press.
- Curtis, Simon. 2016. "Cities and global governance: State failure or a new global order?" *Millennium* 44(3): 455–477. <https://doi.org/10.1177/0305829816637233>
- Curtis, Simon and Michele Acuto. 2018. "The foreign policy of cities". *The RUSI Journal*, 163(6): 8–17. <https://doi.org/10.1080/03071847.2018.1562014>
- Čmakalová, Katerina and Jan Martin Rolenc. 2012. "Actorness and legitimacy of the European Union". *Cooperation and Conflict* 47(2): 260–270. <https://doi.org/10.1177/0010836712443176>
- Decreto Nº 57.932. (Diario Oficial,122/63). 2012. Governo do Estado de São Paulo. Pristupljeno 3.9.2023. https://www.imprensaoficial.com.br/DO/GatewayPDF.aspx?link=/2012/executivo%20secao%20i/abril/03/pag_0001_807CULPQP1FH Ee78LJ8CR4TA9QF.pdf
- Dimitrijević, Vojin i Radoslav Stojanović. 1996. *Međunarodni odnosi*. Beograd: Službeni list, SRJ.
- Drieskens, Edith. 2017. "Golden or gilded jubilee? A research agenda for actorness". *Journal of European Public Policy* 24(10): 1534–1546. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1225784>
- Duchacek, Ivo. 1990. "Perforated sovereignties: toward a typology of new actors in international relations". In *Federalism and international relations: the role of subnational units*, edited by H. J. Michelmann & P. Soldatos, 1–33. Oxford: Oxford University Press.
- Duran, Manuel. 2011. "French regions as diplomatic actors: The case of Provence-Alpes-Côte d'Azur". *French Politics* 9(4): 339–363. DOI:10.1057/fp.2011.16
- Federación Latinoamericana de Ciudades (FLACMA), Municipios y Asociaciones de Gobiernos Locales. Pristupljeno 12.9.2023. <https://uia.org/s/or/en/1100027896>
- Forum of Peripheral Local Authorities (FLAP). Pristupljeno 12.9.2023. <https://www.uclg-cisdg.org/fr/forum-local-authorities-peripheral-flap>

- Garesché, Eugene D. Zapata. 2007. *Guidelines for the international relations of local governments and decentralised cooperation between the European Union and Latin America, Volume 1, Practical Manual for the internationalisation of Cities*. Barcelona: Deputacion de Barcelona.
- Groen, Lianne and Arne Niemann. 2013. “The European Union at the Copenhagen climate negotiations: A case of contested EU actorness and effectiveness”. *International relations* 27(3): 308–324. DOI:10.1177/0047117813497302
- Huigens, Judith and Arne Niemann. 2011. “The European Union’s role in the G8: A principal-agent perspective”. *Journal of European Public Policy* 18(3): 420–442. DOI:10.1080/13501763.2011.551080
- Hulse, Merran. 2014. “Actorness beyond the European Union Comparing the International Trade Actorness of SADC and ECOWAS”. *Journal of Common Market Studies* 52(3): 547–565. <https://doi.org/10.1111/jcms.12111>
- International Association of Educating Cities (IACE). Pristupljeno 4.9.2023. <https://www.edcities.org/en/>
- International Council For Local Environment Initiatives (ICLEI). Pristupljeno 4.9.2023. <https://iclei.org>
- Josselin, Daphné and Willian Wallace. 2001. *Non-state actors in world politics*. London: Palgrave.
- Kissack, Robert. 2008. “EU Actorness in the International Labour Organization: Comparing Declaratory and Voting Cohesion”. *Global society* 22(4): 469–489. <https://doi.org/10.1080/13600820802366417>
- Lei nº 13165 de 05 de julho de 2001. Câmara Municipal de São Paulo. Pristupljeno 8. 9.2023. https://www.jusbrasil.com.br/legislacao/814736/lei-13165-01#art-2_inc-II
- Ljungkvist, Kristin. 2014. *The global city 2.0: An international political actor beyond economism?* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Medeiros, Marcelo. 2010. “Necesita São Paulo una política exterior? Hegemonía, diplomacia en Brasil”. [Does São Paulo need a foreign policy? Hegemony, diplomacy and paradiplomacy in Brazil]. *América Latina Hoy* 56(2): 163–186. <http://dx.doi.org/10.14201/alh.7790>
- Milani, Carloss R. S. and Maria Clotilde Meirelles Ribeiro. 2011. “International relations and the paradiplomacy of Brazilian cities: crafting the concept of local international management”. *Brazilian Administration Review* 8(1): 21–36. DOI:10.1590/S1807-76922011000100003
- Mohanty, Saroj. 2014. “The Brazilian model: How Sao Paulo scores with paradiplomacy (Comment)”, *Business Standard*, Jun 22. Pristupljeno 9.9.2023.

- https://www.business-standard.com/article/news-ians/the-brazilian-model-how-sao-paulo-scores-with-paradiplomacy-comment-114061100203_1.html
- Morgenthau, Hans. 1948. *Politics among nations*. New York: McGraw-Hill.
- Naj, Džozef S. 2006. *Kako razumevati međunarodne sukobe*. Beograd: Stubovi kulture.
- Niemann, Arne and Charlotte Bretherton. 2013. "EU external policy at the crossroads: The challenge of actorness and effectiveness". *International Relations* 27(3): 261–275. <https://doi.org/10.1177/0047117813497306>
- Onuki, Janina and Amâncio Jorge Oliveira. 2013. *Paradiplomacia e Relações Internacionais: a experiência da cidade de São Paulo, Serie working paper*. São Paulo: Centro de Estudos das Negociacoes Internacionais.
- Paquin, Stéphane. 2004. *Paradiplomatie et relations internationales: théorie des stratégies internationales des régions face à la mondialisation*. Bruxelles: Presses Interuniversitaires Européennes.
- Portal do Governo do Estado São Paulo. 2010. "Governo lança a Empresa Paulista de Turismo e Eventos" São Paulo Governo do Estado. Pristupljeno 16.9. 2023. <https://www.saopaulo.sp.gov.br/ultimas-noticias/governo-lanca-a-empresa-paulista-de-turismo-e-eventos-1/>
- Portaria n° 212. 2008, April 30. Ministério das Relações Exteriores. Pristupljeno 12.9.2023. <https://www.gov.br/mre/pt-br/instituto-rio-branco/arquivos/legislacao-1/portaria-no-212-de-30-de-abril-de-2008.pdf/view>
- Robinson, Jennifer. 2018. "Politics of the (global) urban: city strategies as repeated instances". In: *The City as a Global Political Actor*, edited by Stijn Oosterlynck, Luce Beeckmans, David Bassens, Ben Derudder, Barbara Segaeert, Luc Braeckmans, 269–284. London: Routledge.
- Salomon, Monica. 2011. "Paradiplomacy in the Developing World: The Case of Brazil". In: *Cities and Global Governance: New Sites for International Relations*, edited by Amen, M., Toly, N., McCarney, P., Segbers, K., 45–68. Farnham: Ashgate.
- Santoja, Paqui. 2013. "La acción internacional de las ciudades en tiempos de crisis. Desafíos y reajustes en un nuevo contexto global: el caso de la cooperación española en el mediterráneo". In *Monografía 2: Paradiplomacia en tiempos de crisis, Cuadernos Manuel Giménez Abad*, edited by J. Tudela & S. Stavridis, 49–61. Barcelona: Fundación Manuel Giménez Abad.
- Sassen, Saskia. 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Setzer, Joana. 2011. *Environmental paradiplomacy: the engagement of the Brazilian state of São Paulo in international environmental relations*. Doctoral dissertation. The London school of economics and political science.

- Setzer, Joana. 2015. "Testing the boundaries of subnational diplomacy: The international climate action of local and regional governments". *Transnational Environmental Law* 4(2): 319–337. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2047102515000126>
- Sjöstedt, Gunnar. 1977. *The external role of the European Community*. Farnborough: Saxon House.
- Soldatos, Panayotis. 1990. "An explanatory framework for the study of federated states as foreign-policy actors". In *Federalism and international relations: the role of subnational units*, edited by H. J. Michelmann & P. Soldatos, 34–53. Oxford: Oxford University Press.
- Souza, Celina. 1996. "Redemocratization and decentralisation in Brazil: The strength of the member states". *Development and Change* 27(3): 529–555. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1996.tb00602.x>
- Stren, Richard and Abigail Friendly. 2019. "Toronto and São Paulo: Cities and international diplomacy". *Urban Affairs Review* 55(2): 375–404. DOI: 10.1177/1078087417722862
- Tavares, Rodrigo. 2013. "The power of subnational diplomacy", *Financial Times*, December 13. Pristupljeno 22.9.2023. <https://www.ft.com/content/42f4e040-4d5f-3767-8f2e-fb9db10a6171>
- Tavares, Rodrigo. 2016. *Paradiplomacy cities and states as global players*. Oxford: Oxford University Press.
- The Global Network of Major Cities and Metropolitan Spaces (Metropolis). Pristupljeno 10.9.2023. <https://www.metropolis.org>
- The Global Network of Mayors of The World's Leading Cities (C40). Pristupljeno 4.9.2023. <https://www.c40.org>
- The Global Network on Safer Cities (GNSC). Pristupljeno 10.9.2023. <https://unhabitat.org/network/global-network-on-safer-cities>
- The Mercosur Cities Network (Mercociudades). Pristupljeno 10.9.2023. <https://mercociudades.org/>
- The World Alliance of Cities Against Poverty (WACAP). Pristupljeno 20.9.2023. <https://www.wacapnet.org/home>
- Töpfer, Tobias. 2013. "São Paulo: Big, bigger, global? The development of a Megacity in the global South". In *Globalisation and the city*, edited by Exenberger, A., 163–178. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- Unión de Ciudades Capitales Iberoamericanas (UCCI). Pristupljeno 15.9.2023. <https://www.metropolis.org/alliances/ucc-i-union-de-ciudades-capitales->

- iberoamericanas#:~:text=The%20Union%20Of%20Ibero%2DAmerican,union%20is%20headquartered%20in%20Madrid
- United Cities and local Governements (UCLG). Pristupljeno 12.9.2023. <https://uclg.org>
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of international politics*. Long Grove – Illinois: Waveland Press.
- World Smart City Sustainable Organisation (WEGO). Pristupljeno 13.9.2023. <https://we-gov.org/regional-networks/?ckattempt=1>
- Wunderlich, Jens-Uwe. 2012. "The EU an actor sui generis? A comparison of EU and ASEAN actorness". *Journal of Common Market Studies* 50(4): 653–69. DOI:10.1111/j.1468-5965.2011.02237.x

Ana STOJKOVIĆ

**GLOBAL CITIES AS SUBJECTS OF INTERNATIONAL RELATIONS
IN THE 21st CENTURY**

Abstract: Global cities are becoming increasingly influential actors in international relations in the 21st century. That is why this work uses a city as the primary unit of analysis, which, although traditionally considered a state actor, currently develops autonomous initiatives that go beyond internal borders and have a global reach. The goal is to examine the potential and resources of global cities for independent participation in international relations and thereby evaluate their role in foreign policy. To explain this process, the concept of actorness is used. Actorness as a character of the city was discussed in more detail in the example of Sao Paulo by applying Duran's four-dimensional model, whose criteria are authority, opportunities, autonomy, and presence. This model was applied in search of an answer to the main research question: Can we talk about Sao Paulo as an actor in international relations? The analysis of the case study will be based on an extensive review of primary and secondary data sources, including official documents of the city municipality and the city office for external affairs, media reports, scientific publications, and works on the topic of the city's international engagements. Based on the analysis of the mentioned data, each of these characteristics has been met in the international activity of Sao Paulo. The intention is to contribute to the existing literature by expanding the geographical scope of the study of international urban activism and shifting the academic focus away from the Eurocentric discourse. The paper adopts a multilingual approach in search of relevant information on the role of cities in international relations in Spanish and Portuguese in order to enrich the debate and fill the gaps found in the literature in English.

Keywords: globalisation, actorness, international relations, city network, Sao Paulo.

PRIKAZI

Uvod u Jugoslaviju

Dragan ĐUKANOVIĆ¹

Dejan Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, Fraktura, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2023.

Iako je nestala pre duže od tri decenije, socijalistička Jugoslavija i dalje na brojne načine zaokuplja pažnju brojnih istraživača. Pored različitih pogleda na razdoblje njene disolucije od početka 90-ih godina prošlog veka, sve se, zapravo, intenzivnije razmatraju i brojni segmenti i okviri njenog postojanja, premda neretko u društvima koja, i pored toga što svoje pravne, ustavnopravne i legitimacijske temelje crpe iz perioda njenog postojanja, počivaju *via facti* na dubinskoj negaciji svih krucijalnih dostignuća druge jugoslovenske države (1945–1991). Zapravo u tom smislu i na tom predominantnom diskursu odrastaju i edukuju se brojne postjugoslovenske generacije mladih u svim državama nastalim na njenom tlu. Takođe, u brojnim državama koje su upravo nastale na području nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije osporava se i bilo kakvo posmatranje ovog prostora u smislu konstituisanja zasebnih regionalnih studija i komparativnog promatranja njihovih unutrašnjih sistema, međusobnih odnosa i brojnih zajedničkih karakteristika.

Stoga je, na određeni način, veoma teško pronaći i objektivne studije koje, i pored povećanog broja istraživača perioda druge Jugoslavije i postjugoslovenske zbilje, mogu biti korišćene od strane studenata, ali i za upoznavanje širih krugova javnosti. Suštinski, u određenoj vrsti kontinuiteta svojih objektivnih istraživanja tokom 2023. godine objavljena je monografija vrsnog poznavaoaca (post)jugoslovenskog prostora i njegove zajedničke istorije – Dejana Jovića, pod naslovom *Uvod u Jugoslaviju*. Duže od dve decenije svog naučnoistraživačkog i prosvetnog rada profesor Dejan Jović je često aktuelizovao određena pitanja vezana za postojanje nekadašnje Jugoslavije i veoma složene unutrašnje odnose koji su u njoj bili evidentni. Štaviše, profesor Jović je na određeni način i svoju akademsku karijeru upravo započeo temeljnom analizom poslednjeg razdoblja postojanja SFR Jugoslavije od 1974. do 1990. godine. U svom

¹ Full Professor, University of Belgrade – Faculty of Political Sciences, dragan.djukanovic@fpm.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0003-0298-0164>.

doktoratu, koji je odbranio 1999. godine na Londonskoj školi za ekonomiju i političke studije,² profesor Jović je na do tada najpotpuniji način ukazao na brojne uzroke nestanka jugoslovenske države i, jednako tako, zanimljive izvore i hronologiju svega što je prethodilo njenoj disoluciji (Jović 2003, 23–101).

Upravo u tom izvesnom istraživačkom *continuumu*, monografija *Uvod u Jugoslaviju* Dejana Jovića predstavlja i određenu simbiozu njegovih istraživanja fenomena Jugoslavije, koja je oslobođena naknadnih redizajniranja prošlosti ove zemlje. Naime, istorijski revizionizam je doživeo svoje osebujno jačanje u periodu nakon raspada Jugoslavije, a prevashodno se i odnosi na razdoblje u kojem je postojala. Upravo u tom kontekstu, kako ističe i sam autor Dejan Jović, „*ova je knjiga pisana za nove generacije, rođene nakon Jugoslavije, kao i za one buduće*“ (Jović 2023, 11). U tom smislu, profesor Jović naglašava da i pored toga što su postjugoslovenske države danas u različitoj poziciji, od kojih su neke u Evropskoj uniji i to duboko integrisane, dok su druge i dalje u raljama nedovršene tranzicije, veoma je teško razumeti i njihovu zbilju mimo „*definiranja Jugoslavije, naročito socijalističke*“ (Ibidem, 11). Zapravo sve to na određeni način i predstavlja temeljno polazište autora da suštinski pristupi sažimanju svog dosadašnjeg istraživačkog rada i delovanja na navedenoj temi još od 2001. godine, te da u ovoj knjizi koja je zasnovana na člancima koje je objavljivao u Hrvatskoj i inostranstvu, ali i delovima knjiga koje je posvetio fenomenu Jugoslavije, upravo nju ponovo približi svim istraživačima. Ovo se odnosi i na druge zainteresovane sa postjugoslovenskog/ južnoslovenskog govornog područja, jer knjiga nudi određenu vrstu realnog osvrtu na period savremene političke istorije ovog dela Evrope, pre svega u drugoj polovini XX veka.

U zemljama duboko utemeljenog istorijskog revizionizma, a koje su nastale upravo na području bivše Jugoslavije i traganja za „vlastitim korenima“, koji u potpunosti podrazumevaju raskidanje bilo kakvih veza sa južnoslovenskim okruženjem, ova monografija zapravo samo dodatno dobija na značaju. Oštra postjugoslovenska dihotomija „mi–oni“ stoga često zamagljuje objektivnost pristupa istraživača, što se profesoru Dejanu Joviću suštinski tokom protekle dve decenije istraživanja Jugoslavije nije desilo. Zato je i publikovanje delova zbornika *Unfinished Modernization: between Utopia and Pragmatism* (Mrduljaš, Kuljić, 2012), ali i članaka koje je autor objavio u *Analima Hrvatskog politološkog društva*, *Političkoj misli*, *European Journal of Social Theory*, *Balkanologie* i *Reči* i danas više nego aktuelno. Veoma vešto je autor uspeo da upravo pod zbirnim i više nego adekvatnim naslovom *Uvod u Jugoslaviju* sve ove članke i delove knjiga sastavi u realnu celinu

² Doktorat profesora Dejana Jovića objavljen je i u bivšoj Saveznoj Republici Jugoslaviji 2003. godine, u izdanju nekadašnjeg beogradskog Samizdata B92.

koja ne predstavlja klasičan zbornik radova. Naprotiv, on, u okviru devet delova monografije, dodatno problematizuje šta je zapravo bila Jugoslavija koja se u neakadenskom, ali sve češće i u akademskom, prostoru označava „tamnicom naroda“ i periodom nazadovanja njenih naroda i današnjih država koje su na njenom području nastale. To ide i do mere da se u ustavnopravnoj praksi postjugoslovenskih zemalja i eksplicite navodi zabrana bilo kakvog oblika sličnog udruživanja kao što je slučaj sa Hrvatskom (Ustav Republike Hrvatske, članak 135), s jedne strane, ali i sve otvorenije negacije bilo kakvog (post)jugoslovenskog identiteta, što je slučaj u Srbiji kroz brojne i naglašene reinterpretacije ovog perioda istorije.

Dejan Jović u monografiji *Uvod u Jugoslaviju* suštinski analizira kakva su bila očekivanja južnoslovenskih naroda i njegovih elita od jugoslovenske države i koliko su ona u svojoj biti veoma različita i udaljena. Takođe, on pokušava da na razdoblje socijalističke Jugoslavije zapravo nadogradi i jako složenu postjugoslovensku realnost, uključujući i određenu vrstu problema kada je u pitanju proces izgradnje države u Bosni i Hercegovini, ili pak konstituisanje postkonfliktne zajednice na Kosovu. „Regija, ili jugosfera, ili post-jugoslavenski prostor“ jesu, kako Jović smatra, ti prostorni okviri koji se suštinski nadovezuju na nestalu Jugoslaviju, koja je kao ideja nastala još u XIX veku (Ibidem, 29). U drugom delu knjige autor se bavi samom suštinom Jugoslavije „kao projekta i kao eksperimenta“ imajući u vidu sve njene unutrašnje protivrečnosti, probleme i nepostojanje južnoslovenske nacije – Jugoslovena (Ibidem, 47). U tom smislu, on u istorijskoj perspektivi analizira i prvu jugoslovensku državu – Kraljevinu Jugoslaviju, a koja je svoju sudbinu okončala u diktaturi, međuetničkim napetostima i potpunom raspadu. No, istovremeno autor ukazuje i na značaj redizajniranja svih temeljnih principa nove države koja je konstituisana tokom Narodnooslobodilačke borbe (posle 1943), ali i daje osvrt na posleratnu ustavnu genezu i širi društveni razvoj Jugoslavije.

Treći deo monografije posvećen je spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije uključujući identifikaciju ključnih aktera za njeno formulisanje i implementiranje, definisanje ciljeva i prioriteta, otkrivanje ključnih nastojanja međunarodnog pozicioniranja Jugoslavije i određivanje najbitnijih etapa njenog razvoja. U kontekstu spoljne politike Jugoslavije Jović ukazuje na ključnu ulogu predsednika Josipa Broza Tita, ali i određene razlike među tadašnjim republikama oko definisanja međunarodnog položaja zemlje.

U okviru četvrtog i petog dela monografije autor ukazuje na Titovu viziju samoupravljanja, kao i na njegov način vladanja Jugoslavijom. Samoupravljanje, kao osnovni princip i izvorno jugoslovenski ekperiment, jeste bilo, smatra Jović, „temelj doktrine Josipa Broza Tita“ (Ibidem, 111). U okviru petog dela „Druže Tito, ti si kriv: pisma građana Jugoslavije Josipu Brozu Titu“, Dejan Jović zapravo analizira pisma koje je jugoslovenski predsednik dobijao od građana od polovine 60-ih

godina XX veka. U tom smislu on zapaža i određena značajna društvena kretanja i (pre)usmeravanje fokusa javnosti na različite probleme sa kojima se u ovom razdoblju suočavala Jugoslavija.

Posebnu pažnju autor Dejan Jović posvećuje i statusu Hrvatske unutar Jugoslavije i ideoloških kretanja i borbi unutar redova hrvatskih komunista, kao i pojavi različitih gledišta vezanih za njen položaj u saveznoj državi i statusa Srba u ovoj nekadašnjoj jugoslovenskoj republici. Autor stoga u sedmom delu knjige posebno ukazuje i na kraj socijalizma u Hrvatskoj i postepeni prelazak od „*prezasićenja*“ vladavinom Saveza komunista Hrvatske ka uvođenju partijskog pluralizma (Ibidem, 258–260). S druge strane, uvek ukazujući na činjenicu da su se nacionalizam u Hrvatskoj i Srbiji unutar Jugoslavije javili u približno sličnom razdoblju, u osmom delu knjige Jović se bavi uzrocima i efektima Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (23–24. septembar 1987), ali i njenim refleksijama na već tada složene prilike u jugoslovenskoj federaciji, koje su u vremenu neposredno nakon njenog održavanja krenule sa kulminacijom uporedo sa suspenzijom stvarne autonomije Kosova i Vojvodine.

U završnom, devetom, delu knjige Dejan Jović ukazuje na pojavu novih manjina u novonastalim državama na postjugoslovenskom području. Dubinski, gotovo ontološki strah od sticanja statusa manjine u novonastalim državama zapravo je samo produbio određene antagonizme i nesporazume. „Konverzija“ iz statusa naroda u status narodnosti bio je strah koji je postojao i u okviru Jugoslavije, a posebno je radikalizovan kada je u pitanju položaj Srba u Hrvatskoj, koji su iz statusa konstitutivnog naroda prešli u status manjine (Ustav Republike Hrvatske, 1990). Slično je bilo i unutar Bosne i Hercegovine gde je strah od gubitka položaja konstitutivnih naroda, pre svega kod tamošnjih Srba ali i Hrvata, izazivao određene radikalne reakcije s početka 1992. godine sve do Dejtonskog sporazuma (1995) kojim je taj status reafirmisan.

Zahvaljujući, pre svega, dobrom poznavanju prilika vezanih za poslednje etape postojanja SFR Jugoslavije, ali i sveukupne postjugoslovenske zbilje, Dejan Jović kao analitičar ovdašnjih zbivanja, sa zaista istančanim istraživačkim senzibilitetom, uspeo je da u monografiji *Uvod u Jugoslaviju* suštinski dâ značajne putokaze, kako za akademske krugove u ovom delu Evrope tako i za studente na univerzitetima u Zagrebu i Beogradu na kojima je angažovan. Oslobođen predrasuda i više nego prisutne šire ostrašćenosti u interpretaciji perioda postojanja Jugoslavije, ali i aktuelnih postjugoslovenskih prilika, koja je više nego uočljiva u produkciji društvenih i humanističkih nauka u Jugoistočnoj Evropi, Dejan Jović je potvrdio status objektivnog istraživača, koji zahvaljujući sveobuhvatnom promatranju, praćenju i analizi različitih uzroka i aktera samo dodatno potvrđuje taj status. Stoga je i naučni i društveni značaj ove monografije u oblasti postjugoslovenskih,

balkanskih i studija Jugoistočne Evrope više nego evidentan, i ona će predstavljati svakako jedan od bazičnih bibliografskih izvora koji će, zasigurno, u narednom razdoblju biti učestalo korišćen.

Bibliografija

Jović, Dejan. *Uvod u Jugoslaviju*, Fraktura, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2023.

Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974–1990)*, Prometej, Zagreb, Samizdat B92, Beograd, 2003.

Mrduljaš, M., Kuljić, V. (eds.), *Unfinished Modernization: between Utopia and Pragmatism*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2012.

Religion and Law in Serbia

Milan VESELICA¹

Marko Nikolić, Vladimir Davidović, Darko Tanasković and Mileta Radojević. 2022. *Serbia*. In: *International Encyclopaedia of Laws: Religion*, edited by Wouter Druwé. Alphen aan den Rijn, NL: Kluwer Law International.

The monograph *Serbia* by Marko Nikolić, Vladimir Davidović, Darko Tanasković, and Mileta Radojević is part of the series *International Encyclopaedia of Laws: Religion*, published by Kluwer Law International in 2022. The international academic public is granted a comprehensive study of the legal, political, and societal status of religion and religious communities in Serbia. The authors are or were eminent scholars in the fields of religion, law, and economy. Dr. Marko Nikolić is the Assistant Director of the Administration for Cooperation with Churches and Religious Communities of the Ministry of Justice. The late Dr. Mileta Radojević was the Director of the Office for Cooperation with Churches and Religious Communities of the Government of the Republic of Serbia in 2012–2014. Prof. Dr. Darko Tanasković is the most prominent Serbian oriental philologist, a former professor of the Faculty of Philology (University of Belgrade), the former ambassador to Turkey and Azerbaijan, the Holy See, the Knights of Malta, and the former permanent representative of the Republic of Serbia to UNESCO in Paris. The late Dr. Vladimir Davidović was a Serbian jurist and Assistant Minister of Justice in Serbia.

The book consists of an introduction and eleven chapters. In the introduction, the authors present a general picture of the Serbian state structure, the political system, human rights, the territorial representation of religion in Serbia, and the historical background. Additionally, the authors address two critical social issues. First, they examine the problem of the “return” or renewal of religiosity in the 21st century. It is also a current debate in the social sciences. On the one hand, some authors claim that we witness an increase in belonging to religious denomination(s) but without religious behaviour (Veković 2024). On the other hand, some authors claim that, in Serbia, belonging to a religious community does not necessarily imply believing in church teachings (Radić 2008). However, Nikolić *et al.* (2022, 21) argue that “religious traditionalism” is present in Serbia at the beginning of the 21st century, a form of religiosity that implies respect for customs but with a small

¹ Research Assistant, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia, milan.veselica@diplomacy.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0009-0001-1608-3678>.

percentage of belief in church teachings. Second, Nikolić *et al.* (2022, 22) raise the question of the relationship between religion and nation and conclude that the citizens of Serbia are aware of the interdependence between religion and nation but also of their necessary separation. They argue that such an attitude among citizens has the potential for peace-making, democratic, and security-seeking processes in Southeast Europe. Thus, they scratched the surface of the growing field of democracy and religion, where the democratic potential of Orthodoxy is explored from the point of view of institutions (Veković 2020) and political theology (Papanikolaou 2012; Prodromou 2004).

The first chapter deals with the historical development of the constitutional position of religion, starting with the constitution of the Kingdom of Serbia in 1903 when the Eastern Orthodox faith became the established religion. The authors emphasise the critical events in the constitutional history of Serbia, such as the introduction of freedom of religion in 1921, the strict separation of church and state in 1946, the right to religious education in 1992, and a solid commitment to non-discrimination in the current constitution of the Republic of Serbia from 2006. In the same chapter, the authors present the following legislation: the Law on Churches and Religious Communities (2006), the Law on Restitution of Property to Churches and Religious Communities (2006), the Law on Prohibition of Discrimination (2009), the Law on Ministries (2014/ 2015/2017), and the Criminal Code (2019). After a comparative analysis with the systems of neighbouring countries, the authors conclude that the Serbian system has a “mild, liberal, and simple character” (Nikolić *et al.*, 2022, 54).

The second chapter is dedicated to the legal framework regarding religious freedom. The authors investigate three types of religious freedom: individual, collective, and organisational. Within the part of individual religious freedom, the authors specifically analyse the introduction of religious service in the Serbian Army since 2012 (military priests, military chaplains, military imams, and military rabbis) and the religious rights of national minorities.

The third chapter deals with the legal status of religious communities. The Law on Churches and Religious Communities distinguishes between three categories of religious communities: traditional churches and religious communities (Serbian Orthodox Church, Roman Catholic Church, Slovak Evangelical Church, Reformed Christian Church, Evangelical Christian Church, Islamic Community, Jewish Community, and since 2009 the Diocese of the Romanian Orthodox Church ‘Dacia Felix’ with its seat in Deti (Romania) and administration in Vršac), confessional communities (numerous Protestant churches registered based on the law in Yugoslavia in 1977), and other religious organisations.

The topic of the fourth chapter is international, transnational, and regional effects on religious communities. Specifically, the authors provided an overview of the application of international treaties and conventions in the Serbian legal system, the transnational laws' effects on religious communities in Serbia, and the effects of regional laws, primarily those of the European Union and the Council of Europe.

In the fifth chapter, the authors tackled the relationship between religion and politics in Serbia. In the section on the influence of religion on politics, the authors consider the religious roots of European values and Serbian statehood and culture, as well as the experience of the Serbian Orthodox Church (SOC) during the wars of the 1990s in Kosovo and Metohija, in Montenegro and North Macedonia. The authors show the influence of politics on religion using the example of the persecution of the SOC during the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and in Kosovo and Metohija. Finally, the interaction between religion and the state at the political and legal level is what the authors call "cooperative separation" (Nikolić et al., 2022, 116).

The sixth chapter is devoted to labour law within religious communities. The authors pay special attention to legislation regarding health care, health insurance, and payment of contributions for pension and disability insurance (PIO) for priests and religious officials, as well as the legal work status of religious teachers.

In the seventh chapter, the authors show how traditional religious communities in their legislature dealt with human rights and individual freedoms, the right to marry (family), freedom of expression, professional secrecy, medical deontology, prohibition of discrimination, and criminal law. They concluded that, in terms of human rights and individual freedom, the internal regulation of religious communities and the state regulation have certain discrepancies and that there is room for improvement. At the same time, there is synergy and agreement on other issues.

The eighth chapter is dedicated to church financing. It discusses the legal bases and practices of direct and indirect financing, with particular emphasis on the issues of independent acquisition of property, restitution of property confiscated during the Holocaust and the socialist regime, and state financial aid to religious communities "based on the *principle of equality* and *positive discrimination* of 'minority' communities" (Nikolić et al., 2022, 146).

The ninth chapter deals with religious education. The authors conclude that during two decades, religious teaching in public schools contributed greatly "to the preservation and development of the *religious, historical, national, and cultural identity* of the Serbian people and all national minorities in Serbia" (Nikolić et al., 2022, 162). The chapter also discusses the legal basis for confessional school institutions (secondary schools and faculties) in Serbia.

The tenth chapter is devoted to matrimonial and family law, i.e., the legal position of religious marriage. Since 1946, in Serbia, only civil marriages are valid and not ecclesiastical ones, so both types of marriages are often concluded. In this chapter, the relationship between civil and church law on marriage (from the perspective of the SOC) is explained in detail.

In the eleventh chapter, the authors discuss the relationship between religion and culture, with particular attention to the cultural heritage of religious communities and the cooperation of the Republic of Serbia with UNESCO. In this regard, the relationship between religion and art is inseparable; therefore, the authors analyse the legal position of the Visoki Dečani monastery and the White Angel fresco in the Mileševa monastery. In addition, the authors discuss the legal position of religious media and religious programmes in conventional media. A particular problem in this case is the lack of professional and experienced staff. Finally, the chapter is supplemented with the participation of religious communities in civil society and public debates, a legacy of the 21st century.

This monograph provides a scientific contribution with a systematic and significant review of the legal framework and the problematization of the socio-political position of religion and religious communities in Serbia. However, due to its encyclopaedic character, it is intended for a broad audience. Hence, its social contribution is to familiarise the world public with the state of religion in Serbia and to overcome stigmas from the past that label the Serbian state as unfavourable for the lives of minorities, but also to introduce the world public to the claimant problem of Serbian religious heritage in Kosovo and Metohija. Thus, this book provides a detailed insight into the liberal nature of the Serbian legal framework on religion and the alignment of current legislation with international and European acquis.

The paper presents findings of a study developed as a part of the research project “Serbia and challenges in international relations in 2024”, financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia and conducted by Institute of International Politics and Economics, Belgrade, during the year 2024.

Bibliography

- Nikolić, Marko, Vladimir Davidović, Darko Tanasković and Mileta Radojević. 2022. *Serbia*. In: *International Encyclopaedia of Laws: Religion*, edited by Wouter Druwé. Alphen aan den Rijn, NL: Kluwer Law International.
- Papanikolaou, Aristotle. 2012. *Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy*. Notre Dame: University of Notre Dame.
- Prodromou, Elizabeth. 2004. "Christianity and Democracy: The Ambivalent Orthodox." *Journal of Democracy* 15 (2): 62–75. doi: 10.1353/jod.2004.0035
- Radić, Radmila. 2008. „Pripadanje bez verovanja i poznavanja”, *Europe* 28 (1): 107–126.
- Veković, Marko. 2020. *Democratization in Christian Orthodox Europe: Comparing Greece, Serbia and Russia*. London and New York: Routledge.
- Veković, Marko. 2024. *Religija i politika u Srbiji između teorije i prakse*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

Journal *International Problems*/Međunarodni problemi publishes the following types of articles:

Original research article presents the results of research with clear contribution with a view of expanding and/or deepening of existing knowledge. It should be structured to include the following elements: general context and aim of research; theoretical background (review literature) clearly stated in the introduction; departing hypothesis or research question; applied methods; presentation and explanation of the results; conclusion discussing the main research findings departing hypothesis or research question.

Review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. Review article identifies gaps in knowledge and the most important but still unanswered research questions and suggest directions for future research.

Book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, and textbook. Book review should include a general description of the topic and/or problem addressed by the work in question, summary of the book's main argument, basic biographical information about the author, summary of contents, strengths and weaknesses, as well as a concluding statement summarizing reviewer's opinion of the book. Each book review should refer to at least three other academic sources.

In preparing manuscripts authors are kindly requested to comply with the following rules:

FORMAT

All types of manuscripts should be submitted in Word and saved in .doc or .docx format.

Divide the article in two separate files:

(1) **File „Cover page“**, which contains:

a) Article title;

b) Authorship data (in accordance with the below-mentioned):

- Below the title, insert your full name with a corresponding footnote in which you state the complete name of your employing institution, its seat, your e-mail and *ORCID ID*. Capitalize your last name.
- Author's affiliation is the affiliation where the research was conducted.
- In case of two co-authors, the names should be written next to one another, with each containing the affiliation footnote. Although manuscripts co-authored by more than two researchers are untypical, they may be considered in rare occasions, depending on the scale of the research, its topic, main elements, structure and the extent of correspondence with the Editorial Policy.
- In the footnote, the author also provides all details regarding the project under which the research presented in her/his article is conducted and/or sources of financial and other support. The author also may point to readers that some of the views presented in the article express her/his own opinion and not the one of the institution she/he works for.

Cover page example is available on the next page.

Title (font: Times New Roman, size 14, centered). I.e.:

The Russia-China strategic partnership

Author(s) name(s) (font: Times New Roman, size 12,
last name capitalized, centered, with a footnote). I.e.:

Ivona LAĐEVAC¹

¹ Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Research Fellow,
ivona@diplomacy.bg.ac.rs,
<https://orcid.org/0000-0003-4052-4426>.

The paper presents findings of a study developed as a part of the research project “Serbia in contemporary international relations: strategic development directions and strengthening the position of Serbia in international integrative processes – foreign-political, international economical, legal and security aspects“ (No. 179029) for the period 2011–2015, realized by the Institute of International Politics and Economics, and financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

(2) Anonymized file with the manuscript text

- This file should contain (in the following order):
 - Article title;
 - Abstract and keywords (in English language);
 - Manuscript text;
 - Reference list (bibliography);
 - Abstract and keywords (in Serbian language – Latin script).
 - In case the author(s) do not speak or write in Serbian, the Editorial team will be in charge of translating the in case of acceptance for publication.

Note: this file will serve for the double-blind review procedure. As such, it must not contain the authorship data, directly or indirectly, pertaining to the first/last name, gender, nationality, institution or any other relevant characteristic in that regard.

FONT, PAGINATION

Use Times New Roman font in size 12, with single-lined spacing, and with an empty line between paragraphs.

Use continuous line numbers starting on the first page, with page numbers on the right side of the bottom of the page.

LENGTH

Articles range from 6000–8000 words (excluding abstracts and bibliography). The length of book review essays is up to 1500 words.

LANGUAGE

The manuscripts written in Serbian and English and Serbian languages will be considered. Please use the language consistently, coherently and adequately, having in mind the academic scope of the journal. Both British and American English are equally acceptable.

TITLE

Use bold for the article title (size 14).

The title should not only accurately describe the content of manuscript (i.e. convey the main topics of the study and highlight the importance of the research) but it should be concise.

ABSTRACT AND KEY WORDS

Below the author's name include abstract of 150–200 words that describes the material presented in the manuscript.

In addition, the same abstract in Serbian Latin script should be placed at the very end of the manuscript. In case of authors whose native language is not Serbian, the Editorial Team will organize the abstract translation into Serbian.

For original research article, the abstract must summarize the entire article, including theoretical background, the departing hypothesis or research question, the aim, a concise account of the methods, a clear description of the most important findings, and a brief presentation of the conclusions.

For review article, the abstract should include the primary objective of the review, the reasoning behind choice, the main outcomes and results of the review, and the conclusions that might be drawn, including their implications for further research, application, or practice.

The author provides up to 10 key words for the main idea of the article which can be used for indexing purposes. Key words should not repeat the title.

MAIN TEXT

The basic text should be justified.

Use no more than three levels of headings (all should be centered):

First-level headings – **Heading**

Second-level headings – *Heading*

Third-level headings – *Heading* Do not number headings.

Each new paragraph, including headlines, needs to be indented. This doesn't apply to the Abstract. Indents are made by placing the cursor at the beginning of the paragraph and pressing the Tab key once. Define all abbreviations at first mention in the abstract and in the main text by giving the full term, then the abbreviation in parentheses, and use them consistently thereafter.

Only the following form of quotation marks should be put in the text: “ ”. In case the additional quotation marks are to be put within these ones it should be done in the following way: ‘ ’. The text should be clear, readable, and concise. Manuscripts should be well presented, with correct grammar, spelling and punctuation. Please use gender-neutral language throughout the article. If the English is unsatisfactory, we will return the manuscript for correction without review.

Please use the spelling style consistently throughout your manuscript.

Latin, Old Greek and other non-English words and terms in the text should be italicised (e.g. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*).

CITATION STYLE

International Problems uses the author-date reference style based on *The Chicago Manual of Style* (16th ed). Sources are cited in the text, usually in parentheses, by the author's surname, the publication date of the work cited, and a page number if necessary. Full details are given in the reference list (use the heading References).

The articles need to contain academically relevant, timely and verified sources (peer-reviewed, if feasible). Please refrain from inappropriate or biased citations that are disproportionately inclined towards a particular group, organization or publication. Likewise, please limit the number of self-citations to 2 (two).

In the text, the reference should be placed just before punctuation. If the author's name appears in the text, it is not necessary to repeat it, but the date should follow immediately:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

If the reference is in parentheses, use square brackets for additional parentheses: (see, e.g., Johnson and Axinn [2013, 133–136] on this important subject).

In text, separate the references with semicolons:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

If citing more than one work by an author, do not repeat the name:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Book

Reference list entry:

Jabri, Vivienne. 2007. *War and the Transformation of Global Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave MacMillan.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

In-text citation:

(Jabri 2007, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Journal article

Reference list entry:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "'Solemn and just demands': Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

In-text citation:

(Nordin and Öberg 2015, 401) (Tracy and Kampf 2020)

Article in edited volume

Reference list entry:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Reference list entry:

(Herman 2004)

Conference paper (if not published in conference proceedings)

Reference list entry:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Reference list entry:

(Korać 2016)

Book review

Reference list entry:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics", Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Reference list entry:

(Firchow 2020, 337)

Legal and official documents***International treaties***

Reference list entry:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

In-text citation:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87) (UN Charter, Chapter X)

UN documents

Reference list entry:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

In-text citation:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

National legislation

Reference list entry:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

In-text citation:

(Constitution RS 2006, Article 111) (Homeland Security Act 2002)

Official reports

Reference list entry:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf.

In-text citation:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437) (US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

EU legislation

Reference list entry:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosir). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commission. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the

Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

In-text citation:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Decisions of international courts and tribunals

Reference list entry:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>. [ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>. [CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the

European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138> [Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19

P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004>.

In-text citation:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Newspapers and magazines

Reference list entry:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

In-text citation:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio and visual media

Reference list entry:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Aired on August 7–16 on Discovery Science HD, 3 seasons, 30 episodes (43 min. each). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. "Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020". Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

In-text citation:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Social media

Reference list entry:

National Library of Australia. 2020. "National Library of Australia's Facebook Page". Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.
Kruszelnicki, Karl (@DoctorKarl). 2017. "Dr Karl Twitter post." Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. "Victory or nil". *Unwrapping the Essence* (blog). May 29, 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

In-text citation:

(National Library of Australia 2020) (Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doctoral dissertation

Reference list entry:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Petrović, Miloš. 2018. *Nepotpuna integracija kao prepreka političkom razvoju Istočnog partnerstva Evropske unije*. Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

In-text citation:

(Rohrbach 2020)

(Petrović 2018).

Internet source

If citing an undated online document, give an access date and use the year of access as year of publication.

Reference list entry:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IPE [Institute of International Politics and Economics]. n.d. "Mission". Accessed August 1, 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/en/mission/>.

In-text citation:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015) (IPE n.d.)

Personal communication (letter, emails, telephone conversation)

Personal communications include conversations, interviews, lecture material, telephone conversations, letters and e-mail messages. Place references to personal communications such as letters and conversations within the running text and not as formal end references, because they do not contain recoverable data:

... as mentioned in an e-mail to me from Dr Slobodan Jankovic, December 10, 2019 ...

When in published collections, letters are cited by date of the collection, with individual correspondence dates given in the text:

In a letter to Mary Louise Green from University of Belgrade, May 13, 2017 (Green 2012, 34), ...

Note: The author is responsible for obtaining the approval/permission from the person(s) quoted within the article. The process of obtaining permission should include sharing the article ahead of the submission, so that a person in question could verify the context in which they are being quoted. If permission cannot be obtained, the personal communication must be removed from the article.

Secondary source

If you read an article or book which cites or quotes some information that you want to use, always refer to both the original source and the source where you found the information:

In-text citation:

In his 1975 book *Power* [Macht], Luhmann bases his understanding of power mainly on the social exchange and community power literature (cited in Guzzini 2013, 79).

Reference list entry:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABLES, FIGURES AND GEOGRAPHICAL MAPS

It is necessary to give their number and full title – e.g. *Table 1: Human Development Index among EU members* or *Figure 2: State-Building or Sovereignty Strategy* or *Map 1: Maritime jurisdiction and boundaries in the Arctic region*.

It is particularly important that you have been given written permission to use any tables, figures, and geographical maps you are reproducing from another source before you submit manuscript.

REFERENCE LIST

The list of references should only include works that are cited in the text, tables, figure legend, and footnotes, and that have been published or accepted for publication.

Personal communications and unpublished works should only be mentioned in the text. Do not use footnotes or endnotes as a substitute for a reference list.

Reference list entries should be alphabetised by the last name of author or editor. If no author/editor, order by title.

If the reference list contains two or more items by the same author in the same year, add a, b, etc. and list them alphabetically by title of the work:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.

Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Manuscripts that do not comply with the above-mentioned instructions will not be taken into consideration for the reviewing process.

Editorial Board

EDITORIAL POLICY

International Problems/Međunarodni problemi (in further text: *International Problems*) is the oldest peer-reviewed journal in Serbia and the Balkans publishing original research focused on international affairs. Its first issue was published in April 1949. *International Problems* is quarterly journal brought out by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

International Problems welcomes the submission of scholarly articles on matters of international relations, international security, international law, and globalisation studies. *International Problems* publishes original and review research articles and book reviews in English, that have not been published before and that are not under consideration for publication anywhere else. *International Problems* does not publish foreign policy commentary or policy proposals.

The Editorial Board favours manuscripts that present the research addressing contemporary controversial issues in international relations from various disciplinary and methodological perspectives. Espousing no specific political or methodological stance and aiming to advance our understanding of and provoke deeper dialogue on rapidly changing world politics in the 21st century, the Editorial Board prioritizes the following themes:

- Transformation of world politics in the early 21st century.
- Phenomenology and practice of transnationalism and cosmopolitanism.
- Institutionalisation of international relations and its challenges.
- Various theoretical standpoints on current global processes.
- Controversial use of foreign policy instruments by major global actors (old and emerging).
- The impact of the Fourth Industrial Revolution and its advanced technologies on international relations in the 21st century.
- Civilisations, religion, and identities in the context of world politics and globalisation.
- Conceptual and methodological innovations in epistemology of International Relations.

EDITORIAL RESPONSIBILITIES

Editorial Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal *International Problems/Međunarodni problemi*. The tasks and duties of the Editorial Council include: the support to the development of the journal, its promotion, encouraging scholars and academicians in the area of political, security, and legal aspects of international relations to get involved as journal's authors and/or reviewers, writing editorials, reviews and commentaries.

Members of Editorial Board have tasks to act as the journal's ambassadors in the academic community, to contribute with a view to identifying key topics, suggesting quality manuscripts on these topics, and encouraging potential authors to submit to *International Problems*, as well as to review submitted manuscripts and prepare editorials and comments.

Editor-in-Chief is accountable for published content and should strive to constantly improve the journal and the processes for assuring the quality of published material, as well as the protection of freedom of expression, integrity and standards of the research from the influence of political, financial and other interests. Editor-in-Chief is also in charge of issuing the potential corrections, clarifications, retractions, and apologies.

Editor-in-Chief is responsible for the final decision to accept or reject a manuscript, and the decision should be based on: 1) evaluation of the manuscript relevance to thematic scope of the journal defined by the editorial policy, 2) assessment of importance, originality, validity and disciplinary relevance of the study presented in the manuscript, 3) assessment of manuscript's compliance with legal requirements regarding libel, copyright infringement and plagiarism. Editor-in-Chief has the discretionary power to reject a submitted manuscript without the peer review process if it does not meet the requirements regarding thematic scope of the journal and universal standards of the research (i.e. if it does not have structural elements either of original or review article). Submitted manuscripts that do not meet technical standards defined in Instructions for authors will be sent back to the authors for correction. In normal circumstances, Editorial Board informs the author within seven days from the date of the manuscript submission whether the topic of the manuscript complies with thematic scope of the journal and if peer review process starts.

New Editor-in-Chief must not overturn decision to publish a manuscript made by the previous editor-in-chief unless new facts are established referring to serious problems in quality of the manuscript.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not have a conflict of interest with regard to the manuscript they consider for publication. Members of Editorial Board who have conflict of interest will be excluded from the decision making on the submitted manuscript. If a conflict of interests is identified or declared, Editor-in-Chief selects reviewers and handles the manuscript. Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board are obliged to disclose a conflict of interests timely.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board decisions' to accept or reject manuscript should be free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts in their research without written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential and must not be used for personal gain.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board shall take all reasonable measures to ensure that the reviewers remain anonymous to the authors before, during and after the evaluation process and the authors remain anonymous to reviewers until the end of the review procedure.

RESPONSIBILITIES OF THE AUTHOR(S)

By submitting the manuscript to the editorial team of *International Problems/ Međunarodni problemi*, the author(s) warrant that the entire manuscript is their original work, that it has not been published before and are not under consideration for publication elsewhere. Multiple submission of the same manuscript constitutes ethical misconduct and eliminates the manuscript from consideration by International Problems.

The author(s) warrant that the manuscript, once published in International Problems, will not be published elsewhere in any language without the consent of Institute of International Politics. In addition, an article published in any other publication must not be submitted to International Problems for consideration.

When sending their manuscript, the author(s) attach the signed Author Statement (content available here: <https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/author-statement-ip-02.pdf>)

In the case a submitted manuscript is the result of a research project, or its previous version has been presented at a conference (under the same or similar title), detailed information about the project, the conference, etc. shall be provided in a footnote attached to the manuscript title.

It is the responsibility of authors to ensure that manuscripts submitted to International Problems comply with ethical standards in scientific research. Authors warrant that the manuscript contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of third parties. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Content of the manuscript

Submitted manuscript should contain sufficient detail and references to allow reviewers and, subsequently, readers to verify the claims presented by authors. The deliberate presentation of false claims is a violation of ethical standards. Book reviews should be accurate and unbiased. Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions and must make sure that, if necessary, they have permission from all parties involved in the presented research to make the data public.

The authors wishing to include figures, tables or other materials that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s), and provide it with the submission, not later. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authorship

The authors must make sure that only contributors who have contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have contributed to the submission are listed as authors.

A manuscript with more than two authors shall not be considered for publishing unless it undoubtedly presents the results of a large-scale empirical study.

If persons other than authors were involved in important aspects of the presented research study and the preparation of the manuscript, their contribution should be acknowledged in a footnote.

Acknowledgment of sources

The authors are required to properly acknowledge all sources that have significantly influenced their research and their manuscript. Information received in a private conversation or correspondence with third parties, in reviewing project applications, manuscripts and similar materials must not be used without the written consent of the information source.

Text recycling

Text recycling occurs when an author uses the identical sections of her/his text in two or more published articles, and it is considered a scientific misconduct and breach of publishing ethics. Editor-in-Chief considers how much of text is recycled in a submitted manuscript, the significance of places in which the text recycling occurs in the manuscript (e.g. whether are they part of the introduction, section on applied methodology, discussion or conclusion), whether the source of the recycled text has been acknowledged, and whether there is a breach of copyright.

If detected overlap is considered minor, action may not be necessary or the authors may be asked to re-write overlapping sections and cite their previous article(s), if they have not done so.

The authors cannot justify the text recycling only on the ground that she/he cited the source. More significant overlap constitutes a basis for rejection of the manuscript. When handling the cases of text recycling, the Editorial Board will follow guidelines and recommendations issued by the **Committee on Publication Ethics – COPE** (available at https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Conflict of interests

The authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflict of interest that might have influenced the presented results or their interpretation.

Fundamental errors in published works

When authors discover a significant error or inaccuracy in their own published work, it is their obligation to promptly notify Editor-in-Chief or the publisher and cooperate to

retract or correct the paper. By submitting a manuscript, the authors agree to abide by International Problems' editorial policies.

RESPONSIBILITY OF THE REVIEWERS

The reviewers of articles for "International Problems/Međunarodni problemi" are required to provide competent, explained, and unbiased feedback in a timely manner on the scholarly merits and the scientific value of the manuscript.

The reviewers assess manuscripts for the compliance with the thematic profile of the journal, the relevance of the investigated topic and applied methods, the originality and scientific relevance of results presented in the manuscript, the presentation style and scholarly apparatus.

The reviewer should alert the Editor-in-Chief to any reasonable doubt or knowledge of possible violations of ethical standards by the authors. Reviewer should recognize relevant published works that have not been cited by the authors. The reviewer should alert the Editor-in-Chief to substantial similarities between a reviewed manuscript and any manuscript published or under consideration for publication elsewhere, in the event they are aware of such.

The reviewers should also alert the Editor-in-Chief to a parallel submission of the same paper to another journal, in the event they are aware of such.

The reviewer must be free from disqualifying competing interests with respect to the authors and/or the funding sources for the research. If such conflict of interest exists, the reviewers must report them to the Editor without delay.

The reviewer who feels unqualified to review the research topic presented in manuscript – or is not familiar with the research area in which it falls – should notify the Editor-in-Chief. Editor-in-Chief will respect requests from authors that an individual should not review their submission if these are well-reasoned and practicable.

The review must be conducted objectively. The reviewer's judgement should be stated in a clear manner and supported with arguments. Instructions for reviewers provide detailed guidelines and criteria for the assessment of manuscripts.

Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents. The reviewers must not use unpublished materials disclosed in submitted manuscripts without the express written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

PEER REVIEW

The manuscripts submitted to the journal *International Problems/Međunarodni problemi* undergo a peer review process. The purpose of peer review is to assist the Editor-in-Chief in making decisions whether to accept or reject manuscript as well as the author

in improving the paper. In normal circumstances, Journal strives to provide authors with the decision within 30 days of submission.

Peer review is double-blinded – both authors and reviewers are unknown to each other before, during and after the reviewing process. Editor-in-Chief is obliged to exclude all personal data on authors (name and affiliation) before sending manuscript to reviewers and to act in all reasonable ways to prevent the disclosure of authors' identity to reviewers. Reviewers of a manuscript act independently from each other during the reviewing process. Reviewers are not aware of each other's identities. If judgements of reviewers differ, Editor-in-Chief may ask for additional assessment.

The choice of reviewers is at the Editor-in-Chief's discretion. The reviewers must be knowledgeable about the subject area of the manuscript; they must not be from the authors' own institution and they should not have recent joint publications with any of the authors.

Editor-in-Chief sends a submitted manuscript along with the Review Form to two reviewers with the expertise in the field in which the manuscript's topic falls. The Review Form includes a series of questions to help reviewers to cover all aspects that can decide the fate of a submission. In the final section of the Review Form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript.

During the reviewing process, Editor-in-Chief may require authors to provide additional information (including raw data) if they are necessary for the evaluation of the scientific contribution of the manuscript. These materials shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

With respect to reviewers whose reviews are seriously and convincingly questioned by authors, Editor-in-Chief will examine whether the reviews are objective and high in academic standard. If there is any doubt regarding the objectivity of the reviewers or quality of the reviews, Editor-in-Chief will assign additional reviewers.

DEALING WITH UNETHICAL BEHAVIOUR

The Editor-in-Chief of *International Problems*/*Međunarodni problemi* has a duty to initiate adequate procedure when she/he has a reasonable doubt or determines that a breach of ethical standards has occurred – in published articles or submitted manuscripts. Anyone may inform the Editor-in-Chief at any time of suspected unethical behaviour by giving the necessary evidence.

The Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board will decide on starting an investigation aimed at examining the reported information and evidences. During an investigation, any evidence should be treated as strictly confidential and only made available to those strictly involved in investigating procedure. The authors suspected of misconduct will always be given the chance to respond to any evidences brought up against them and to present their arguments.

The Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board – and, if necessary, with a group of experts – concludes the investigation by making decision whether a breach of ethical standards has occurred or has not. In the case of determined breach of ethical standards, it will be classified as either minor or serious. Serious breaches of ethical standards are plagiarism, false authorship, misreported or falsified data or fabricated or falsified research results, and substantial text recycling (over 50% of a manuscript/article body text).

Along with the rejection of manuscript or retraction of published article from the journal (in accordance with the Retraction Policy), the following actions can be pursued, either individually or cumulatively:

- A ban on submissions for a two-year period in the case of a minor breach of ethical standards.
- A ban on submissions for a period 5–10 years in the case of a serious breach of ethical standards or repetitive minor breaches.
- Publication of a formal announcement or editorial describing the case of breach of ethical standards.
- Informing the wrongdoer's head of department and/or employer of the breach of ethical standards by means of a formal letter.
- Referring a case to a professional organisation or legal authority for further investigation and action.

When dealing with unethical behaviour, the Editor-in-Chief and the Editorial Board will rely on the guidelines and recommendations provided by the **Committee on Publication Ethics – COPE** (available at <http://publicationethics.org/resources/>).

PLAGIARISM

Plagiarism – that is when someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own without referring to original authors and source is a clear scientific misconduct and breach of publishing ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action. **The articles submitted for consideration in *International Problems/Međunarodni problemi* may be subjected to plagiarism checks.**

Plagiarism includes the following:

Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks).

Assuming other people's ideas without stating the authorship and sources in which those ideas are originally presented.

Copying equations, figures, or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder.

The procedure in cases where there are clear indications that a submitted manuscript or published article fall under the definition of plagiarism is described in the sections *Dealing with unethical behaviour* and *Retraction policy*.

RETRACTION POLICY

Legal limitations of the publisher, copyright holder or author(s), infringements of professional ethical codes, such as multiple submissions, bogus claims of authorship, plagiarism, fraudulent use of data or any major misconduct require retraction of an article. Occasionally a retraction can be used to correct errors in submission or publication.

In dealing with retractions, Editorial Board complies with guidelines developed by the **Committee on Publication Ethics COPE** (available at <https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

OPEN ACCESS POLICY

Journal *International Problems/Medunarodni problemi* is available in accordance with the open access principles. It is issued in hard-copy and digital forms. The articles can be downloaded free of charge from the website and distributed for academic purposes. The Journal adheres to the [Budapest Open Access Initiative](#) which states the following:

By “open access” to [peer-reviewed research literature], we mean its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself. The only constraint on reproduction and distribution, and the only role for copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

Journal enables free access to all its articles, without subscriptions and free of any related charges. Its content is released without any delays (such as the embargo period) and its materials may be used without asking for a specific permission on the condition that a reference to the original document is provided.

COPYRIGHT POLICY

The published articles will be disseminated in accordance with the [Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license \(CC BY-SA 4.0\)](#), allowing to share – copy and redistribute in any form or medium – and adapt – remix, transform, and build upon it for any purpose, even commercially, provided that an appropriate credit is given to the original author(s), a link to the license is provided, it is stated whether changes have been made and the new work is disseminated under the identical license as the original work.

The users must provide a detailed reference to the original work, containing the author name(s), title of the published research, full journal title, volume, issue, page span and DOI. In electronic publishing, users are also required to link the content with both the original article published in the journal and the licence used. The authors may pursue separate, additional contractual arrangements for the non-exclusive distribution of the journal's published version of the work (e.g., post it to an institutional repository or publish it in a book), with an acknowledgement of its initial publication in *International Problems/Međunarodni problemi*.

The author(s) sign the Licence Agreement which regulates that domain. The specimen of this agreement is available here: <https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/licence-agreement-ip-02.pdf>

The Author(s) warrant that their manuscript is their original work that has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication has been approved by all co-authors, if any, as well as tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

The Author(s) affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others. The author(s) also affirm that they hold no conflict of interest that may affect the integrity of the Manuscript and the validity of the findings presented in it. If copyrighted works are included, the Author(s) bear responsibility to obtain written permission from the copyright owners. The Corresponding author, as the signing author, warrants that he/she has full power to make this grant on behalf of the Author(s). If the Author(s) are using any personal details of research subjects or other individuals, they affirm that they have obtained all consents required by applicable law and complied with the publisher's policies relating to the use of such images or personal information.

The Journal allows Author(s) to deposit Author's Post-print (accepted version) in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.), at any time after publication. Publisher copyright and source must be acknowledged and a link must be made to the article's DOI.

Upon receiving the proofs, the Author(s) agree to promptly check the proofs carefully, correct any typographical errors, and authorize the publication of the corrected proofs.

The Corresponding author agrees to inform his/her co-authors, of any of the above terms.

DISCLAIMER

The views expressed in the published articles and other materials do not express the views of Editor-in-Chief and Editorial Board.

The authors take legal and moral responsibility for the ideas expressed in the articles. Publisher shall have no liability in the event of issuance of any claims for damages. The Publisher will not be held legally liable in case of any compensation or similar claims.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Časopis *Međunarodni problemi/International Problems* objavljuje sledeće kategorije radova:

Originalni naučni rad predstavlja rezultate naučnog istraživanja sa jasnim doprinosom u vidu širenja i/ili produbljavanja postojećeg naučnog saznanja o predmetu istraživanja. On mora da bude strukturisan tako da jasno sadrži sledeće elemente: opšti kontekst i obrazložen cilj istraživanja; teorijski okvir (pregled literature) jasno određen u uvodnom delu članka; postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje; primenjen naučni metod; predstavljanje dobijenih rezultata i njihovo tumačenje i zaključak sa odgovorom na postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje.

Pregledni rad pruža sveobuhvatan sažetak dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičan uvid u trenutno stanje naučne discipline, tako što ukazuje na otvorena istraživačka pitanja, disciplinarna (ne)slaganja i postojeće kontroverze. Pregledni rad utvrđuje praznine u naučnom znanju u posmatranoj oblasti ili problematici, odnosno koja istraživačka pitanja još uvek nemaju odgovore i pruža naznake mogućih pravaca daljeg razvoja obrađene tematike ili naučne discipline.

Prikaz knjige je sistematičan opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja monografije, zbornika radova ili udžbenika. Prikaz knjige treba da pruži osnovnu biografsku belešku o autoru, sintetizovanu deskripciju teme ili problema koji obrađuje data naučna publikacija, sažetak iznete naučne argumentacije, uočen doprinos naučnoj disciplini i slabosti, te zaključak koji sažima mišljenje autora prikaza o analiziranoj publikaciji.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

FORMAT

Sve kategorije članaka treba predati u *Word*-u i sačuvati u *.doc* ili *.docx* formatu.

Članak podeliti u 2 odvojena fajla:

(1) **Fajl „Naslovna strana“**, koji sadrži:

a. Naslov članka;

b. Podatke o autorstvu (prema podacima navedenim ispod):

- Ispod naslova napišite ime i prezime sa pratećom fusnotom u kojoj navodite pun naziv institucije u kojoj ste zaposleni, njeno sedište, svoju elektronsku adresu i *ORCID ID*. Prezime treba da bude napisano velikim slovima.
- Pod afilijacijom podrazumevamo instituciju u kojoj je sprovedeno istraživanje čije rezultate predstavljate u članku.
- U slučaju dva ko-autora, imena treba da budu napisana jedno do drugog, a svako od njih treba da sadrži fusnotu sa afilijacijom. Premda rukopisi koji podrazumevaju više od dva ko-autora nisu uobičajeni, u retkim prilikama oni mogu da budu razmatrani, u zavisnosti od obima istraživanja, teme, osnovnih elemenata, strukture i mere usklađenosti sa Uređivačkom politikom.
- U fusnoti navodite naziv projekta u okviru kojeg je sačinjeno istraživanje i izvor finansiranja ili drugu vrstu dobijene podrške. Ovde takođe možete da ukažete čitaocima ukoliko pogledi izneti u članku odražavaju vaš lični stav, a ne stav institucije u kojoj ste zaposleni.

Primer naslovne strane videti na sledećoj stranici.

Naslov (font: Times New Roman, veličina 14, centriran). Npr:

Strateško partnerstvo Rusije i Kine

Ime autora/ke (font: Times New Roman, veličina 12, prezime svim velikim slovima, centrirano, sa fusnotom). Npr:

Ivona LAĐEVAC¹

¹ Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, naučni saradnik, ivona@diplomacy.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0003-4052-4426>.

Rad je rezultat naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima - spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbedonosni aspekti” (br. 179029) za period 2011–2015. koji realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

(1) Anonimizovani fajl sa samim sadržajem članka

- Ovaj fajl treba da sadrži (po sledećem redosledu):
 - Naslov članka;
 - Apstrakt i ključne reči (na srpskom jeziku);
 - Sadržaj samog članka;
 - Listu korišćenih izvora (bibliografiju);
 - Apstrakt i ključne reči (na engleskom jeziku).

Napomena: ovaj fajl služiće za postupak dvostruko anonimnog recenziranja. Kao takav, ne sme da sadrži podatke o autoru ili autorima, direktno ili indirektno, u pogledu imena/prezimenaa, pola, nacionalnosti, matične ustanove, ili bilo koje druge karakteristike.

FONT, PAGINACIJA

Koristite latinično pismo, font *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, a pasuse odvajajte jednim redom.

Paginacija treba da bude smeštena u donjem desnom uglu i da počinje na prvoj stranici članka.

OBIM

Rukopisi treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez apstrakata i spiska referenci). Obim prikaza knjiga može da bude do 1500 reči.

JEZIK

Razmatraju se rukopisi napisani na srpskom i engleskom jeziku. Molba je da se jezik upotrebljava dosledno, koherentno i adekvatno, imajući u vidu akademski opseg Časopisa.

NASLOV

Naslov napišite velikim podebljanim slovima veličine 14.

Naslov treba da bude koncizan i da što vernije opiše sadržaj članka, odnosno da odrazi osnovnu ideju predstavljenog istraživanja i naznači važnost dobijenih rezultata.

APSTRAKTI I KLJUČNE REČI

Apstrakt na srpskom jeziku treba da bude obima od 150–200 reči. Isti apstrakt preveden na engleski stavljate na samom kraju članka.

Kod originalnih naučnih članaka, apstrakt mora da prikaže predmet i cilj istraživanja, teorijski okvir, osnovne hipoteze ili istraživačko pitanje, korišćen metod, jasan opis najvažnijih rezultata istraživanja, te krajnji zaključak u jednoj rečenici.

Kod preglednih članaka, apstrakt mora da sadrži glavni cilj pregleda dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičnog uvida u trenutno stanje naučne discipline, obrazloženje načinjenog izbora, osnovne rezultate pregleda i izvedeni zaključak, u kojem treba opisati implikacije za dalja istraživanja, primenu ili praksu.

Ispod apstrakta prilažete do 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje članka u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ključne reči ne smeju da ponavljaju reči sadržane u naslovu članka. Ključne reči dajete i na engleskom jeziku i prilažete ih uz apstrakt na engleskom jeziku.

OSNOVNI TEKST

Poravnajte osnovni tekst u skladu sa opcijom *justify*.

Podnaslovi se pišu podebljanim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

Koristite samo tri nivoa podnaslova (svi treba da budu centrirani):

Prvi nivo: **Podnaslov**

Drugi nivo: ***Podnaslov***

Treći nivo: *Podnaslov*

Nemojte numerisati podnaslove.

Svaki novi pasus, uključujući i naslove, treba da bude „uvučen“, što se radi stavljanjem kursora na početak paragrafa i jednim pritiskom na taster *Tab*. To se jedino ne odnosi na apstrakt tj. sažetak. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, a prilikom prvog pominjanja u tekstu navesti u zagradi kako ona glase u originalu.

Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena). Isto važi za nazive različitih vrsta organizacija.

Rukopis mora da bude tehnički uredan, a jezički stil mora da bude jasan, čitljiv i usklađen sa pravopisom i gramatikom srpskog ili engleskog jezika.

Rukopisi koji ne ispunjavaju ove zahteve neće biti uzeti u postupak recenzije.

Ukoliko želite da koristite skraćenicu, onda kod prvog pominjanja punog termina (bilo u apstraktu, bilo u samom tekstu) navedite željenu skraćenicu u zagradi i potom je koristite dosledno u ostatku teksta. Koristite skraćenicu koje su opšteprihvaćene u domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi.

Koristite samo sledeći oblik navodnika „ „, a kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni navodnici onda koristite ’ ’.

Latinske, starogrčke i druge strane reči i izraze navodite u kurzivu (*italic*), npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd.

NAVOĐENJE IZVORA

Međunarodni problemi koriste navođenje referenci shodno formatu „autor- datum” zasnovanom na Čikaškom stilu – *The Chicago Manual of Style* (16th ed.), delimično dopunjenom shodno potrebama časopisa.

Izvore navodite u samom tekstu, i to tako što u zagradi dajete prezime autora, godinu izdanja i broj stranice (po potrebi). Pun opis izvora dajete u spisku korišćene bibliografije koji stavljate iza osnovnog teksta.

U samom tekstu, izvor uvek treba da stavite neposredno pre znakova interpunkcije. Kada ime autora pominjete u rečenici nije potrebno da ga ponavljate u zagradi, ali onda godinu i broj stranice navodite neposredno nakon pominjanja imena:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

Kada je ime autora već u zagradi, koristite uglaste zagrade za navođenje njegovog rada: (opširnije o ovom konceptu videti kod Jovanovića [2013, 133–136]).

Kada u zagradi navodite više izvora, onda ih razdvojte tačkom i zarezom: (Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020).

Kada u istoj zagradi navodite dva ili više rada istog autora, onda ne morate da ponavljate njegovo ime:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b).

Knjiga

Navođenje u Bibliografiji:

Vučić, Mihajlo. 2019. *Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

Navođenje u tekstu:

(Vučić 2019, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995) (Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Članak u časopisu

Navođenje u Bibliografiji:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Kostić, Marina T. 2019. „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru“. *Međunarodni problemi* LXXI (4): 498–526.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "‘Solemn and just demands’: Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

Navođenje u tekstu:

(Nordin and Öberg 2015, 401)

(Kostić 2019, 500)

(Tracy and Kampf 2020)

Članak u zborniku radova

Navođenje u Bibliografiji:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Zakić, Katarina. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji“. U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, uredili dr Dušan Proroković i dr Ana Jović-Lazić, 13–44. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Navođenje u tekstu:

(Herman 2004)

(Zakić 2019)

Rad izložen na konferenciji (ako nije objavljen u zborniku sa konferencije)

Navođenje u Bibliografiji:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Navođenje u tekstu:

(Korać 2016)

Prikaz knjige

Navođenje u Bibliografiji:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics". Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Stekić, Nenad. 2018. „Tesna povezanost ljudske bezbednosti i međunarodnih odnosa u Arktičkom krugu“, Prikaz knjige *Human and societal security in the circumpolar Arctic – local and indigenous communities* Kamrul Hossain, José Miguel Roncero Martín & Anna Petrėtei (eds). *Međunarodni problemi* LXX (4): 455–457.

Navođenje u tekstu:

(Firchow 2020, 337)

(Stekić 2018, 455).

Pravni i zvanični dokumenti

Međunarodni ugovori

Navođenje u Bibliografiji:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

Navođenje u tekstu:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

Dokumenti Ujedinjenih nacija

Navođenje u Bibliografiji:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

Navođenje u tekstu:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

Nacionalno zakonodavstvo

Navođenje u Bibliografiji:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

Navođenje u tekstu:

(Constitution RS 2006, Article 111)

(Homeland Security Act 2002)

Zvanični izveštaji

Navođenje u Bibliografiji:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf.

Navođenje u tekstu:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437)

(US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

Zakonodavstvo Evropske unije

Navođenje u Bibliografiji:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commission. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

Navođenje u tekstu:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Odluke međunarodnih sudova i tribunala

Navođenje u Bibliografiji:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>. [CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the

European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138>.

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. [http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004](http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004).

Navođenje u tekstu:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Novine i magazini

Navođenje u Bibliografiji:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

Navođenje u tekstu:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015).

Audio-vizuelni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Emitovano od 7. do 16. avgusta na kanalu Discovery Science HD, 3 sezone, 30 epizoda (svaka 43 minuta). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. "Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020". Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

Navođenje u tekstu:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Društveni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

National Library of Australia. 2020. "National Library of Australia's Facebook Page". Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.

Kruszelnicki, Karl (@DoctorKarl). 2017. "Dr Karl Twitter post." Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. „Pobeda ili ništa”. *Unwrapping the Essence* (blog). 29 maj 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

Navođenje u tekstu:

(National Library of Australia 2020)

(Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doktorska disertacija

Navođenje u Bibliografiji:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Petrović, Miloš. 2018. *Nepotpuna integracija kao prepreka političkom razvoju Istočnog partnerstva Evropske unije*. Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Navođenje u tekstu:

(Rohrbach 2020)

(Petrović 2018).

Izvor sa interneta

U slučaju da navodite nedatirani dokument sa interneta, priložite datum kada ste pristupili tom elektronskom sadržaju i godinu pristupa računajte kao godinu objavljivanja tog izvora.

Navođenje u Bibliografiji:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IMPP [Institut za međunarodnu politiku i privredu]. n.d. „Misija”. Pristupljeno 1. avgusta 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/misija/>.

Navođenje u tekstu:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015) (IMPP n.d.)

Lična komunikacija

Izvori iz područja lične komunikacije obuhvataju razgovore uživo, intervjuje, materijale sa predavanja, telefonske razgovore, klasičnu i elektronsku prepisku. Izvore ove vrste navedite samo u tekstu, bez stavljanja u Bibliografiju, zato što je najčešće reč o podacima u koje čitalac nema uvid ili se zbog nematerijalnog oblika ne mogu naknadno proveriti:

... kao što je dr Slobodan Janković naveo u mejlu koji mi je poslao 10. decembra 2019. godine ...

Kada su objavljena u zbirkama, pisma se navode prema godini izdanja, s tim što datum kada je poslato pojedinačno pismo navodite u samom tekstu:

U pismu koje je Univerzitet u Beogradu 13. maja 2017. godine uputio Grinovoj (Green 2012, 34) ...

Sekundarni izvor (posredno navođenje izvora)

Kada želite da navedete izvor koji ste pročitali u nekom drugom izvoru, uvek treba da ukažete na oba izvora – originalni i posredni:

Navođenje u tekstu:

U knjizi *Moć*, objavljenoj 1975. godine, Luman shvatanje moći pretežno zasniva na literaturi o društvenoj razmeni i moći zajednice (navedeno prema Guzzini 2013, 79).

Navođenje u Bibliografiji:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABELE, DIJAGRAMI I GEOGRAFSKE KARTE

Grafičke priloge (tabele, dijagrame, geografske karte, grafikone i sl.) numerišete i dajete im pun naslov:

Tabela 1: Indeks ljudskog razvoja u zemljama članicama EU

Dijagram 2: Strane direktne investicije kineskih kompanija u Africi (u milionima dolara)

Karta 1: Nacionalne pomorske jurisdikcije i granice na Arktiku

Ukoliko je grafički prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisanu saglasnost za objavljivanje priloga pre podnošenja rukopisa na razmatranje Uredništvu časopisa *Međunarodni problemi*. Dobijena saglasnost se dostavlja uz rukopis.

BIBLIOGRAFIJA

Na kraju članka, a pre apstrakta na engleskom jeziku, prilažete spisak korišćenih izvora naslovljen **Bibliografija**, koji sme da sadrži samo reference koje ste koristili u tekstu.

Bibliografske jedinice navodite prema prethodno predstavljanim pravilima za navođenje izvora, a ređate ih prema abecednom redosledu.

Ako imate dva ili više radova istog autora objavljenih iste godine, onda uz godinu dodajte slova a, b, c, itd. i ređajte bibliografske jedinice po abecednom redosledu prvog slova naslova rada:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19. Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi/International Problems je najstariji naučni časopis u Srbiji i na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon početka rada njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda. Objavljuje se na kvartalnoj bazi i kategorisan je kod resornog ministarstva kao nacionalni časopis međunarodnog značaja (M24).

Međunarodni problemi objavljuju rezultate naučnih istraživanja iz oblasti međunarodnih odnosa, međunarodne bezbednosti, međunarodnog prava i studija globalizacije. *Međunarodni problemi* objavljuju originalne i pregledne naučne radove i prikaze knjiga, na srpskom ili engleskom jeziku, koji prethodno nisu nigde objavljeni niti se nalaze u postupku razmatranja za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji. *Međunarodni problemi* ne objavljuju stručne radove, analitičke komentare niti predloge javnih politika, pa Vas najljubaznije molimo da ne šalžete te vrste članaka.

Uređivački odbor daje prednost analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa uz poštovanje bogatstva disciplinarnih i sazajnih perspektiva. Bez zastupanja konkretnog političkog i teorijsko-metodološkog stanovišta, a sa namerom da podstakne obuhvatniji naučni dijalog o ubrzanim promenama u svetskoj politici u 21. veku, Uređivački odbor smatra da su prioritetne sledeće tematske celine:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrtre industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.

OBAVEZE UREDNIKA, UREĐIVAČKOG ODBORA I IZDAVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa *Međunarodni problemi/International Problems*. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Članovi Uređivačkog odbora imaju zadatak da u akademskoj javnosti deluju kao svojevrsni ambasadori časopisa, da pruže doprinos u vidu preporučivanja kvalitetnih autora i rukopisa, podsticanja potencijalnih autora da podnose rukopise za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*, te da recenziraju rukopise i pripremaju uvodnike i uredničke komentare.

Glavni i odgovorni urednik odgovara za objavljeni sadržaj i treba da teži stalnom unapređenju časopisa uopšte i procesa osiguranja kvaliteta objavljenog sadržaja, kao i zaštiti slobode izražavanja, integriteta i standarda naučnoistraživačkog rada od upliva političkih, finansijskih i drugih interesa. Glavni i odgovorni urednik treba uvek da objavi ispravku, objašnjenje, obaveštenje o povlačenju članka i izvinjenje.

Glavni i odgovorni urednik donosi konačnu odluku o tome koji će rukopis objaviti na osnovu: 1) ocene njegovog uklapanja u tematski okvir uređivačke politike, 2) ocene naučnog značaja, originalnosti, validnosti i disciplinarnе relevantnosti istraživanja predstavljenog u rukopisu, 3) ocene njegove usklađenosti sa zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenje autorskih prava i plagiranje. Glavni i odgovorni urednik zadržava diskreciono pravo da primljeni rukopis proceni i odbije bez recenziranja, ukoliko utvrdi da ne odgovara tematskim zahtevima uređivačke politike i opšteprihvaćenim standardima naučnoistraživačkog rada (tj. ako ne sadrži strukturne elemente originalnog ili preglednog naučnog rada). Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, Uređivački odbor obaveštava autora u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa o tome da li se tema rukopisa uklapa u uređivačku politiku i da li je pokrenut postupak recenziranja.

Novi glavni i odgovorni urednik ne sme da preinači odluku svog prethodnika o objavljivanju rukopisa, osim ukoliko nisu utvrđene nove činjenice koje ukazuju na sporan kvalitet tog rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i takav rukopis se isključuje iz daljeg razmatranja.

Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti Instituta za međunarodnu politiku i privredu kao nosioca autorskih prava. Takođe, rad koji je već objavljen u nekom drugom časopisu ne sme biti podnet za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*.

Prilikom slanja rada, autor(i) šalju potpisanu Izjavu autora, čiji je sadržaj dostupan ovde: [https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/izjava-autora-\(mp-email\)-02.pdf](https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/izjava-autora-(mp-email)-02.pdf)

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu (Nacionalni savet za nauku i tehnološki razvoj, 2018). Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Prikazi knjiga moraju da budu činjenično tačni i nepristrasni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da ih dostave uz rukopis, a ne naknadno. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Navođenje kao jednog od autora rukopisa lica koje nije učestvovalo u izradi istraživanja sadržanog u rukopisu predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Rukopisi sa više od dva autora neće biti uzimani u razmatranje, osim izuzetno ukoliko se proceni da rukopis predstavlja rezultate opsežnog empirijskog istraživanja.

Ako su u suštinskim aspektima naučnog istraživanja predstavljenog u rukopisu i/ili u samoj pripremi rukopisa učestvovali i druge osobe koje nisu autori, njihov doprinos mora da bude naveden u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno navedu izvore koji su bitno uticali na istraživanje sadržano u rukopisu i na sam rukopis. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove svog teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i izdavaštvo.

Glavni i odgovorni urednik procenjuje ukupan obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o primenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu predstavlja osnov za odbijanje rukopisa. Prilikom postupanja u slučajevima recikliranja teksta glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti časopisa *Međunarodni problemi/International Problems* su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti ocenjuju usklađenost teme rukopisa sa tematskim okvirom časopisa, naučnu relevantnost istraživane teme i primenjenih metoda, originalnost i naučni značaj rezultata predstavljenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnom aparaturom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu od strane autora dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori glavnog i odgovornog urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Glavni i odgovorni urednik uvažiće zahtev autora da određeni pojedinac ne bude recenzent njihovog rukopisa ako proceni da je taj zahtev valjano obrazložen i praktičan.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima. Uputstvo za recenzente detaljnije propisuje merila i smernice za ocenu rukopisa.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Radovi koji se razmatraju za objavljivanje u časopisu *Međunarodni problemi/ International Problems* podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa. U normalnim okolnostima, rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma prijema rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Glavni i odgovorni urednik garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (prvenstveno ime i afilijacija) i da će preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, glavni i odgovorni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika. Recenzenti moraju da raspolazu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi; oni ne smeju da budu iz iste institucije kao autori rukopisa niti smeju da sa njima imaju nedavno objavljene zajedničke radove.

Glavni i odgovorni urednik šalje podneti rukopis zajedno sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojoj pripada tema rukopisa. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Glavni i odgovorni urednik može da tokom postupka recenzije zahteva od autora da dostavi dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za ocenu naučnog doprinosa rukopisa. Glavni i odgovorni urednik i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autor ima ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, glavni i odgovorni urednik će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava naučne standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, glavni i odgovorni urednik će tražiti mišljenje dodatnog recenzenta.

POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NEETIČNOG PONAŠANJA

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* je dužan da pokrene odgovarajući postupak ukoliko razumno sumnja ili utvrdi da je došlo do povrede etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu – bilo u objavljenim člancima ili u još neobjavljenim rukopisima. Svako može da u bilo kom

trenutku prijavi glavnom i odgovornom uredniku sumnju o postojanju povrede etičkih standarda uz dostavljanje valjanih dokaza.

Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza. Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo osobama koje su neposredno uključene u postupak. Autorima za koje postoji razumna sumnja da su prekršili etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na predložene dokaze i iznesu sopstvenu argumentaciju.

Glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom – i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka – okončava postupak tako što donosi odluku o tome da li je došlo do povrede etičkih standarda. U slučaju da je postupkom utvrđena povreda, ona se istom odlukom klasifikuje kao lakša ili teža. U teže povrede etičkih standarda ubrajaju se plagijat, lažno autorstvo, izmišljanje i krivotvorenje podataka i/ili naučnih rezultata i ekstenzivno autoplagiranje (preko 50% od ukupnog teksta rukopisa ili objavljenog članka).

Pored odbijanja predatog rukopisa ili povlačenja već objavljenog rada (u skladu sa procedurom opisanom u odeljku *Povlačenje već objavljenih radova*) predviđene su i sledeće mere, koje se mogu primenjivati zasebno ili kumulativno:

- U slučaju lakše povrede etičkih standarda, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od dve godine;
- U slučaju teže povrede etičkih standarda ili dva ili više puta ponovljene lakše povrede, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od pet do deset godina;
- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kojem se opisuje utvrđen slučaj povrede etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja neposrednom rukovodiocu i/ili poslodavcu prekršioca;

Upoznavanje relevantnih naučnih i stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom postupanja u slučajevima neetičnog ponašanja glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor se rukovode smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (<http://publicationethics.org/resources/>).

PLAGIJARIZAM

Plagiranje – odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao vlastitih, bez navođenja autora ili izvora – predstavlja grubo kršenje etičkih standarda u izdavaštvu i propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. **Rukopisi koji se razmatraju za objavljivanje u časopisu *Međunarodni problemi/ International Problems* mogu biti podvrgnuti antiplagijatskoj proveru.**

Plagiranje obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili prepričavanje ili sažimanje tuđeg teksta, u celini ili delovima, bez jasnog ukazivanja na njegovog autora i izvor ili bez jasnog obeležavanja preuzetog dela teksta (npr. korišćenjem navodnika);
- Predstavljanje tuđih ideja kao vlastitih, bez navođenja autora tih ideja i izvora u kojem su te ideje prvobitno predstavljene;
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Postupanje u slučajevima kada postoje jasne indicije da primljeni rukopis ili rad objavljen u časopisu predstavljaju plagijat opisano je u odeljcima *Postupanje u slučajevima neetičnog ponašanja* i *Povlačenje već objavljenih radova*.

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima težih povreda etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

U pogledu povlačenja rada, glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor *Međunarodnih problema* rukovode se odgovarajućim smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (<https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

AUTORSKA PRAVA I LICENCA

Članci objavljeni u *Međunarodnim problemima/International Problems* biće diseminovani u skladu s dozvolom Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA 4.0) (*Deliti pod istim uslovima 4.0 Međunarodna*), koja dozvoljava deljenje – kopiranje i ponovnu distribuciju u bilo kom obliku ili mediju – i prilagođavanje – prerađivanje, menjanje ili nadgradnju za bilo koju svrhu, čak i komercijalnu, pod uslovima: da je originalno autorstvo adekvatno navedeno, da je pružen link ka dozvoli, da je navedeno da li su izvršene izmene i ukoliko se novi rad diseminuje pod identičnom dozvolom kao i originalni rad. Korisnici moraju da navedu detaljne informacije o originalnom radu, uključujući ime(na) autora, naslov objavljenog istraživanja, puno ime Časopisa, tom, izdanje, opseg strana i DOI. U elektronskom objavljivanju, od korisnika se zahteva da navedu link-ove ka sadržaju originalnog rada u Časopisu, kao i dozvoli pod kojom je objavljen. Autor(i) mogu da preduzimaju zasebne dodatne ugovorne aranžmane za neekskluzivnu distribuciju rada objavljenog u Časopisu (npr. postavljanje u institucionalni repozitorijum ili objavljivanje

u knjizi), uz adekvatno navođenje da je rad inicijalno objavljen u časopisu *Međunarodni problemi/International Problems*.

Autor(i) potpisuju *Ugovor o licenci* kojim se uređuje ovaj domen. Primerak ovog dokumenta dostupan je na stranici: [https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/ugovor-o-licenci-\(medjunarodni-problemi\)-02.pdf](https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/ugovor-o-licenci-(medjunarodni-problemi)-02.pdf).

Autor(i) garantuju da rukopis predstavlja njihovo originalno delo koje nije ranije objavljivano; da nije u procesu razmatranja za objavljivanje negde drugde; da je objavljivanje odobreno od strane svih (ko)autora, kao i implicitno ili eksplicitno od strane ustanove gde je istraživački rad sproveden.

Autor(i) potvrđuju da članak ne sadrži neosnovane ili nezakonite izjave i ne krši prava drugih. Autor(i) takođe potvrđuju da nisu u sukobu interesa koji može da utiče na integritet Rukopisa i na validnost zaključaka koji su u njemu predstavljeni. U slučaju uključivanja radova koji podležu autorskim pravima, odgovornost je autora da dobiju pisanu dozvolu od strane vlasnika autorskih prava. Odgovorni autor (potpisnik) jemči da ima puna ovlašćenja za tu svrhu u ime drugih autora. Ukoliko autor(i) koriste bilo kakve lične podatke istraživanih subjekata ili drugih pojedinaca, potvrđuju da su za tu svrhu dobili sva zakonska odobrenja i da su saglasni sa politikama Časopisa koja se tiče upotrebe takvih prikaza, ličnih informacija i sl.

Časopis dozvoljava autor(ima) da pohrane odštampanu verziju (prihvaćenu verziju) Rukopisa u institucionalni repozitorijum i druge repozitorijume, kao i da je objave na autorovom ličnom sajtu ili profilima poput npr. ResearchGate, Academia.edu i drugih, u bilo kom trenutku nakon objavljivanja, uz navođenje izvora, linka ka DOI članka i poštovanje prethodno navedenih stavki.

Po dobijanju lektorisane verzije rukopisa, autor(i) se slažu da je u najkraćem roku pažljivo pročitaju, skrenu pažnju Časopisu na bilo kakvu tipografsku grešku i odobre objavljivanje korigovane lektorisane verzije. Odgovorni autor se slaže da informiše druge (ko)autore o gore navedenim uslovima.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove glavnog odgovornog urednika i Uređivačkog odbora.

Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327

MEĐUNARODNI problemi : časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu =
International problems : a journal published by the Institute of international politics and
economics / odgovorni urednik Ivona Lađevac. - [Latinično izd.]. - God. 1, br. 1 (apr. 1949)-
. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd : Donat Graf).
- 24 cm

Dostupno i na: <http://www.doiserbia.nb.rs/journal.aspx?issn=0025-8555> (Od 2002.). -
Dostupno i na: <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/>. - Tromesečno. -
Drugo izdanje na drugom medijumu: Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

ТИПЕ ИМП 1949

IZ SADRŽAJA

Nevena ŠEKARIĆ STOJANOVIĆ
The EU's human security based approach towards energy poverty

Nikola STANKOVIĆ
Cyberspace and Sovereignty in Public International Law

Miloš VUKELIĆ
Karakteristike sajber prostora kao zasebnog domena sukoba na primeru strateškog delovanja SAD

Bogdan KRASIĆ
Primenjena principa Pola Kolijera u okviru strategije za prevazilaženje razvojnih izazova Republike Srbije kao kontinentalne države

75

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

No. 1/2024 Vol. LXXVI

Beograd

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

RIA The Review of International Affairs

BELGRADE, VOL. LXXVI, No. 1/24, JANUARY-APRIL 2024

IN THIS ISSUE

Jekina GLEDIĆ
ANALYSING DRIVERS OF SERBIAN PUBLIC OPINION ON CHINA: THE "IRON FRIENDSHIP" IN GLOBAL AND LOCAL CONTEXTS

Boško PETROVIĆ, Ivan DUKIĆ
THE ATTITUDE OF LATIN AMERICAN COUNTRIES TOWARDS VENEZUELA'S DUAL POWER SITUATION FROM 2019 TO 2022

Ana KOVIĆ LAZIĆ, Stefan BOŠKOVIĆ
AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY POSITIONING TOWARDS RUSSIA AND ITS IMPACT ON THE SECOND NAGORNO-KARABAKH WAR: A HEDGING STRATEGY

Miloš PETROVIĆ, Milan VESELIĆ
BULGARIA'S EU ACCESSION: BETWEEN ECCELESIASTICAL CONCERNS AND THE STATE'S PRO-WESTERN OUTLOOK

Elena KOVIĆ, Darko MARJANOVIĆ
THE CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF SERBIA-CHINA AND SERBIA-RUSSIA RELATIONS: IS THIS THE OPPORTUNE MOMENT FOR ECONOMIC COOPERATION EXPANSION?

Suh LAHRY
INDIA AND THE CONTEMPORARY WORLD ORDER: RETROSPECT AND PROSPECT

INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

ISSN 0486-6096
ISSN (Online) 2955-9030

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD, GOD. LXXVI, BR. 1/24, JANUAR-APRIL 2024

Emeka OKORO AKPA, Isay OLASUNKANMI OSENI
FINANCIAL INTEGRATION AND CONSUMPTION SMOOTHING IN NIGERIA AND EGYPT: DO GLOBAL UNCERTAINTIES MATTER?

Natasha STANOJEVIĆ, Sanja JEJSAVAC TROŠIĆ, Miroslav STAMENKOVIĆ
THE WHO'S COMPULSORY LICENSING OF PATENTED PHARMACEUTICALS: IMPLEMENTATION CHALLENGES

Abdullah HELPOVAČ
VACCINE DIPLOMACY OF THE UNITED STATES, CHINA, INDIA, AND RUSSIA DURING THE COVID-19 PANDEMIC: A COMPARATIVE ANALYSIS

Katerina ŽALJKIĆ
CHINESE INVESTMENTS IN RENEWABLE ENERGY PROJECTS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Vladimir TRAFARA
RAZLIČITI PRISTUPI KAZNIMEVANJU RUSKO-UKRAJINSKOG SUKOBA

Miloš PETROVIĆ, Milan VESELIĆ
EVROPSKA POLITIČKA ZABEVKA: IZMENJIVI BUDUĆI POLIČKI POZICIJANJA I POTREBE ZA DUBLJOM INTEGRACIJOM NA KONTINENTU

Enjelo PETROVIĆ
SEPARATIZAM U DEPARTMANU SANTA KRIZ: KAO FAKTOR DESTABILIZACIJE BULGARIJE

Nikola STANKOVIĆ
OTVORENA PITANJA MEĐUNARODNOPRAVNOG STATUSA PALESTINE

Lana MARKOVIĆ
(NE)MOGUĆNOST SEKURITIZACIJE NEODSTATKA PIJAČE VODE U SUCIČARU: SERBIJSKOSRPSKE ATRIBE

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ISSN 0043-3657
ISSN 2787-0618

ЕВРОПСКО ЗАКОНОДАВСТВО

Институт за међународну политику и привреду

85/24

ОПШТА ПИТАЊА
ИНСТИТУЦИЈЕ
ЗАКОНОДАВСТВО
ЕКОНОМИЈА,
КОНКУРЕНЦИЈА,
ПРЕДУЗЕТНИШТВО
ПОЉОПРИВРЕДА
БЕЗБЕДНОСА ПОЛИТИКА
РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА
ЕНЕРГЕТИКА
ЕКОЛОГИЈА
ОБРАЗОВНА ПОЛИТИКА

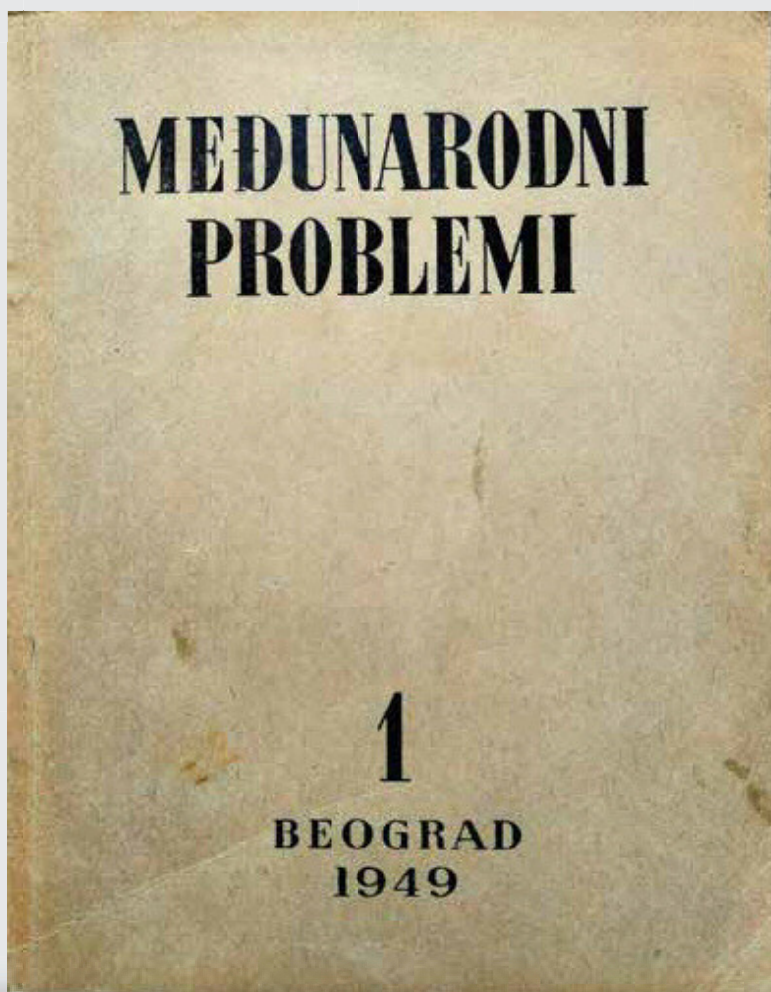

Београд, 2024.

Institute of International Politics and Economics

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 011 3373 635, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

Prva stranica prvog izdanja **Međunarodnih problema**
The very first cover of Issue 1 of the **International Problems**

Digitalna arhiva za 1949. godinu je dostupna na [m](http://www.internationalproblems.rs/en/archive-1949)
The digital archive for 1949 is available at www.internationalproblems.rs/en/archive-1949